metmenys 52

kūryba ir analizė

1986

metmenys

Marcelijus Martinaitis, Tautosaka lietuvių poezijoje 3 * *Rimvydas Šilbajoris,* Tautosakos elementai Algimanto Mackaus kūryboje 34 * *Antanas Gustaitis,* Senoviškiesiems poetams 53, Uodo rudens elegija 55, Pagaliau. . . 57 * *Rimas Vėžys,* Moralinė dilema 58, Margas pasaulis 59, Taikinga koegzistencija 60, Genetinės galimybės 61, Žemiškoji meilė 62, Pažanga 63, Netikėtas įvykis dirbtinų organų amžiuje 64, Žirmūnuose 65, Tapatybės krizė 66 * *Kostas Ostrauskas,* Eloiza ir Abelardas (Ištrauka) 67 * *Friedrich Hölderlin,* Patmos (Vertė A. Nyka-Niliūnas) 88 * *Algirdas Julius Greimas,* Velinas ir Kalevelis 98 * *Algis Mickūnas,* Išeivijos filosofija 124 * *Eglė Juodvalkė* 142 * *Pranas Visvydas,* Trys renginiai Aspazijai 147 * Kažkas, kažkas. . . ir triukšmas aplink save, *Ilona Gražytė Maziliauskienė, Violeta Kelertienė* 151 *

Lietuvių veikla ir gyvenimas amerikietiškoj aplinkoj, *Viktoras Nakas* 168 * Apie literatūrą, laiką ir save, *R. Šilbajoris* 180 * Du naujosios Lietuvos istorijos tomai, *Vincas Trumpa* 185 *

PU 27-8366

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: A. Norvila — 80-87; *S. Eidrigevičius* — 123, 167; *Ž. Mikšys* — 97, 141.

TAUTOSAKA LIETUVIŲ POEZIJOJE

MARCELIJUS MARTINAITIS

Tautosaka mums kaip ir Baltija: prietaisais išmatuotos gelmės, nustatyta, kas ten yra, kaip atrodo dugnas, kur išmetamas gintaras, bet dar neįstengiam į ten nunerti, kad pamatytume, kaip viskas atrodo. Išneria iš gelmės vienas kitas drąsesnis, sumanesnis, talentingesnis, ir ne su gintaru — kartais su kraujo, kartais su pieno puta. . . Jaučiam, kad kažką ten turim. Ne tik mes patys, bet ir kitataučiai per pora šimtų metų pagarsino, kad tautosakoje turim labai neaiškių archainių dalykų, pirmykštės kultūros iškasenų, tūkstantmečių kalbos nuosėdų. Tai didžiausi telkiniai Europoj, mūsų pačių vos praimti. Dėl ko kito mus kamuotų tas jausmas, kad kažko esminio ar lemiamo dar nepasakėm literatūroj, kad savo praeityje turime dalį ateities?

Tik pakankamai prisigaminam folklorinės butaforijos, operetinės kostiumerijos. Tautosakos paviršiumi pasiirstyti lengva ir smagu, ypač su kokia nors panele iš lietuviško rūtų darželio. Bet paviršiaus vandenys jau gerokai išraižyti, su

---

Šį straipsnį autorius parengė pranešimo, daryto 1985 m. Santaros-Šviesos Federacijos suvažiavime, pagrindu. Pranešimą autorius stilistiškai šiek tiek redagavo, praplėtė suvažiavime žodžiu pareikštas mintis apie socialinę folkloro funkciją, V. Blažės bei A. Žukausko kūrybą.

degalų dėmėm, tuščiais buteliais, kamščiais ir kitais civilizacijos laimėjimais. Plaukiam netoli, neišleisdami iš akių smėlėto gintaro kranto. . . Savo dainų dar nepermalėm, neperdirbom, dar jas gana grynai dainuojam, užvertę galvas, įsiklausydami. Kai pasauly labai ramu, įsiklausęs girdi, kaip abiejose Atlanto pusėse dainuoja „Žveng žirgelis lankoj". . . Ir pasaulis pasidaro toks lietuviškas, net gerklę užima. . .

Net ir šiandien, Lietuvai tampant industrine šalimi, tautai persikeliant į miestus, kartu su senais sodybų daiktais dar parsivežamas ir folkloras. Jis neskuba pasitraukti į kultūros pašalius, į archyvus, knygas — stipriai išreiškia lietuvišką sąmonę. Rinkdamas tautosaką, žmonėse užtinki tokios archaikos, tokių kraupiai senų, nežinia kaip išlikusių dalykų, kad net pagalvoji: štai esi paskutinis Europoje, kuris klausaisi gyvos praatminties, tautos prokalbės. Kaip archeologą — nupurto amžių šaltis: klausais dainos ar pasakos vos ne prie lūpų pridėjęs ausį. Kaip telegrama, perduodami paskutiniai žodžiai, gęstant gyvybei ir atminčiai. Štai lietuviškoji amžinybė. . .

* * *

Mes tarsi turime du dalykus: autentišką lietuvių folkloro klasiką ir tautosakinę poezijos tradiciją, jau gerokai nutolusią nuo pirmykščių šaltinių. Folkloristas ir rašytojas dabar atsiskyrė, nors XIX amžiuje tai buvo viena ir tas pats. Pirmasis, aiškindamas tautosaką, ją skaidydamas žanrais, komentuodamas poetiką, eina link literatūros, o poetas — nuo literatūros prie sinkretinės liaudies žodžio raiškos. Susitinka pusiaukelėj, skubėdami.

Tačiau įvairios tradicinės stilizacijos, perkūrimai, pritaikymai pripratina į tautosaką žiūrėti nereikliai, paviršutiniškai, jausti ją kaip literatūrinę tradiciją. Romantizuoti, profesionalų išplatinti dalykai pradeda atrodyti tautosakiškesni už pačią tautosaką. Taip atsiranda antrinis folkloras, literatūrinė terpė, ir autentiška tautosaka darosi neprieinama

ar net svetima, lyg ir kitos tautos. Į poeziją pateko tik labai nedidelė motyvų dalelė (daugiausia darbo, vaišių bei vestuvių dainos), kad net patys tyrinėtojai suabejoja, jog dzūkų kalendorinis apeigų folkloras yra „kažkoks nelietuviškas" . . .

O štai pastaraisiais dešimtmečiais lietuvių literatūra vėl grįžo prie tautosakos, bet jau kitaip, plačiau, aplenkdama folklorinę lietuviškojo romantizmo tradiciją, praktiškai išsėmusią save šio amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais. Ne kartą užpildydami kultūroje atsirandančias spragas, iš savo liaudies dainų prisigaminome graudulio, sentimentalių eiliavimų, ką Antanas Škėma yra pavadinęs „folkloro darkymu", „jį pateikiant XIX amžiaus technika, harmonizuojant muostabias savo amžinu primityvumu senas liaudies dainas, akrobatinant liaudies šokius" . . .

Bet ne apie tai noriu kalbėti, ne apie tai, kaip mes mokame kartais pasiversti naiviais šokančiais ir dainuojančiais folkloriniais durneliais, nors pasaulis tuo metu gali skilti pusiau, pleškėti liepsnose. Idiliškai sumodeliuotam folkloriniam pasauly, rodos, saugu ir ramu, dešimtmečius nieko neįvyksta. Per tą laiką, kol dainuojama ir šokama, daug kas nepažįstamai pasikeičia: lietuvio savimonė, gyvenimo būdas, įsijautimai, pagaliau — pasaulis. . .

Pirmiausia noriu nubrėžti griežtą liniją tarp folklorinės tradicijos, t.y. tam tikro būdo stilizuoti ir perkurti, ir giliųjų agrarinės pasaulėjautos sluoksnių bei archetipinių struktūrų, iškilusių pastarųjų metų lietuvių poezijoje. Ir ne tik poezijoje — ir moksle. Turiu mintyse Norberto Vėliaus, Algirdo J. Greimo, Marijos Gimbutienės darbus, o taip pat žymių dabartinių rusų mokslininkų V. Toporovo ir V. Ivanovo tyrinėjimus, kuriuose remiamasi lietuvių mitologija, folkloro bei kalbos duomenimis. Šalia mokslinių atsirado ir meninės lietuvių senojo pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos.

Tautosaka perskaitoma iš naujo. Poezijoje ji jau nesutelkiama į vieną kryptį, nebeplėtojama viena intonacija, stilium,

pagal ką atpažįstame dainiškąją tautosakos tradiciją. Ji panaudojama gana individualiai. Net sunku suvokti kokius nors bendrus dėsningumus kalbos, stiliaus, motyvų paviršiuje. Jungtis aptinkama giluminėse struktūrose, posistemiuose. Tai ne stilistinis ar imitacinis, o, pavadinčiau, situacinis grįžimas prie tautosakos, kai mėginama atkurti ar imituoti ne kalbą, ne intonaciją, net ne žanrą, o folklorinį įvykį, situaciją, žodinėm bei apeiginėm priemonėm sukurtą gyvenimą, turėjusį gilesnės prasmės nei žodžiai, rinkėjo užrašytas tekstas, kurį įpratome skaityti „kaip eilėraštį", pasaką, pasakojimą. Poetas dabar lyg ir nepaklūsta kanonui, knyginei tradicijai, kolektyviniams imitavimams. Tačiau giluminė jungtis atpažįstama ir lygioj, dailiai skambančioj Just. Marcinkevičiaus eilutėj, ir absurdiškose V. Bložės konstrukcijose, ir A. Mackaus „neornamentuotoj kalboj", ir net, kaip matysime vėliau, aristokratiškose H. Radausko eilėse. Beje, jis pirmasis kažkada ironiškai pasityčiojo iš nostalgiškai graudaus kolektyvinio tautosakos repertuaro, išsiųsdamas į pasaulį lietuviškų pasakų durnelį:

Septynias mylias žengia vaiko koja.
Našlaitės neliečia vilkai pikti.
O Eglės broliai dalgiais sukapoja
Jos vyrą Žaltį jūros pakrašty.

Voras su trupiniu į dangų kelias.
Kalba akmuo ir medis nebylys.
Ir ieško laimės, ant aklos kumelės
Per visą žemę jodamas, kvailys.

Eilėraštyje „Pasaka" ironiškai pateikdamas folklorinės butaforijos sąrašą, H. Radauskas kalba apie savotišką užprogramuotą lietuvio kompleksą, kas jam neleidžia prisitaikyti ir lengvai ištirpti svetimose kultūrose ir kas jį visur pasiekia „Pro dūmus traukinio, pro vielas telefono, / Pro užrakintas geležies duris, / pro šaltą žiburį, beprotiškai geltoną, / pro karštą ašarą, kuri tuojau nukris". Eilėraštis

baigiamas plačiai žinoma, programine eilute: „Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu", kurią šiuo atveju būtų galima suprasti kaip trečiojo brolio kodą: jis labiau paklūsta tradicijos nustatytai rolei kaip vidinei realybei ir jis laimi, praneria pro visa, kas sustabdo praktišką žmogų, kas jam yra problema ir kas priklauso kasdieninių santykių ir įpročių mechanikai. Tai ir tam tikros psichologinės, folklorinės kultūros klišės, ne visada turinčios naratyvinę išraišką: iš viso to gali kilti pasaka, daina, mitas. Archainėse kultūrose užtinkamos tokios „juodosios skylės", iš kurių tarsi spinduliuojama energija, „bangų muzika", įgaunanti kokrečias raiškos formas. Poetas ir gali sakyti, kad „Pasaka man *gieda* kaip lakštingala" (mano pabraukta — M.M.). Gal per toli nuklystu arba pritempiu, bet man atrodo, kad šita eilutė apgalvota. Ji labai artima Claude Lévi-Strauss, kuris kiek vėliau už H. Radauską rašė apie mito simfoniškumą, apie jo muzikinę diachroninę raišką.

Lietuvių poetas taip pat kalba apie Pasakos bežodiškumą ir gal net apie tai, kad jos naratyvinė, žodinė forma yra tik paviršius. Užkoduotos vidinės funkcijos gali būti išreiškiamos ne tik žodžiu, bet ir judesiu, muzika, pagaliau — gyvenimu. Juk gyvenimas taip pat menas, kuriamas ir pagal folkloro dėsnius, kas dar ir šiandien tebėra stiprus socialinis, etinis bei etninis faktorius, vidinė kalba, kuri gali turėti labai įvairių išraiškų. Tokia prasme kalbėti apie Pasakos giedojimą yra gana tikslu, nes ir dabartinė poezija, pasitraukdama nuo dainuojamosios tautosakos, pereina prie pasakojamųjų žanrų, ne tik juos „pergieda", bet ir perima tam tikras vidines projekcijas. Prieš pusšimtį metų H. Radauskas ir bus užčiuopęs šį tradicijos pasikeitimą.

Pasąmonėj užkoduotas archetipas, tam tikras folklorinės kultūros vaizdinys iššoka, sužadintas įvykių, sujungdamas kelias situacijas: pasakos, gyvenimo, likimo. Kartais į paviršių išmetamas tik motyvas, kaip tas sušukimas A. Škėmos „Baltoj drobulėj" ir beveik prie jo karsto A.

Mackaus pakartotas Žalčio pasakos šaukinys: „Žilvine, Žilvinėli". . . Staiga sujungiami keli laikai ir likimai. Žodžiai prisipildo prasmės vertikaliai: įvykis susiejamas su vidine kultūros kalba, jos stuktūra. Konkretus naratyvinis tekstas tarsi atsiduria už teksto, tariant prancūzų semiotiko R. Barthes žodžiais, tampa nuliniu, tačiau gerai jaučiamu vienos kultūros žmonių. Tarsi atveriamas posistemis, todėl galimi keli semiotiniai junginiai. Atsivėrusi į kultūrą, į jos posistemius, iš kurių vienas stipriausių tebėra folkloras, literatūra tampa produktyvi, rišli į vidų, o ne tik į išorę.

Mūsų poeziją, kaip ir apskritai literatūrą, veikia du stiprūs traukos centrai: į išorę, į pasaulio literatūros ir jos klasikos universalius modelius, juos perkuriant ar perimant kaip naujas formos bei poetinės raiškos galimybes — ir į vidų, į save, į folklorinių archetipų universalias struktūras. Tautosaka, tapusi klasika, yra toks pat literatūros šaltinis pojūčiams ir likimams suteikti universalumo, kaip ir visa kita, kas mus supa, ką mes perimame ar skolinamės. Folkloras yra vienas iš tų kultūros tekstų, kurio perskaitymų vis daugėja. O mūsų tautosaka, kaip ir visų kitų tautų žodinė kūryba, dar priklauso ir pasaulinei klasikai. Tai mūsų seniausioji ir didžiausioji biblioteka, kurios tik vieną kitą knygą teperskaitėm. Ji tokia pat sena kaip ir verpstė, ornamentas ar pirmasis atkastas pjautuvas. Lietuvių kultūra dar tebėra atvira ir į save, į savo vidų. Todėl ji turi dar vieną galimybę plėtotis, kas jau nepažįstama tautoms, išsėmusioms ar užbaigusioms šią folkloro priemonėmis kauptą atmintį, jeigu jį suprasime kaip specifiškai organizuotą prasmingą kalbą, beje, prarandamą pradėjus kurti literatūrą.

Tai du krantai, du priešingi įtampos taškai, tarp kurių šiandien poezijoj dar įtempiamas žodis, eilėraštis, eilutė. Dar nereikia vaidinti kalbos komplikacijų, brautis į žodžio mechaninę struktūrą: jis dar pats trūkinėja tarp dainos, raudos intonacijos ir modernios ekspresijos, viską suimdamas į save, suderindamas, nustebindamas nematytai nauja

išraiška. Ji dar viduje konfliktiška, nevienprasmiška — tai pastebi verčiantys mus į Europos kalbas. Toks jausmas — lyg kažkas šalia budėtų, matytų tave rašantį ir jaustumeis esąs jam atsakingas. To negali ignoruoti ne tik poetai, bet dažnai ir prozininkai. Ne kartą mėginau suvokti, kas tai, ypač kai rašai ir eilėraščius. Tai ir toks grynai lietuviškas kentėjimas, ir abejonė: ar tik nejoji ant aklos kumelės, anot H. Radausko. Juk ne kartą ta folklorinė kumelė buvo jau gerokai nuvaryta ir tikrai akla.

* * *

Liaudies daina, pasaka, sakmė gali suirti, net užsimiršti žodžiai, tačiau paskui save palieka švytėjimą, specifinius vaizdinius žmonių sąmonėj ir elgesy. Kolektyviniai įsijautimai, net praradę savo folklorinę ar apeiginę išraišką, įvairių transformacijų dėka įsilieja į profesionalią kultūrą, o mene tampa tam tikromis vidinėmis projekcijomis. Joms atpažinti kartais reikia specialių semiotinių procedūrų: pradėję jas taikyti, geriau matome, kad mūsų tiek senoji, tiek naujoji literatūra kur kas labiau susijusi su tomis archetipinėmis struktūromis bei vaizdiniais negu mums atrodė. Ši vidinė tautos kultūros komunikacija veikia tarsi nepastebimai, be ryškių išorinių požymių, tačiau tikslingai ir visuotinai. Gal dėl to mums svetimtautėje aplinkoje taip sunku nebūti lietuviu, o nutautėjimas suvokiamas ne tik kaip kultūros motyvų praradimas, bet ir kaip egzistencinė drama, egzilinė žmogaus situacija pasauly, labiausiai išplėtota išeivijos kūryboje, ypač A. Škėmos ir A. Mackaus kūriniuose. Prarandama tam tikra atminties forma, „užtekstinis rišlumas", susiejantis įvairias kultūros apraiškas. O mūsų folklorinis rišlumas dar yra gana stiprus, ypač visuotinai jaučiamas mene. Reikia kelių kartų, kol nutrūksta ši vidinė komunikacija ir atsiranda tarsi tuščia tarpinė karta, praradusi savus ir neperėmusi dar kitos aplinkos archetipų. Ji mažai ką

sukuria — nei sau, nei kitiems. . . Kartais ir kalbą praradus, dar nenutruksta ši vidinė komunikacija arba atvirkščiai — kalba perimama jau mechaniškai, be „nulinių struktūrų". Ji tampa tuščia.

Todėl ir literatūroje mus labiau turėtų dominti ne kalba ar stilius, o žmogaus folklorinė situacija, dar susijusi su jo likimu.

Tačiau jau turime reikalo ne su gyvomis situacijomis, o tik su tekstais, kurie užkonservuoja ir sustabdo tautosaką. Prarandamas sinkretinis vaizdas: užfiksuotas liaudies žodis tampa literatūriniu palikimu. Tačiau ten, kur jis neseniai buvo, lieka jo radioaktyvūs pėdsakai, ilgai dar vyksta skilimas, apšvitinamos būsimos kartos. A. Žukausko, V. Bložės, S. Gedos poezijoje aptinkama ne pati medžiaga, o jos skilimas, poveikis socialinei ir etnografinei aplinkai. Gal net reikėjo folkloro irimo (XIX a. jis dar gana vientisas), kad, sunykus viršutiniams sluoksniams, atsidengtų jo aktyvieji klodai, kur kas senesni ir gilesni, mažai turį tyšio su buitine utilitarine folkloro tradicija, fiksuota literatų ir tautosakos rinkėjų.

Taigi folkloras tarsi yra dviejų aukštų. Viršutinis jo apvalkalas, susijęs su žodine kūryba, artimas literatūrai, būna eikvojamas kalbai, stiliui, poetinėms intonacijoms kurti, imamos temos, plėtojami siužetai ir įvaizdžiai. Neperšokant liaudies dainų žanro ribų, kažkada ir buvo kuriama rišli poetinė kalba, tiksliau — ugdomas tam tikras specifinis įsijautimas į kalbą, be ko XIX a. negalėjo atsirasti sava lyrika: reikėjo adaptuoti pasiskolintas struktūras. Tačiau giluminė įtaigos technika kartais mažai susijusi su žodiniu apvalkalu, kuris mums jau tampa literatūriniu, žanrais ir tipais skaidomu kultūros tekstu. Folkloro gilumoje slypi situacinė prasmė ir specifinė įtaiga, neretai pražiūrima literatūriškai interpretuojant. Poezijoje iškilo *situaciniai žanrai*, kurių dėka buvo kuriamas folklorinis įvykis, bendruomenės etinis ar mitinis modelis. Visų pirmiausia —

raudos, kurių įtaigą pamėgino atkurti J. Degutytė, Liūnė Sutema, Just. Marcinkevičius. Poetų dėmesį atkreipė ne tiek žodinis raudų apvalkalas, intonacija, kiek ta raudiškoji įtampa ties amžino praradimo riba, žmogiška laikysena, tuštumos pajautimas ir mėginimas ją įveikti žodžiu, kūryba, kada lieka tik vienintelė galimybė — kalbėti. A. Mackaus *Chapel B* iš kitos kultūros atskambėjęs Federiko Garsijos Lorkos motyvas iššaukia tradicinio lietuvių tautosakos žanro — raudos atmintį, nors neimituojama nei intonacija, nei, galima sakyti, kalba. Toks asociatyvinis permetimas tarsi per galvas, per orą veikia labai tiksliai ir stipriai. Jaučiama dviejų menamų tekstų sąveika, iš kurių tradicinis lietuviškas šioj situacijoj yra neįmanomas, negalimas, nes neįmanoma ir tradicinė situacija, kad:

> . . .čia susirinktų
> stiprūs lietuviai kaimiečiai
> ir plačiom likiminėm rankom
> ąžuolo karstą sukaltų.

Neįmanoma, kad „ . . .išveztų ąžuolo karstą neprijaukintais žirgais" ir „kad čia susirinktų senos lietuvės raudotojos". Tai ir savotiškas raudos apraudojimas, kalbos negalimumas ten, kur ji yra paskutinė ne tik žmogiškoji, bet ir kultūros riba. Tradicinė situacija, folkloriškai motyvuotas įvykis čia stipriai jaučiamas kaip jau minėtas nulinis tekstas, kaip galima, bet šioj situacijoj neįvykusi kalba.

Mintį apie situacinių žanrų įsigalėjimą, jų įtaigos technikos panaudojimą galima plėtoti ir plėtoti. Rauda, sutartinė, pasakojimas ir pretekstas pasakoti. . . Šiuo atžvilgiu ryškiausias pastarųjų metų kūrinys yra V. Bložės poema „Raliavimai". Tai savotiška ne tik folklorinio, bet ir mitinio pasaulėvaizdžio poetinė rekonstrukcija, ko nėra padaryta mokslinėj literatūroj ir vargu ar bus padaryta dėl duomenų stygiaus, konkrečių tekstų nebuvimo. Tačiau poetinė intuicija pajėgi atskleisti ir rekonstruoti pirminį

pasaulėvaizdį, folkloro motyvų ir archetipų pirminį šaltinį. Mito kaip teksto praktiškai nėra, ir jis mažai susijęs su kalbinėm išraiškom: poetas, kurdamas tekstą, tik patvirtina jo buvimą kultūroje. Sakysim, V. Bložės poemoj lietuviškas Prometėjus yra moteris — ugnies ir kultūros steigėja (5 dalis):

tamsu buvo kaime
nei žiburių, nei dūmų

kalvė prie vieškelio tuščia
nei žaizdro, nei dumplių

vieną vakarą į kaimą atėjo tokia senutė ir pasiprašė nakvynės
žmonės sako: šalta, neturim ugnies

senutė užkūrė krosnį, pirtį iškūreno
rytą nunešė žarijų į kalvę, įpūtė žaizdrą

ėmė jie ir nukalė
grandinę

tokia gera, tokia protinga senutė, kad tik neišeitų
nuvedė ir prirakino prie bažnyčios

iš piemenėlių laužo
vėjas ugnį pagavo

išdegė
miškas

nuėjo ir klausia senutės, o ta delne laiko grūdus, juodvarniai
pulkais skrenda ir lesa
sėkite, sako, į pelenus

vasarą varpos
nulinko

vyrai pjautuvus
iškalė

pjovė nupjovė
susivežė

iškepė
duoną

eina senutės
paklausti

senė, šventoriaus medžių lapais apkritusi, duoną pauostė,
atlaužė žiaubrelę
piemenėliams įdėjo

kad paukščiams išlekiant, darganai drengiant
prie ugnelės suvalgytų

tai gardumynas!

atėjo senutei atsidėkoti

žiūri varnai iš varpinės
lesa jai kepenis

varnus iššaudė, kepenis atėmė
namo parsinešė

rytą ateina
nebėr jos

tuščias
šventorius

tik pėdsakas
per lauką

senė nuėjo
vilkdama paskui save bažnyčią

reikėjo nurakinti grandines, — jie apgailestavo
nieko, nusikalsim naujas

Ši rekonstrukcija atitinka lietuvių „moteriškos" kultūros kūrimo pasaulėvaizdį. Gal buvo, gal nebuvo, o panašu, kad tiesa. . .

Kaip sakiau, poema situacinė: tai berniuko, piemenuko, vieno iš svarbiausių lietuvių literatūros personažų, folklorinis įvezdinimas į kultūrą, poemos pradžioje panaikinant dabarties laiką kaip fiktyvų:

užsimerk
žmogaus nuoga būtybė

Vaiko, piemenuko akyse tarsi atkuriama kultūra nuo jos *pradinių elementų*: miškas, pirmykštis ganymas (2,3), medžioklė, totemo įveikimas ir vandens išvadavimas su aliuzija į Šv. Jurgį (4), ugnies išradimas (5, jau cituota šiame straipsnyje), saulės ritualų pradžia ir laiko įveikimas (6), tvano archetipas (7), Dievo sūneliai (10) ir kt. Poema daugiabalsė, polifoniška, įvairiuose žanruose (sakmė, pasaka, sutartinė, daina, piemenų folkloras) atsekami pirminiai mito kodai. Įvesdinimo situacijoj tarsi panaikinamos žanrų ribos, kas niveliuoja arba visai užmaskuoja archetipines jungtis. Tai tiek.

* * *

Folkloras kultūroje kartais ilgai saugo jaukią tęstinumo regimybę. Jis pradedamas reprodukuoti pagal štampus, schemas, kurios neretai maskuoja praradimus ar didelius pasikeitimus žmonių sąmonėje ir gyvenime. Šis embleminis folkloriškumas neatlieka jau vidinės komunikacijos funkcijos kultūroje, dažniausia yra jos irimo atliekos. Folkloras pradedamas vaidinti, siuvami jam operetiniai drabužiai ir statomos dekoracijos. Japonai turistams šoka ainų tautos šokius, dėvi jų rūbais ir vaidina jų apeigas ten, kur neseniai mirė paskutinis ainas. O kultūros, kaip tam tikros vidinės komunikacijos jau nėra — tik teatras, vaidinamas kitos tautos žmonių.

Nenoriu pasakyti, kad jau pradėjome statyti dekoracijas liaudiškiems vaidinimams. Priešingai — dabar kaip tik yra sustiprėjusi įtampa tarp folklorinės pasaulėjautos ir civilizacijos apraiškų, to savotiško pasaulio tvano, užliejančio jaukią, visų apdainuotą lietuvišką sodybą. Lietuvis tampa pasaulio žmogum.

Kai pasitraukia daiktai, o su jais ir buitiniai įpročiai, jų folklorinės motyvacijos (sakysim, žagrė, staklelės, dainų žirgas), dar ilgai vyksta archetipų skilimas, tarsi iš kultūros pasąmonės iškyla vaizdiniai, vizijos, dažnai neatitinkančios realybės, gyvenimo būdo ir įpročių. Dabartinėj lietuvių literatūroj, tiek poezijoj, tiek prozoj, ši kritinė situacija stipriai veikia, kūrybą paverčia nepaprastai įdomia, tam tikra prasme — universalia. Tai jaučiama kaip neatitikimas tarp praeities ir ateities, gėrio ir blogio, kultūros ir gamtos, miesto ir kaimo. Mumyse ir šalia mūsų kasdien vyksta didžiausi įvykiai, turintys dar žmogiškąsias, vidines projekcijas: veikia ne vien gryna socialinė mechanika. Žmogus vienaip gyvena, dirba, o viduj tebėra senų archetipų ar vaizdinių nelaisvėj, jie tampa savotiškomis kontradikcijomis, sąmonės srautu ar vienatvės sapnais, nepateisina ir nemotyvuoja jo kasdieninės veiklos. Nėr už pečių jį globojusios folklorinės kultūros, kuri, anot D. Saukos, tampa giliai slepiama vidine savastimi. Pakitimai gamyboje ar technologijoje dabar labiau veikia žmogaus elgesį bei įpročius nei etiniai nusistatymai ar kultūros motyvai. Civilizuotas žmogus, kaip jį modeliuoja masinės komunikacijos, turi atsisakyti prisirišimo prie vietovės, namų, net prie praeities, gamtos, kosmoso, tradicijų, nes tai komplikuoja jo labai praktišką, nusakralintą veiklą. O folkloras visą aplinką, svarbiausius žmogaus gyvenimo įvykius, net apyvokos daiktus visų pirma įrašydavo į kultūrą, į universalų tekstą pagal tam tikrą motyvacijų skalę. Niekas nelikdavo nepastebėta. O šiandien daiktai, ištisos veiklos sritys, net išradimai, naujos technologijos atsiduria šalia kultūros, kelia nepasitikėjimą ir neurozes, nereikalingumo ir svetimumo jausmą. Ir folkloras tampa nostalgiška savastimi, savotiška vaikystės išmintim, jungusia daiktą ir mintį apie jį, veiksmą ir motyvuotą pasekmę, žodį ir jo prasmę. Ši nostalgija V. Bložės „Raliavimuose" pavirsta groteskišku sąmonės srautu, piktais paradoksais jaunųjų kūryboje. Su folkloru užsibaigia savaiminis tautos kultūros

procesas. Įstrigo vienas A. J. Greimo pasakymas, kad mes pereiname prie dirbtinio kultūros maisto. Niekas savaime nesidarys. O juk folklorinė kultūra būdavo gaunama užgimus — kaip lemtis, likimas, nepakeičiamas, nuolat kartojamas ar įmanomas nuolat kartoti, turint namus, moterį, šiek tiek žemės, keletą gyvulių ir javų. . . Tai Nojaus laivo modelis, kuriame sutalpinama visa, kas reikalinga, kad būtų atkurta kultūra. Šią nueinančią agrarinę kultūrą galėdavo atkurti viena šeima. Ji ir būdavo nuolat atkuriama, gimstant, vedant, mirštant, kartojant kalendorines apeigas.

Tas idealus kultūros modelis tampa nuliniu tekstu, virš kurio atsiranda sutraukyta kalba, įvairios meninės neurozės. Asmenybė, praradusi kolektyvinę globą, priversta pati daryti individualius sprendimus, kurių reikalauja praktinė veikla ir specialios žinios. O juk būdavo pasirūpinama net mirusiais: raudose kalbama apie namus, namelių statymą velioniui, kur yra ir suolelis, ir varteliai. Net mirtis nebuvo gniuždanti, viską užbaigianti, užbraukianti nelaimė. Ši pasaulėjauta gana jauki: mirusiųjų vėles artimieji globoja, pamaitina, kalendorinių švenčių metu jos sugrįžta į šeimą ir jas regi ypatingai jautrios natūros žmonės. Juk čia pat, pro namų langą matomas ir jaukus kapinių kalnelis. . . Folklorinis žmogus, kuris pasirodo seniausiose rugiapjūtės dainose ar kalendorinių apeigų folklore, yra didingas: jis manė veikiąs globališkai, savo veiksmais daręs įtaką dangaus šviesuliams, gamtai, nes jo kūnas yra taip pat universalaus pasaulio medžio modelis, atitinka kosmoso ir šventovių struktūrą. Rugiapjūtės dainose vertikali žmogaus padėtis, visada suvokiama šalia medžio, yra universali, sakrali ir niekada — buitiška.

Kartais net po rafinuotu poezijos žodžiu atpažįstame roles ir schemas, pagal kurias sustatomi daiktai. Sustosiu ties vienu gan gerai žinomu H. Radausko eilėraščiu, kurį mėgstama cituoti ir įvairiai komentuoti. Galimas dar vienas jo perskaitymas. Žinoma, formos meistro, grynų kultūrinių refleksijų ir pabrėžtinai hermetiško poeto kūryboje netikslin-

ga ieškoti atviro ryšio su folklorine mūsų lyrikos tradicija, o taip pat — perkūrimų ir imitacijų. Tačiau archetipinė atmintis gerai jaučiama šiame gryname, rodos, nuo bet kokių realijų, net nuo liaudies kalbos atitrauktame eilėraštyje:

Aš nestatau namų, aš nevedu tautos,
Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos,

Ir vėjas dangiškas į jos šakas atklysta,
Ir paukštis čiulbantis joj suka savo lizdą,

Ir skamba medyje melodija tyli,
O aš klausausi jos ir užrašau smėly,

Ir vamzdį paimu, ir groju ir dainuoju
Su vėju ir paukščiu ir su medžiu baltuoju,

Ir ūžia debesys nežemiškos spalvos
Virš tos dainuojančios ir grojančios kalvos.

Ne be reikalo šis H. Radausko eilėraštis laikomas programiniu, ypač išeivijos kartos, kuriai namų praradimas reiškė ir autentiškų kūrybos šaltinių praradimą. Su tuo siejamas Liūnės Sutemos ir A. Mackaus poezijos dramatizmas.

Įsiskaitę į šį eilėraštį, netrukus pastebime jo archetipinį ryšį su kalendorinių apeigų arba senųjų rugiapjūtės dainų struktūra, kur viskas turi fiksuotas padėtis pagal tam tikras motyvacijų skales. Eilėraštyje pakartojami ne tik namų, medžio, paukščio, giedojimo motyvai, bet ir kompoziciškai pasirodo savo tradicinėse vietose, kaip ir tautosakoje. Ten veiksmas paprastai prasideda iš sukultūrintos ar sakralizuotos vietos, neretai turinčios vertikalią, pasaulio medžio ašį. Tai namai arba namų aplinka: dvarelis, kiemelis, rūtų darželis, vyšnių sodas arba kalnas, kalnelis, kur pjaunami rugiai. Šią ypatingą vietą vertikaliai orientuoja dar ir medis: ąžuolas, liepa, eglė, kurių viršūnėje gieda ar pranašauja paukštis. Nesigilinsime į pasaulio medžio simboliką. Jis užtikrina tvarką, sakralizuoja artimąją žmogaus aplinką. Dar

LTSR Valstybinė Respublikinė bibliotekа
Ru 27-8366

ne taip seniai panašią funkciją atlikdavo koplytėlės, koplytstulpiai, kurių dėka tarsi būdavo įvedama tvarka, užtikrinamas ryšys su vertikalia pasaulio ašimi. Žmogus pasirodydavo iš sakralizuotos aplinkos, tuo legalizuodamas savo veiklą: iš čia vykdavo į karą, eidavo arti, pjauti, išlydėdavo nuotaką. Lietuviui namai buvo ne tik gyvenamasis būstas, bet ir šventovė, kurioje būdavo atliekamos gimimo ir mirties apeigos. Tokios struktūros, išsilaikusios šimtus ar tūkstančius metų, nepasitraukia iš karto, pakitus gyvenimo būdui ir orientacijoms. Jos nueina į kultūros pasąmonę, tampa užtekstine jungtimi, ilgai išsaugodamos tradiciją, kartais net ir tada, kai konkretūs tautosakos tekstai ir apeigos jau pasitraukė ar yra užmirštos.

H. Radausko eilėraštyje tas idealus namų modelis jau pirmosiose eilutėse žymimas minus ženklu: „Aš nestatau namų". . . Vadinasi, jų jau neturiu, nėra ir tam tikros hierarchinės sistemos, tradicinės sanklodos, legalizuojančios veikimą ir tikslus. Nėra namų, nestatomi namai, tai nėra ir konkretaus veiksmo ar tikslo, nesiaukojama, todėl ir „nevedu tautos". Veiksmas yra taip pat su minus ženklu, jeigu turėsime mintyse, sakysim, Maironį ar lietuvių pozityvistus, skelbusius tautos statymo modelį.

O vietoj archetipinio dainų medžio eilėraštyje atsiranda *balta akacija*, medis, neturintis ryšių su tradicine folklorine pasaulėjauta. Jei liepa ar kuris kitas medis turėdavo vertikalios pasaulio ašies prasmę, tai akacija yra jau ne pasaulio, o iš pasaulio užklydęs medis, neturintis nei folklorinių, nei sakralinių motyvacijų. Jis nesusietas su vietove, nereikalauja ir neįteisina jokio veiksmo („Aš *sėdžiu* po šakom akacijos baltos"). Iš tikrųjų akacija yra kičo, romansinės dainos ar net pseudokultūros įvaizdis, išprievartautos, puošiamos gamtos medis.

Nemotyvuota, su kuo nors nesusieta ir viršutinė opozicija — baltasis medis čia nėra vertikali ašis. Todėl tik „vėjas dangiškas į jos lapus atklysta" ir „ūžia debesys nežemiškos

spalvos". Kaip ir „paukštis čiulbantis" ir sukantis laikiną lizdą, taip ir debesys, nelokalizuoti, „nežemiški", plaukia tarsi niekam. Neįvardijamas ir paukštis. Jis ne pranašauja ar gieda, kaip įprasta, o čiulba, ir jo melodija (ne giesmė!) užrašoma *smėly* („O aš klausausi jos ir užrašau smėly"). Smėlis — tekamumo, laikinumo, nepatvarumo įvaizdis, kaip ir debesys ir „dangiškas vėjas". Viršus ir apačia nesusiejami sakraliniais ryšiais. Paukščio dainavimo motyvas eilėraštyje folklorinės atminties atžvilgiu taip pat su minus ženklu: nelokalizuoja veiksmo. O juk daina, dainavimas tradicinėje kultūroje nėra vien estetinis pasigėrėjimas, kaip dabar mes tai jaučiame. Tiesiog nebuvo dainuojama bet kur ir bet kada arba kas kam ateina į galvą. Atsimenu, mus už tai net bausdavo. Grožėjimasis dainavimu ne tik kad nebuvo svarbiausias, bet ir vos jaučiams, persipynęs su sakraline ir utilitarine funkcija. „Gražią dainą" atrado profesionalėjanti kultūra, mes — nutautosakėję vaikai. Dainavimas, giedojimas koordinuodavo veiksmus pagal vertikalią pasaulio medžio ašį (kalendoriniai ciklai) ir horizontalią (sezoniniai darbo ciklai, buitinės apeigos).

Juo toliau, juo labiau nejaučiamos archainės orientacijos, jos ima kliudyti nesuinteresuotai, laisvai kūrybos raiškai, susijusiai ne su šeima ar agrarine bendruomene, o su „dangišku vėju", pasaulio dvasia. H. Radausko eilėraštyje dainavimas nesusiejamas nei su vieta, nei su laiku: jis plaukia nežinoma, gal net nebūtina kryptimi ar savo malonumui („Ir vamzdį paimu, ir groju, ir dainuoju/ Su vėju ir paukščiu ir su medžiu baltuoju"). Dainos partneriai tradicijos atžvilgiu taip pat yra minusiniai (vėjas, „debesys nežemiškos spalvos" ir kt.). Viršutinė opozicija nėra sakrali; iš ten buvo laukiama pranašavimų (gegutė ar sakalas paskelbdavo likimą). Perimamas tik estetinis malonumas groti ir dainuoti. Ši daina gali būti neišgirsta ir neužrašyta — kaip išdidžios meninės vienatvės išraiška, atpalaiduota nuo tradicinių įsipareigojimų ir įpareigojimų, siejamų su namais, šeima, tauta, tradicija.

Dar viena žmogiška galimybė išlikti egziliniame pasaulyje. Poetas apie save yra pasakęs: „Poeto padėtis yra ypatinga: laiminga kitiems nepasiekiamų aukštumų vienatvė".

Šio H. Radausko eilėraščio prasmė yra kelių sluoksnių, galimi įvairūs perskaitymai. Tik atidžiau įsiskaitę, galime paaiškinti, kodėl jis iš karto tapo lyrikos klasika. Intuityviai atpažįstamas nulinis tekstas jau kaip klasikos atmintis, nors ir su minus ženklu. Paneigiama visa, be ko neatsirastų šis eilėraštis: jo būtų neįmanoma parašyti. Tai ir viena iš kultūros kontradikcijų, jos užslėptas paradoksas, kuo pasinaudojo poetas ir kas kartu išreiškia XX a. kryžkelėje atsidūrusio lietuvio dramą. O jam pasakyti, kad jau nestato namų, yra labai daug: priimama lemtis. Juk atsisakoma visos folklorinės psichologinės sanklodos, kolektyvinės lemties, o to daryti nedrįso, rodos, nė vienas mūsų poetų. „Mes neturime namų pas juodą girią" — prieš pusšimtį rašė B. Brazdžionis. *Šią temą būtų galima išplėsti, jau pereinant prie* tradicinio mūsų literatūroje kaimo ir miesto konflikto, pastarajam ėmus dominuoti daugelyje lietuvio veiklos sričių.

Dažniausiai tik apverkiamas praradimas, nekeičiant kultūros ir kūrybos orientacijų, neieškant naujų kelių. J. Strielkūnas yra parašęs gražų, klasiškai nostalgišką eilėraštį:

Aš namų neturiu.
Aš nemokų dainų.
Aš trumpam atėjau.
Aš ilgam išeinu.

Dar ir J. Strielkūnas nedrįsta pasakyti, kad nestato ar nestatys namų, o kad jų neturi. Neturėjimas jam dar yra susijęs su gyvenimo trumpumu, fragmentiškumu, nejaukumu. Agrarinė pasaulėjauta jau suirusi: namai reiškė pastovumą ir amžinybę, nejudrumą, juose gyvieji ir mirusieji sudarė vieną šeimą. Ta tema dar giliau neišplėtota tiek prozoje, tiek poezijoje kaip lietuviškas kompleksas, mūsų kultūrinio nerimo priežastis, kuri reikalauja kūrybos ir talentų.

Paskutinė karta nuo žagrės, ruošta dirbti žemę, dabar stato Lietuvos miestus. Stato daugiaaukščius namus, kuriuose jau nėra slenksčio pasėdėti prieš saulėlydį po sunkių vasaros darbų. Jis — mitinė riba tarp dviejų pasaulių, lietuvio meditacijos vieta, kur jis tą vakaro valandą jausdavo ryšį su protėviais ir kosmosu. Aptartas H. Radausko eilėraštis yra pranašiškas: lietuvis sėdasi ne ant savo namų slenksčio, o po baltu pasaulio medžiu su knyga ar vamzdžiu rankoje pasaulio dvasios meditacijai.

* * *

Folkloras grimsta ir į poezijos žodžio vidų, tarsi tapdamas jos vidiniu balsu. Kad tai suvoktum ir pastebėtum, reikia ne tik atitinkamo nusiteikimo, bet ir tam tikros komentavimo technikos. Intonacijose, stiliuje, kalbos paviršiuje gali nieko nebūti, kas primintų autentišką ryšį su tautosaka ar jos tradicija. Net nėra ką cituoti, komentuoti kaip atvirą tekstą. Beje, tokių užtekstinių žodžio prasmių visuomet daug turi tikra poezija.

Tai, ką mes vadiname tradicija, šiuo atveju folklorine tradicija, ištirpsta poezijos podirvyje, išsilydo labai modernioje V. Bložės ir S. Gedos raiškoje. Tapo modernu, kas buvo archaiška, išstumta į pakraščius. Besivystydama kultūra išplėtoja vertikalų, diachroninį žodžio suvokimą: juo ne tik kas nors pasakoma apie save, apie dabartį, bet jis pripildomas vertikaliai ar iškeliamos jo rezervinės prasmės. Eilėraščio struktūroje bei išraiškoje tarsi fiksuojami ir jo ankstesni panaudojimai: folklore, praėjusio amžiaus lyrikoje, neoromantikų kūryboje ir t.t. Folkloras čia suvaidina pirmojo žodžio, pradinės prasmės vaidmenį, ką kitur paprastai atlieka klasika, jau nutolusi nuo pirminės kalbos. Skaitant, o juo labiau analizuojant, tokie ankstesni panaudojimai turi būti pastebėti, kas suteikia kūriniui tūriškumo, apimties. Tas pats žodis nesutampa su tuo pačiu žodžiu buityje, lietuvių kalbos žodyne ir poezijoje. Kaip ir daiktai, veiksmai, reiškiniai,

kalba taip pat ženklinama, simbolizuojama, kuriant kalbines ekspresemas — tam tikrą pastovų inventorių. Kitaip sakant, aktyvinama žodžio atmintis — kur ir kaip jis buvo panaudotas, ką saugo ne žodynai, o tradicija. Poezija tampa produktyvi, kai paruošia šį savo kalbinį inventorių, kam prireikia laiko ir dažnai nevaisingų pastangų. Pirmasis pavyzdys ir būna folkloras, sukūręs daug fiksuotų prasmių, kalbinių simbolių. Dainų rinkiniai yra tarsi savotiški žodynai, aiškinantys keliasdešimties apeiginių įvaizdžių bei ekspresemų prasmę ir istoriją. Dalis žodžio prasmės ten būna už teksto, už gramatiškai rišlaus diskurso, o pats tekstas — tik dalis universalių įvykių, struktūriškai susijęs su visuma, kuri archainių kultūrų atkuriama sinkretiškai, kartojant *pirminį modelį*. Tam tikra prasme tik dainos variantų visuma yra kūrinys, ta kvazistruktūra, apimanti žodžio prasmių visumą (arimas, audimas, vestuvių simbolika), pateikianti išbaigtą reikšmę. Tai archetipų ir pranešimų serijos, kurių net pateikėjai gali nesuprasti ir kurie darosi aiškūs apeigų įvykiuose (ievaro tiltas, sodas ir kt.), variantų visumoje. Tas apeigines ekspresemas paprastai literatūra perima kaip palyginimus, perkėlimus, aiškina kaip sau įprastą metaforinę kalbos jungimo techniką. Tačiau tarp liaudies žodžio ir poezijos pavartojimo yra esminis skirtumas, kurį, atrodo, ir bus pajutusi dabartinė poezija ir pritaikusi moderniai raiškai. Folklorui pažįstamas situacinis žodžio prasmės perteikimas fiksuotu būdu, kartojant kalbines konstrukcijas iš anksto struktūriškai numatytose vietose. Kalba jungiama ir pagal „papročių gramatiką", tariant rumunų etnologo Mihai Pop žodžiais. Žodis velka paskui save amžių informaciją. Sakysim *kentauras* nėra metaforinis žodis, o konstrukcija, sudaryta pagal mitinę „gramatiką". Šią archainę poetinės kalbos savybę bene pirmasis panaudojo Sigitas Geda poemoje „Strazdas", konstruodamas modelius: kentauras — Strazdas, paukštis — Strazdas, poetas — Strazdas, žmogus — Strazdas. O juk ir dainoje iš tikrųjų *mergelė — liepa, bernelis*

— *ąžuolas* nėra jokia metafora ar lyginimas, o archetipas.

Toks kalbos simbolizavimas bene būdingiausias Just. Marcinkevičiui. Atvirai naudojamos žodinės klišės, turinčios ne tik kultūros semantinius laukus, bet ir folkloro nuosėdų, tos pradinės kalbos gramatikos, kada jungtys dar tiesioginės, ne metaforinės. Poetas dažnai negretina ar lygina, o jungia: *viršūnė — paukštis — raštas — kultūra* (tai labai tipiška jungtis, ypač jo knygoje *Gyvenimo švelnus prisiglaudimas*). Tos kalbinės ekpresemos turi savotišką kultūros apeiginį motyvą, tarsi priklauso jos mitologijai, saugo pirminės komunikacijos prasmę, virš ko vėliau susidaro metaforiniai ryšiai. Gal todėl Just. Marcinkevičius nebijo pasikartojimų, žodinių klišių, kaip jų nevengė ir liaudies dainų kūrėjai. Jo kalba yra labiausiai simetrizuota, organizuota vertikaliai, kas, atrodo, turėtų daryti slegiantį vienodumo įspūdį. Tačiau šios žodinės ekspresemos yra savotiški eilėraščių veikėjai, su tam tikromis užprogramuotomis rolėmis, ir jų „elgesys" keičiasi, kintant situacijai, vyksmui. Charakteringa, kad Just. Marcinkevičius dažniausiai vartoja kaip tik tuos žodžius, kurie turi ir aiškią folklorinę mitologinę programą, kas gana gerai jaučiama kaip nulinės struktūros. Lyg koks pasaulio medis, žodynas turi aiškią vertikalią ašį; ypač tai pajunti skaitydamas ne pavienius kūrinius, o visą poeziją „aukštyn" ar „žemyn". Tarsi atsiranda vertikalūs kvazikūriniai, perveriantys konkrečius tekstus.

Ilgai nesiplėsdamas, noriu sustoti ties žymiausiu Just. Marcinkevičiaus kūriniu — baladžių poema „Devyni broliai", kur archetipiniai žodžių ryšiai labiausiai krenta į akis. Gilios vidinės jungtys, išreiškiančios tautinės savimonės modelį, tarsi praauga konkrečius pokario įvykius, atveria, kas lietuvyje per amžius supresuota, sukrauta ir kaip tai ima veikti kritinėse situacijose. Nekomentuosiu įvykių (čia būtų kita kalba), o tai, kas išlieka ilgiau ir kas literatūrą daro literatūra.

Šios poemos kodo galima ieškoti „Ženklų baladėje", kur

senieji buities daiktai, šeimos nariai, kasdieniniai įvykiai įgauna ženklo ar simbolio prasmę, tarsi nusidažo kraujo spalva. Visa, kas nuo amžių buvo nepajudinama (net žodžių prasmės) ir net nepastebima, kartojama kaip teisingas gyvenimas, perduodama šeimos švenčių, architektūros, folkloro, valstiečių kalbos, staiga išjudinama, sustabdoma, sustatoma vienas prieš kitą, tampa neramiais, kitos krypties ženklais

Raudonas vakaras per visą dangų.
Toksai raudonas, toks baisus ir šaltas.
Kieme *balta avelė* gailiai bliauna
ir liežuviu raudoną sniegą laižo.
Štai tėvas neša glėbį dobilų —
tarytum kraujas į raudoną sniegą varva.
Balta avelė seka jį iš paskos,
raudonus lašelius nuo sniego renka.
Prie gryčios lango prisiploja veidas,
ranka su duonos žiaubrele. Tai aš.
O gal kas kitas. Duonos trupiniai
kaip kraujas ant supuvusios palangės laša.
Pradėtas verpti pakulų kuodelis
ir duonkubilis, ir aprūkus krosnis,
mamos skarelė, ir šventi paveikslai —
raudoni kaip tas vakaras. . .
Dangau,
kodėl mes nesupratom šito ženklo,
to pirmo įspėjimo? Ir prie stalo,
susėdę vakarienės, laužėm duoną
kraujuotom rankom, nors ir nekaltom.

Nekaltumo kaltė — įvairiai varijuota Just. Marcinkevičiaus tema. Tai kritinė situacija, kai vidinės projekcijos ir nuostatos, šiaip gražios, neretai patirties padiktuotos, neatitinka išorinės, kintančios įvykių raidos ir dėl ko išduodama ar žlungama. Šį kartą poemoje nėra aiškios baigties: kaip prarastas vaikystės ėriukas, sekioja atpirkimo, sujungimo auka.

Labai konkrečioj trobos etnografinėj aplinkoj pavaizduota lyg kokia apeiginė situacija, amžinas sakralinis veiksmas, laukiant atpirkimo, įvykių išrišimo. Jaučiame bauginančias daiktų ir veiksmų jungtis. Kaip laukiant aukojimo, parausta net maistas: dobilai gyvuliams „tarytum kraujas į raudoną sniegą *varva*", o vaiko valgis „duonos trupiniai kaip kraujas ant supuvusios palangės *laša*". „Balta avelė", kaip galima suvokti iš kitų šios poemos baladžių, yra ir jauniausias brolis, kažkam aukojamas, kažko tikimasi iš jo kančios ir atpirkimo misijos. Čia gali būti ir kūčių vakaras (kitoj baladėj apsilanko trys karaliai), tačiau jis pilnas įtampos, laukimo. Šeimos vakarinis suartėjimas per tradicinę duonos, valgio auką yra neramus, smelkiantis. Trobos vidaus dekoracija, daiktai sustatyti pagal tradicinį planą, savo vietose, laukiama prasidedant veiksmo iš išorės, iš kiemo. Ant dekoracijų krenta tik raudona šviesa. Viduj niekas nejuda, tik duonos trupiniai *laša* ant palangės. Jaučiamas neramus ryšys tarp trobos vidaus ir kiemo: iš vidaus — prie lango priplotas vaiko veidas, iš kiemo — avelės bliovimas ir tėvo ėjimas su raudonais dobilais. Tai vienas poemos kadras, scena, kurioje ir apie kurią ima plėtotis veiksmas, konfliktas tarp vidaus ir išorės. Čia netrukus prasideda dialogas tarp folkloriškai suvokiamos tiesos, fiksuotų tėvo, motinos, brolių ir sesers rolių, naujus įvykius mėginama suprasti kaip archetipinį pasikartojimą. Poetas „Dainoje", panaudodamas tradicines dainiškąsias tautosakos perkūrimo priemones, įveda į archetipinių vaizdinių pasaulį:

Kas ten per naktį
žlugtą velėja
ir gailiai gailiai verkia?
Devynių brolių
jauna seselė,
vargšė devyniabrolė.
Ai, tai sukilo
brolis prieš brolį,
širdis per pusę plyšo.

Ai, ant vyriausio
brolio trinyčių
jauniausio brolio kraujas.

Puolė seselė
į dunojėlį
ir žuvele pavirto.

Tarp karosėlių,
tarp lydekėlių
plūkiodama puikavos.

Ai, tai sukilo
brolis prieš brolį,
tinklai per pusę plyšo.

Kaip mes sužūsim,
kaip sužvejosim
sesę devyniabrolę?

Tokių tiesioginių dainos perkūrimų dabar poezijoje beveik nesutinkame. Šiame tekste atpažįstami žinomų dainų inkliūzai. „Daina" poemoje struktūriškai ir semantiškai pagrįsta: įvykius mėginama ne tik interpretuoti pagal folklorinius modelius, bet atliekamas ir būtinas apeiginis aktas: iškilus kontradikcijai, kritiškai situacijai, giedama arba dainuojama. Tai brolių konfliktas, kurių padėtis agrarinėse visuomenėse būna griežtai fiksuota. Vyresnysis brolis paprastai paveldi patriarchalinę teisę, ją saugo, o jauniausias „likviduojamas": atiduodamas į rekrūtus ar mokytis amato (sakysim, XIX a. pabaigoj — XX a. pradžioj — į Ameriką, kunigus). Tačiau vien folklorinėm priemonėm situacija nėra išsprendžiama, ir „Daina" nutrūksta klausimu. Susiduriama šeimos viduje, kas patriarchaliniu požiūriu neleistina: vyksta brolžudystė.

Nemėginsiu parodyti visų poemos semantinių jungčių. Žodžiai, turintys giliausias motyvacijas, yra *duona, kraujas, avelė*. Tai ne tik „Ženklų baladės", bet ir visos poemos semantiniai centrai, susiję tiek su folklorine, tiek su

krikščioniška simbolika. *Duonos* ir *kraujo* sugretinimas ar net jų jungimas yra archetipiškas, siekia mitinį aukos motyvą. Kraujo spalva įkaitina visą atmosferą: *raudonas vakaras, raudonas sniegas, dobilai, šventi paveikslai, duonos trupiniai, rankos* — viskas rausva „Ženklų baladėj". Folklorinės atminties prasme šių įvaizdžių sugretinimas konfliktiškas, priklauso skirtingiems kontekstams bei žanrams. *Kraujas* yra karinių istorinių dainų motyvas, dažnai susijęs su trečiuoju, į karą išjojusiu, paaukotu sūnum. *Duona* priklauso namų motyvacijai, apeigose ji šeimos kūrimo bei jos vienybės simbolis. Jei duona yra jungimo, vienybės ir šeimos simbolis, tai kraujas — išorės, išsiskyrimo, aukos įvaizdis, poemoje įsiterpęs į konkrečią istorinę situaciją. Galima gilesnė šios poemos interpretacija, nei tiesioginis įvykių komentavimas: čia apnuoginti universalūs kaltės ir aukos archetipai, kultūros gilumoje atsekta sava jų jungtis.

Toliau nesiplėsdamas, noriu tik pasakyti, kaip poetas susitrumpina sau kelią, pasitelkdamas ekspresemas, įvaizdžius — tuos mažus tautos susikurtus kūrinius, lietuvio gerai jaučiamus ir be komentaro. Tai atsiveria turinčiam tik panašią patirtį, archetipinę atmintį.

* * *

Jau ne vieno kritiko yra pastebėtas labai specifinis Albino Žukausko ilgų poetinių monologų tautosakiškumas. Jeigu jo poezijos šaknų ieškotume liaudies kultūroje, pasaulėjautoje, tai ne lyrinę dainą, jos poetiką reikėtų prisiminti, o sakmę, pasaką, pasakojimą, padavimą, folklorinę valstiečio kalbą, priežodį, pertarą. Tai kitos tradicijos tąsa, ką nutraukė romantizmas, iškeldamas dainos poetiką. A. Žukausko kūryba susimezga su K. Donelaičiu, S. Daukanto *Būdo* intonaciniais sintaksiniais periodais, tuo savotišku raudiškuoju kalbos rečitatyvu, su A. Vienuolio, Vaižganto ar V. Krėvės proza, kurioje jaučiamos stiprios folklorinės ar net apeiginės projekcijos. K. Donelaitį verta prisiminti kaip pirmąjį rašytoją, dar sinkretiškai jautusį folklorinį vyksmą, neišskai-

dytą žanrais, siužetais, ką vėliau išsidalijo poezija, proza, etnografija, kalbos mokslas.

Įsižiūrėjęs matai, kad A. Žukauskas nėra be tradicijos, vienišas. Matyt, turėdamas mintyse savo pasakojimo techniko bei neišnaudotos tradicijos archaiškumą, poetas rašė, kad esąs „gerokai senoviškas", kad jo kūryba netinkanti „moderniajai šių dienų kritikai". Kad vyktų poetinis pasakojimas, A. Žukauskas sukelia tam tikros apibrėžtos, gerai numanomos sistemos pojūtį, kas būtina sekant pasaką ar sakmę. Jo eilėraščiuose gerai jaučiamos etnografinės, istorinės bei geografinės ribos (tai gimtieji Bubeliai, dzūkiška tarmė). Be laiko ir vietos apibrėžtumo, bent jų numanymo, pasakojimas negali vykti. Vaikystės ir ankstyvos jaunystės laikas yra pasakiškas, paprastai pradedama žodžiais *kãnai kanais, kadų kadės* ir pan., kaip ir patys Bubeliai yra pasakos kraštas, vaikystės mitas, vėliau tik įvairiais variantais atkuriamas, pripildomas realaus gyvenimo. O sakmiškumas apčiuopiamas laiko ir erdvės matmenyse. Neįrodinėju tekstais, nes labai užsitęstų citavimas. Šio tipo eilėraščiuose sakmiškai yra ženklinamas kūrybos ar pasakojimo dabarties laikas ir konkretus neseno įvykio laikas (kelionė, meilės nuotykis, šiaip nesenas įvykis, t.y. kas susiję su netolima praeitim, senyvu amžium). Dažniausiai proziškomis pradžiomis nurodoma, su kuo ir apie ką kalbama, kokioj vietovėj. Toks kasdieniškas konkretumas ir būdingas mitologinėms sakmėms, nes papasakoto įvykio nepaprastumas dėl to bus tik ryškesnis ar kraupesnis. Štai kelios A. Žukauskui būdingos sakmiškos pradžios:

> *Rakelijoje,* netoli *Galaduso,* ties kryžkelėmis vėl sustojau po
> Tuo kryžium, pastovėjau, kol per nugarą nuėjo šaltis.
>
> Rakelijos išganytojas

> Per dieną saulė šildo geltonžiedį dobilą
> *Baltosios Ančios* lankose. Kilnojamoje rūkyklėlėje

Apnoko unguriai. Vėl žvejui,
Išsikėtojusiam po dobilo žiedais, pavėnyje,
Vaidenasi seni kaip laikas apeiginiai kadagiai,
Saldus jų dūmas, tarškanti liepsna žiloj troboj
Viduržiemy, prieš atvažiuojant kalėdotojams.
Dobilėlis geltonasai

Pirmojo cituoto eilėraščio pradžia tipiškai sakmiška. Labai tiksliai nusakyta vietovė ir mitinių įvykių vieta, kurioje, dar nieko nepasakius ir nepagalvojus, jau „per nugarą nuėjo šaltis". Tai kryžkelė, kuri ypatingai fiksuojama folklorinėse apeigose, ką perėmė ir krikščionybė: čia paprastai būdavo statomi kryžiai ar koplytėlės. Antrame pavyzdyje vėl pradedama nuo labai konkrečios vietovės ir pasakojimo laiko, nuo kurio tuoj peršokama į prieškalėdį, pasižymintį pavojinga gaivalų veikla.

A. Žukauskas lietuvių poezijoje sukuria, galima sakyti, visai naują eilėraščio tipą: nei tai sakmę, nei tai pasakėčią, nei tai giesmę. Jo eilėraščiai, rodos, neatitinka mūsų tradicinio poezijos įsivaizdavimo, jos laukimo. Tose intonacijose yra kažko iš girių, iš pagoniško giedojimų, iš aukos apeigų. Skaitydamas lyg kažką atsimeni, kas yra tavo genuose, archetipinėj sąmonėj. Neretai archetipinės, pirmykštės ir pasakojimo, įvykio situacijos: maudymasis (vaisingumo užtikrinimas), kai stebimos ar prisimenamos besimaudančios moterys (svarbi kalendorinių apeigų dalis), valgymas, be jokios abejonės turintis aukos, aukojimo prasmę, mirtis, kalbėjimas su mirusiais ar jų kalbinimas, kas primena raudos situaciją, kalbėjimas šalia velionio ar apraudojimas reglamentuotais žodžiais yra svarbus archaiškas apeiginis veiksmas. Poeto monologas dažnai ir išsiplėtoja šalia mirusio draugo ar jį prisiminus: mirtis, sustingimas žadina nepaprastą kalbos judrumą, vitališkumą. Panašiai ir senose baltų gentyse mirtis iššaukdavo norą veikti, judėti, kaip prisimenam: buvo lenktyniaujama, o puotos užsitęsdavo mėnesiais. Kažkas nueina į archeologinius sluoksnius. Poetas yra pasidaręs gerą,

talpų žodį — *užlaikiai*, į kuriuos ir nusitęsia kalba, eilėraštis. . .

Paties pasakojimo situacija dažniausiai būna savotiška „mirtis", nebuvimas. Apėmęs tingulys, nesugebėjimas ką nors atlikti dėl senyvo amžiaus, dėl visam laikui prarastų galimybių arba tiesiog — poilsis. Neskubama, delsiama, pradžioje aptariamas kalbėjimo būdas, tai, apie ką jis nori papasakoti. Keistas kūrybinis tingulys, tarsi gyvenimo mirties taškas, kai tuo tarpu yra veiklus kitas *aš*, kuris tiesiog pasineria į patirtus įvykius, prisiminimus, svajones, labai net intymias, kurias šiaip papasakoti būtų nepadoru. Čia ir slypi tų lėtų, žodingų monologų dinamikos, ekspresijos paslaptis: turėtų nusibosti, o nenuobodu, neįkyru.

A. Žukauskas lietuvių poezijoje sukūrė tokį triksterį, trečiąjį pasakų brolį ar pasakų kvailį, kuris žino tiesą ir ją laimi, lyg ir neturėdamas programos. Čia vėl reikėtų prisiminti H. Radausko mestą frazę eilėraštyje „Pasaka". Lietuviai dabar nemažai prirašė apie tuos savo kvailius ir keistuolius. Tačiau tiek tautosakoje, tiek literatūroje kvailio byla visų pirma įdomi tuo, kad jis saugo archainę, pirmykštę atmintį, jo folklorinis kodas yra atviras. Tačiau jis neimlus tam, kas vyksta aplink, dėl ko vienas kitam griebia už gerklių. Kvailio ar keistuolio išmintis nepaklūsta laikinoms konjunktūroms, įsakymams, liepimams. Jo klausiama ir klausomasi tiesos, kada tie proto aptemimai praeina: jis vienintelis būna kažką neužmiršęs, nuo ko vėl galima pradėti gyventi, veikti ir nuo ko kvailys vėl pasitraukia, stebėdamasis, kad tai buvo kažkam svarbu. Triksteris, keistuolis, „atpirkimo ožys" išsaugoja ryšį su ankstesniu patyrimu, atlieka stabilizuojančią, sakralinę funkciją, kas palaiko bendruomenės pusiausvyrą tarp kasdieninio veiksmo ir numatymo, praeities ir žinojimo. Jis pasirodo iš mitinio laiko, o mūsų poezijoje — iš folkloro. Juk sakoma: kaimas be kvailio — ne kaimas.

A. Žukausko pasakotojas gali būti gudrus apsimetėlis su pypke dantyse ar meškere rankose, kuris apsimeta, kad nesupranta, ką sako, arba kad nemoka rašyti eilėraščių, dailiai pasakoti, kad sunkiai ieško žodžių, juos tekste išvardydamas ir nė vieno neatmesdamas (jūs protingi, pasirinkite!), kad, nežinodamas, ką sakyti, plepa niekus. Taip suvaidinamas „trečiojo brolio" vaidmuo dabartinėj literatūroj, kur gražiai rašyti ir kalbėti yra didelės pagarbos dalykas — vos ne karalystes valdyti.

Šitaip poeto kūryboje atsiranda keli planai: pasakojimo dabartis, išreiškiama pasakojimo intonacija, peršokimais, ieškant tinkamesnio žodžio (sakmės sekėjo intonacija), tuo siekiant visą laiką būti klausytojo akiratyje, jį traukiant dalyvauti kalbos procese, tikslinimuose. Antra — tai praeitis, pasakojami įvykiai, patyrimai ir pagaliau — pats poetas, visada gerai numanomas kaip triksteris ar veikiantis *kito*, susikurto, prisimenančio, tačiau taip pat autentiško poeto vardu: juo gali būti jis pats, Bubeliuose rašęs eilėraščius, kur nors keliavęs. Kritikas Vitas Areška taikliai pastebi, kad Albino Žukausko pasakotojas yra „kitas žmogus, veikiantis *aš* vardu". Toks įspūdis, kad vienas kalba, o kitas klausosi, užrašo, pataiso, patikslina. Taip kūryboje atsiranda vidinis balsas, vidinis veikėjas ar stebėtojas, kuris lyg ir nepriklauso nuo gyvybės ir mirties instancijų, yra išteisintas. Laiko struktūra yra pasakiška, atitinka trijų brolių likimo ir veiklos sferas. Ne kartą poeto kartojamos tokios frazės, kaip „trečioji jaunystė", „trečiasis laikas", sutampa su pasakotojo, triksterio, „trečiojo brolio" laiku, turinčiu, kaip sakiau, vertikalią dimensiją. Tai yra ir kultūros laikas, nepriklausantis ar mažai priklausantis nuo praeities ir dabarties įvykių, faktų. Kiekvienas įvykis, daiktas yra trigubas, matomas trijų laiko brolių: jauno, dabartinio ir keistuolio, kuriam viso šito, ką pasakoja, regi, prisimena, jau nereikia. Tai ir toks tikras lietuviškas faunas:

Trečiojoje jaunystėj nelauki dėkingumo
Iš moters ir mergiotės — tos pačios, kurią
Pirmojoje jaunystėj ar kiek vėliau,
Sulaukęs pirmo širmo plauko,
Nešiodavai ant rankų, ji tau atsakys —
Gal buvo, gal nebuvo, tai greičiausiai
Tik senstančio laidoko prasimanymai, —
Ir tau pasidarys kur kas linksmiau
Ir juokingiau, nei iš tiesų yra.
Trečiojoje jaunystėje nelauki šilumos
Iš namo, iš trobos — iš tos pačios, kurią
Pirmojoje jaunystėje statei, lentom apšaliavai,
Paskui godojai, sergėjai nuo gaisro — pasakys —
Aš nieko nežinau, gal pamiršau, gal neatsimenu,
Kas būta — to nebūta — bet greičiausiai
Tai tik pasenusios vaizduotės prasimanymai:
Ne tu, kiti čia šeimininkai, jiems tarnauju,
O tu keliauk, iš kur atėjęs.

Prasimanymai

Šie mano samprotavimai gana nepilni ir fragmentiški. Nesiryžčiau duoti pilnesnio atsakymo ar apibendrinimo. Kita vertus — tai ir mano paties tam tikra folklorinė projekcija, kuri gali būti keista ir nesuprantama net patiems autoriams, po kurių kūrybą mėginau čia pasinaršyti. Toks perskaitymas visiškai galimas, ypač jei pats turi ar dar jauti tą mano vadinamą folklorinės kultūros kontekstą. Mėginau apčiuopti pakitusį santykį su tautosakos žanrais, kas nuolat kinta ir kis, nes kiekvienas individualus, tikras talentas įneša ir įneš esmines pataisas, kaip archeologas — atidengs naujus kultūrinius sluoksnius. Kita vertus — galioja meno dėsniai, kam paklūsta ir poezijoje rekonstruojama archaika. Vykusių pavyzdžių skaičius yra ribotas: gali nepajusti, kaip meninės galimybės išsemtos ir jau daraisi folkloro profesoriumi. Tačiau kol kas folkloro pamoka nėra nei banali, nei išsemta,

o ta vieta, kur ką tik buvo autentiška daina ar sakmė, dar netuščia.

Šiandien poezijos skaitymas ir deklamavimas, atrodo, užima tilstančio dainavimo, agrarinių švenčių ir šeimos apeigų vietą. Tai rodo poezijos vakarai ir Poezijos pavasariai. Jiems būdingas liaudies švenčių įsijautimas į poezijos priemonėm kuriamas situacijas, kuriose dalyvaudamas žmogus savaip pasisako, kaip toks kolektyvinis pasisakymas būdavo ėjimas aplink rugių lauką su dainomis, mirusiojo apraudojimas ar nuotakos verkavimas. Poezija perima tam tikrus kolektyvinius archetipus, kol žmonėse dar tebėra gyvas folkloro išugdytas *dalyvavimo* poreikis, kuriant kolektyvinę prasmę. Tokią vietą užimdavo P. Širvys, dabar — Just. Marcinkevičius. Gal jis yra paskutinis lietuvių poetas, suvokiamas kolektyviai, vos ne apeiginiu būdu? Kokia bus toliau poezija — nežinia, kaip ji skaitys surašytą ir archyvuose saugomą tautosaką. Tik viena žinoma — mūsų poezija turi ryškią folklorinę tradiciją ir keletą ryškių poetų, iš liaudies perėmusių, perskaičiusių ir toliau perdavusių žodžio telegramą apie save, savo buvimą tautoje ir pasaulyje.

Yra pavojus — užsikalbėti apie tautosaką kaip apie išganymą, sueiti visiems į vieną aptvarą. Pradėjusi dominuoti, folklorinė savimonė išstumia bet kokius kitus kultūros ryšius ir ima grėsti siaurumas ir uždarumas. Savo kultūrą įpratome sieti tik su valstiečių kultūra. O Lietuva turėjo ir turi nuostabiausią Europos miestą — Vilnių, kuriame buvo plėtojama originali Renesanso kultūra. Tai būtų dar viena kalba: apie lietuvių užmirštą miestą ir dabar jį kultūriškai atgautą, kuriame gyvena — pirmoji — tikra miesto kultūros poetė Judita Vaičiūnaitė.

1985. VII. — 1986.V.31.

TAUTOSAKOS ELEMENTAI ALGIMANTO MACKAUS KŪRYBOJE

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Mackaus kūryba — tai atsikartojančiais aidais pats į save atsišaukiantis žodis, kuris ta prasme yra ir vienišas, ir hermetiškas. Tačiau toji daugybė aidų grįžta į Mackaus eiles ne vien tik nuo jo individualaus pasaulio ribų, bet ir iš platesnių horizontų — iš viso mūsų kultūrinių ir religinių vertybių pasaulio, iš to, kuo mes patys gyvename, kuo apibrėžiame savo lietuvišką sąmonę.

Pagal idėją, kad tauta yra mitas nemažiau, negu ji yra tikrovė, aiškėja, kad mūsų tautinės sąmonės ir tautinės sampratos mitologija yra vienas iš raktinių Mackaus poezijos elementų. Su ja glaudžiai siejasi dar dvi mitologijos, paprastai suprantamos kaip realybė, būtent, religinių vertybių sistemos ir šiandieninio pasaulio tikrovės samprata.

Visoje šioje mitologijų sistemoje Mackui svarbią rolę vaidina mūsų tautosakos elementas: užuominos į tautosakos tekstus, liaudies dainų, pasakų, liaudies stilistikos gija, įpinta į paties Mackaus eiles, o taip pat ir iš liaudies kūrybos ateinančios potekstės, įrėminančios šių dienų tragiško pasaulio išraišką tiek atskiruose Mackaus eilėraščiuose, tiek ir jų visumos tarpusavio sąsajose.

Mackaus poezijoje vykstantį tautosakos apvaldymo procesą galėsime geriau suvokti, priėmę porą prielaidų,

būtent, visų pirma, kad ir tuo metu, kada kūrėsi mūsų tautosaka, ir kada į jau susiklosčiusį liaudies kultūros klodą asimiliavosi rašytinė kultūra, tautosakos poetiški įvaizdžiai, žodynas, kalbos ritmas, mitologija buvo esminis lietuviškojo tikrovės pergyvenimo užšifravimas, pavertimas į mums pažįstamą simboliškų raštaženklių sistemą, aprašančią mūsų pasaulį. Antra, kiekvieno istorinio laikotarpio pergyvenamoji realybė iš tiesų turi vis kitą, tik tam laikotarpiui tinkantį raktą to per laiką besitęsiančio šifro išaiškinimui. Kad galėtume šį procesą akivaizdžiai suvokti, Mackus pastato tautosakinį klodą į priešpriešą su kitomis mitologijomis: religine, intelektualine ir patriotine, kurios sudaro mūsų tautinės sąmonės esmę tramtyje. Rezultatas toks, kad turime prieš akis dvejopą tautosakos traktavimą: tiesiogiai kontrastinį, kur nuorodos į tautosaką atsveria tragiškojo šiandieninio pasaulio vaizdą, ir transformacinį, kur ir šis vaizdas, ir liaudies žodis nustoja būti atskirai atsiribojusiais elementais ir tampa viena, savita Mackaus poetine kalba.

Tiesioginės užuominos į tautosaką Mackaus poezijoje aprėpia dvi kategorijas: liaudies pasakas ir liaudies dainas. Šalia to, knygoje *Chapel B* randame ir subendrintas, į konkrečius tekstus neatsiliepiančias, užuominas į senąsias liaudies raudas. Pirmojoje iš šių kategorijų liaudies pasakų motyvai yra iš tiesų tik du: apie našlaitę Elenytę ir Jonuką-aviniuką ir apie Eglę žalčių karalienę.

Pasaka apie Jonuką prasišviečia tik keliose vietose, ne kaip aiškus tekstas, bet greičiau kaip subtili užuomina, išplaukianti iš kontekstų, liečiančių mirtį, Dievo avinėlį, peilį ir mirusius vaikus. Pavyzdžiui, rinkiny *Neornamentuotos kalbos generacija* skaitome:

> Jeigu aš būčiau Dievas,
> jeigu aš būčiau Dievas tėvas, Dievas sūnus ir Dievas šventoji dvasia,
> aš būčiau indas, pripildytas žmogiškos meilės,
> aš būčiau indas, kupinas peilio, sklidinas miego.

Melskis už mus, Išganytojau,
kad peilio ašmenys būtų kieti,
kad ranka būtų tikinti
į aukos nemirtingumą,
į Dievo trejybę.(1)

Išganytoją taip pat vadiname ir Dievo Avinėliu ir tikime, kad nekaltas Jo kraujas buvo pralietas už mūsų nuodėmes. Liaudies pasaka apie Jonuką-avinėlį šitoje plotmėje įgyja jau daug platesnį asociacijų horizontą, nelyg ji būtų lietuviškasis, mitologinis Kristaus aukos atitikmuo, ypač ironiškai įtaigus tautos istorijos kontekste, nes gi žinome, kad kryžiuočiai mus krikštijo mūsų pačių krauju, be abejo, tikėdami į Dievo trejybę ir į mūsų išganytą prisikėlimą. Šio Jonuko vardas tampriai jungiasi ir su Teresėle, kita nekaltąja auka, svarbiu *Neornamentuotos kalbos generacijos* personažu; ten Jonuko pasaka susipina su motyvais iš pasakos apie Eglę žalčių karalienę. Šioji pasaka didelį vaidmenį vaidina taip pat ir *Chapel B* įvairiuose kontekstuose, iš kurių, pavyzdžiui, vienas tiesioginis šauksmas:

Tolsta mūsų egzilė,
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėėli,
bespalvė plyšta puta. (p. 186)

atliepia, kaip ir pats Mackus paaiškina, Antano Škėmos fragmentą pavadintą „Žilvinėėli" iš vaizdelio *Čelesta.(2)*

Antroji kategorija — liaudies dainos — matyti arba užuominose į vieną kitą paskirą dainą, arba kai kuriuose pasikartojančiuose tematiniuose motyvuose. Tarp atskirų Mackaus užsimintų dainų galima kaip pavyzdžiu paminėti visiems žinomą „Tykiai, tykiai, Nemunėlis teka" ir dainą apie avižą:

Prašė aviža
Gražiai pasėti,
Tatuto lingo rito,
Tatuto lingo rito.

Prašė aviža
Gražiai išakėti

Prašė aviža
Gražiai augti

Prašė aviža
Gražiai nupiauti. . .*(3)*

Abi šios dainos prisimintos „Jureko" poemos pabaigoje, posmelyje:

Nėra gimtosios žemės!
Nėra kad tykiai plauktų Nemunėlis
ir aviža prašytų būti dailiai pasėta. (p. 156)

Tokia užuomina įgyja šiurpiai ironišką prasmę atsiminus, kad naciai žydus šaudė, taip sakant, sėjo jų kraujo sėklą, kaip tik šile pagal Nemuną. Štai kitas pavyzdys: mitologinei dainai „Mėnuo saulužę vedė / pirmą pavasarėlį" (*Dainos,* p. 175) pateikiamas irgi savaip ironiškas variantas *Chapel B* pradžioje:

Mirtis yra pasenęs ir nuvėsęs
saulėleidis virš Lietuvos gamtovaizdžio:
pavasary saulužė ištekėjo
už svetima kalba prašnekusio mėnulio. (p. 162)

Daina „Oi žiba žiburėlis," ypač jos posmas:

Ant dvarelio išėjus,
Vartelius atsikėlus,
Klausinėjo pas dukrytėlę,
Ar suvisu parėjo (*Dainos,* p. 383)

atsišaukia eilėraštyje „Liaudiškoji" iš *Neornamentuotos kalbos generacijos:*

Nesuvisam išėjo.
tik suvisam negrįžo,
ošia medeliai,
ošia kirtėjai
virš liaudiškų kapų. (p. 111)

Tame pačiame eilėraštyje esantys posmai:

pulki, mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį

saulelės paieškoti,
saulužės nebegrįžti. (p. 111)

turi sąryšį bent su keletu liaudies dainų, pasakojančių apie skęstančią arba nuskendusią mergelę. Vienoj iš jų, „Ant marių mėlynųjų", matome, kaip:

Ant marių mėlynųjų
Skęsta mergelė, skęsta,

Jos vainikas viršum plaukia —
Bernelio gražiai šaukia:

— Berneli mano mielas,
Ratavok mane jauną!

— Mergele mano miela,
Ratavosiu tave jauną —
Aš nebijau giliai bristi,

Giliai bristi, toli plaukti,
Tave jaunos ratavoti! (*Dainos*, p. 229-30)

Kitoje gi dainoje, kaip tik tas mylimasis bernelis, dabar vardu Joniukas, bet gal ne anas pasakų ąvinėlis, vieton gelbėtų pats savo Onytę nuskandina:

Onytė ant kranto
Tenai vaikštinėjo,
Onytė ant kranto
Tenai vaikštinėjo —
Joniukas Onytę
Marios pastūmėjo.
Joniukas Onytę
Marios pastūmėjo.
. . . . . .
Onytė skęsdama
Graudingai raudojo:

— Ratavok, Joniukai, —
Skęsta mylimoji,
Ratavok Joniukai,
Skęsta mylimoji.

— Kam aš būčia stūmęs,
Kad tav ratavočia,
Kam aš būčia stūmęs,
Kad tav ratavočia.
Kieno mylimoji —
Tegul ratavoja,
Kieno mylimoji —
Tegul ratavoja.

Onytei padirbo
Stiklinį grabelį,
Onytei padirbo
Stiklinį grabelį,
Joniuką įstūmė
Tamsiajan urvelin,
Joniuką įstūmė
Tamsiajan urvelin. (*Dainos*, p. 569-570)

Mackui *Neornamentuotos kalbos generacijos* atsklandoje centrinę vietą užima stiklinis karstas:

— Ką nešu stikliniame karste?
— Surinkau visus daiktus, turėtus anuomet.
Šaknis įleido mirę daiktai manin.
— Nenusimesi aštraus, mirusio svorio?
— Kai žmogus nebeturi ko laidoti, jis tampa vienas.
— Būk. (p. 88)

Žinoma, čia kontekstas ne tas, kaip toje liaudies dainoje ir sąryšis gali būti vien tik atsitiktinis; mes net nežinome, ar iš viso Mackus bus kada nors tą dainą užtikęs. Vis dėlto įmanoma tam tikra gili semantinė plotmė, kurioje Mackaus poezijos ir šios dainos pasaulėjautos gali prasmingai santykiauti, bent jau mūsų pačių kūrybinės interpretacijos vaizduotėje. Ten, toje plotmėje, jei ją sakysim esančia,

pasakos avinėlis - Jonukas ir Jonukas — savo mylimosios žudikas — vienas urve, kitas šuliny, įtaigoja subtilias ir sudėtingas užslėptas tematines linijas atvirkštinio santykiavimo plotmėje.

Šitoks liaudiškas atvirkštinis santykiavimas tarp vienas kitam meilę privalančių žmonių įžiūrimas ir „Pokalbyje su mirusiais vaikais" taip pat iš *Neornamentuotos kalbos generacijos* eilėraščių ciklo. Ten yra Mackaus skaitytojų dar nepermąstytas subtilus santykis tarp Teresėlės, kuri kapuose „išaugo jau į didelę mergaitę", ir jos tėvo, kurio rankos „palietė perdaug" jos krūtinę, ir kuris žada jai atsiųsti „platesnį drabužėlį", jeigu ji išpildys sąlygas, savo neįmanomumu primenančias Žilvino Eglei duotus uždavinius (pvz., sudėvėti geležines kurpaites) prieš išleidžiant ją svečiuosna pas savuosius:

> Tėvelis tau greitai atsiųs
> platesnį drabužėlį
> tik sudėvėk agrastus, Teresėle
> tik sudėvėki obuolių ir kriaušių pintines. (p. 103).

Kita liaudies daina apie skęstančią mergelę taip pat perteikia tėvo ir dukters santykius, kurie prievartos būdu užtvirtina esamas bendruomenės elgesio normas ir pasireiškia tuo, kad pats tėvas dukterį skandina. Mat ji, anot tos dainos, kaip „jauna panelė sėdėjo, / su dvariokėliais kalbėjo", ir net „aukso žiedelį derėjo". Broliams pasiskundus, tėvas imasi drastiškų priemonių:

> Tėvas dukrelę mokino,
> Į Dunojėlį skandino,
> Į Dunojėlį skandino.
>
> Nedėlios dieną po pietų
> Broliams pagailo seselės,
> Broliams pagailo seselės.
>
> Broliai seselės ieškojo,
> Po Dunojėlį braidžiojo,
> Po Dunojėlį braidžiojo.

Oi ir atrado seselę
Ant akmenėlio rymančią,
Ant akmenėlio rymančią.
Ant akmenėlio rymančią
Su lydekėlėm kalbančią,
Su lydekėlėm kalbančią.
Žaliais maureliais užtiestą,
Baltom pieskelėm apneštą,
Baltom pieskelėm apneštą. (*Dainos*, p. 564)

Pastebėtina, jog būtų sunku įtikėti, kad Mackus būtų kaip tik šitą dainą kur nors girdėjęs arba skaitęs. Vis dėlto pats tokios dainos buvimas suartina ir liaudies dainose, ir Mackaus poezijoje glūdinčią tragišką pasaulėjautą, kurios išraiška atitinka panašias tematines linijas. Tarp tos dainos ir Mackaus teksto nusidriekia keletas galbūt ne pačiam Mackui, bet dabar mums įžiūrimų įvaizdinių siūlų, pavyzdžiui, kada, prisimindami tuos žalius maurelius ir pieskeles, skaitome Mackų („Paskenduolė", p. 60):

Pulki, mergele,
Pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

Nebūk, mergele,
nebūk, jaunoji,
ant vėstančios smiltelės. (p. 111).

Toks ryšys, jeigu jį iš viso galima tvirtinti esant, jau glūdi kažkur labai giliai tautos dvasios ir pasaulėjautos istorijoje, arba, kaip psichologo Jungo pasekėjai mėgsta sakyti, „rasinėje atmintyje". Ta prasme turbūt ir galima skaityti Mackaus eilutes: „Skausmingai atsiremki savo rasės, / augintini sūnau!". (p. 128)

Taip galvojant, atsiveria perspektyva, kurioje Mackaus sąryšis su tautosaka atrodo visai kitoks, negu senesnėje mūsų

lyrikos tradicijoje. Ten jis daugmaž apsiribojo tik liaudies dainų stiliumi, jose besikartojančių išsireiškimų, palyginimų, įvaizdžių pamėgdžiojimu, arba jų įpynimu į savo tekstą, kad sudarytų tam tikrą stilistinį, sakykim, braižą, arba audinį, kuris atrodytų savitas, lietuviškas, padedantis sukurti tradicija paremtą lietuviškos kultūros identitetą moderniame pasaulyje.

Mackaus kūryboje svarbu ne išviršinis pamėgdžiojimas, bet giluminė struktūra, išplaukianti iš pačios jo poezijos vidinių reikalavimų, toli prašokančių vien tik papuošalo arba stilistinio atspalvio funkciją. Į tautosaką Mackaus poezijoje galima būtų žiūrėti lyg į savotišką semantinių ryšių centrą arba vieną iš centrų, kur perjungiami bėgiai, vedantys iš vienų vertybių sistemų į kitas, ir kur vyksta naujų savitarpio ryšių įtaigotos arba paskatintos tų pačių sistemų transformacijos. Tada, suprasdami Mackaus poeziją kaip savotišką „ryšių tinklą", galime grįžti prie jau minėtų tautosakos elementų ir pasižiūrėti į jų funkcijas Mackaus tekste.

Viena tokia funkcija yra paralelizmas, randamas liaudies dainose, pavyzdžiui, tarp merginos ir pilkos bitelės, Mackaus būna išplečiamas į naujus semantinius laukus, kurių pačioje tautosakoje neberasime. Pažvelgus, sakykim, į liaudies dainą „Lėkė trys bitukės":

Lėkė trys bitukės,
Belėkdamos suskalbėjo.
Kalėda, kalėdzia.

Belėkdamos suskalbėjo;
Kur mes trys nulėksme,
Kalėda, kalėdzia?

Aš, pirmoji, — medų nešti,
Aš, antroji, — vaško nešti,
Kalėda, kalėdzia.

Aš, antroji, — vaško nešti,
Aš, trečioji, — aukšton drevėn,
Kalėda, kalėdzia".

Ėjo trys sesutės,
Beeidamos suskalbėjo
.....
Beeidamos suskalbėjo:
Kur mes trys nueisme
.....
Aš, pirmoji, — ponų žemėn,
Aš, antroji, — gudų žemėn
.....
Aš, antroji, gudų žemėn,
Aš, trečioji, — piesčynuosna (*Dainos*, p. 213)

matome, kad jos semantinė plotmė ribojasi vien tų trijų mergelių apsisprendimais ir jų likimu. Toliau dainoje pasakojama, kur tos sesulės nuvažiuos: pas tėvelį, motulę, brolelį, ką jos nusineš: pyragėlio baltos duonos, ir, staiga, ši trečioji — mažą vaiką; kur jos sės, kur atsiguls, ką išgers, ir taip toliau. Visą laiką suprantame, kad tos trys bitukės buvo tik įžanginis paralelizmas lyg stilistinė ornamentacija.

Neornamentuotos kalbos generacijoje eilėraštyje „Hermetiškoji daina":

Į avilį nebelėk,
medaus nebenešk,
bitele pilkoji;

koris išvalgytas,
avilys išdraskytas,
bitele pilkoji;

sudegink sparnus,
geluonį įleisk,
bitele pilkoji;

valandėlę gyvenk,
ir ramios tau mirties,
bitele pilkoji. (p. 96)

tas paralelizmo įvaizdis „bitė" jau nebėra interpretuojamas tik kaip „seselė". Jis pavirsta kitu tropu — visuotiniu žmogaus simboliu, tuo pačiu atidarant ir daug platesnes

galimybes sąryšiams su kitais semantiniais laukais. Vienas toks laukas būtų vidinis, išsitęsiantis per paties Mackaus poeziją ir tuomi jungiantis atskiras jos dalis į vieną prasminę visumą. Jį galime atpažinti *Augintiniuose,* „Jureko" poemoje,

> — Ne šūviai aidi pamiškėj,
> tai sidabrinis bičių spiečius
> pakely į mūsų sodo avilį.

ir toliau:

> Ne šūviai aidi pamiškėj,
> tai senos Testamento giminės
> man padeda sukalt vinis
> į tavo žalią karstą. (p. 152)

Šitaip hermetiška bitutės savižudystė dabar tampa ir Jureko poemos struktūros ir tematikos, jo, Jureko, likimo dalimi. Peršasi mintis, kad jeigu Jurekas, kaip žydas, irgi buvo savotiškai „hermetiškai" uždarytas nuo priklausomumo mūsų tautai, reiškia, ir jos mitologijai (tai poemoje aiškiai pabrėžiama: „Kodėl tau pardavė karstą, o man, Jurekai, pardavė duonos?") tai jo daina tiek pat hermetiška, kaip ir tos liaudies bitelės, ir tai juos abu, mūsų epochos augintinius, sujungia toje tragiškoje abiejų tėvynėje, kuri yra mūsų tautos kaltė ir kartu mūsų tautos nekaltas likimas. Matome, kaip „mūsų" sferą ženklinantis įvaizdis — sidabrinis bičių spiečius — ir „jo", Jureko įvaizdis — senos Testamento giminės — savo funkcija yra tolygūs, ir todėl abiejų tautinės sąmonės mitologija pasidaro ta pati. Tai užtvirtina dar ir kiti, giliau užslėpti tautosakiniai klodai abiejuose tekstuose, „Jureke" ir „Hermetiškoj dainoj", būtent, liaudies dainose pasitaikanti „ne — bet" arba „ne — tai" konstrukcija, kuri iš tiesų yra tik kita paralelizmo variacija, o taip pat ir kalbėjimas, kreipimasis į pačią gamtą, šiuo atveju medį. „Jureko" poemoje skaitome: „Paklausė motina žaliuojančio medžio viršūnės, ir medis atsakė: — Ne". „Hermetiškoj" gi: „Kalbėjau su karsto medžiu, ir mergaitė atsakė / tikėjusi prisikėlimo tiesa".

Mūsų epochos augintinių tragiškojo likimo istorija išsiplečia ir į kitą liaudišką potekstę tuomi, kad žodžiuose „koris išvalgytas, / avilys išdraskytas" girdime ir liaudies dainą:

> Lakštingalėli, gražus paukšteli,
> Kodėl nečiulbi anksti rytelį?
> Ko aš čiulbėsiu anksti rytelį,
> Piemens išdraskė mano lizdelį,
> Vanags išgaudė mažus paukštelius.

o tuo tarpu, kai paskutinis „Hermetiškos dainos" posmas įvaizdį atkartoja:

> Mano mergaitė ramiai nubrido per sniegą.
> Bitele pilkoji, į avilį nebelėk, —
> avilys išdraskytas, koriai išvalgyti;
> nesibaigiantis kartos prakeikimas —
> be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur. (p. 99)

Eventualiai suprantame, kad toji mergaitė ir Jurekas, ateidami gal net ir iš žilos graikų mitologijos senovės, kurioje tiek daug nesibaigiančio prakeikimo, brenda tolyn per istorijos sniegą — brolis ir sesuo. Ši pastaroji mintis ateina pastebėjus, kad kai kurie „Hermetiškos dainos" ženklai nurodo ir į platesnį, išorinį lauką, kur visa vidinė tematika įgyja naujas asociacijas, naujas prasmių galimybes. Kaip žinome, Mackus nė kiek nedelsė siekti tokių sąryšių su pasaulinės literatūros kontekstu: užtenka tik prisiminti Garcia Lorca, Paul Celan ir Dylan Thomas knygoje *Chapel B.* Šiuo atveju užuomina yra netiesioginė: ženklas „sudegink sparnus" atsekamas graikų mitologijoje legendoje apie Ikarą, ir žymiai pagilina mūsų epochos augintinių tragiką tuomi, kad ją suriša su belaikiu, amžinu žmogaus troškimu kilti į šviesą, į saulę, už ką dievai, aišku, baudžia mirtimi, tuo dideliu kritimu į vandenį ir į žemę, kuriuos abu randame Mackaus poezijoje. Dabar jau kitaip skamba ir Jureko motinos žodžiai:

— Nedrįsdama surizikuoti neapykanta,
klaikioj likimo atpažinimo sekundėj
aš uždengiau rudąsias Jureko akis
nuo saulės smūgio, saulės įniršimo.
Tegu palieka jo išsirpusiose akyse falsifikuotas mūsų amžiaus vaizdas (p. 151).

„Eglės žalčių karalienės" pasaka panašiu būdu ženklina ir riša vidinius Mackaus poezijos, kaip ištisinio teksto, elementus ir kartu jungia juos su visuotinės pasaulio būklės tragiškais momentais. Tačiau Mackus, atrodo, tyčia neišnaudoja visų Eglės tematikos galimybių, o susiaurina visą pasaką iki vieno jos momento, kurį pats Mackus apsprendė esant centriniu ir svarbiausiu Antano Škėmos mirčiai apsvarstyti. Tai alienacijos momentas: Žilvinas, svetimasis, nepriimtasis, iškilęs kraujo puta ant jūros, kaip Škėmos kruvinas kūnas ant svetimo žemyno. Tai ir praradimo momentas: Eglė viena, stovinti ant tuščio, kruvino jūros kranto. Mackus, kaip ir Škėma, apsakyme „Žilvinėėli" *priėjo* išvadą, kad pasakos netekusiame dabartiniame mūsų pasaulyje nebėra nei prasmingos tragedijos, nei išsipildančios laimės, o liko tik būties šiukšlių primėtyta tuštuma. Škėma:

Yra okeano vėsuma, gilus šulinys, jis prikimštas miglų, cemento, cemento, cemento, cemento, bankų, bankų, bankų, rudens, nakties, liūdnų numirėliškų pasakų. Nėra pieno putos. Nėra kraujo putos. Yra. . .

— Žilvinėėli! (Škėma, *Raštai,* I, 294)

Mackus:

Tolsta mūsų egzilė
tolsta mūsų kalba.
Žilvine, Žilvinėėli,
bespalvė plyšta puta.
. . . . . .
Į Eglės pasaką grįžta puta.
Žilvine, Žilvinėėli!
Tai tiek ir tebuvo duota,
tai tiek ir tebuvo skirta. (Mackus, p. 186)

Ištisa „Eglės" pasakos fabula paliekama nuošalyje arba atsispindi tik smulkiomis užuominomis, išbarstytomis šen ir ten per visą Mackaus poeziją. Jos taip pat yra dalis to emocinių ir prasminių asociacijų tinklo, kurio tvirčiausios gijos yra tragiškos alienacijos ir tragiško praradimo tematika Eglės pasakos kontekste.

Tos gijos semantiniai ryšiai išsitiesia už išskirtinai lietuviško konteksto ribų į visuotinius mūsų amžiaus žmonijos situacijos rėmus. Todėl Mackui Škėmos mirtis, tikrovėje būdama tik aklas atsitiktinumas (kurio prasmę ar beprasmybę nėra pagrindo svarstyti) poezijos pasaulyje, tapdama mūsų laikmečio pobūdį išreiškiančiu įvaizdžiu, centriniu simboliu, privalo įsiprasminti visuotinoje šio amžiaus vertybių ir likiminių sankryžų sistemoje.

Užtat ir Eglės pasakos įvaizdis, kruvinoji puta, dalyvauja tuo metu ypač aktualaus Afrikos tautų likimo išraiškoje. Mackaus taip suprastoje, lyg ji iš tiesų sudarytų, per Škėmos mirtį ir per Eglės pasaką ir per Marijos, Lietuvos užtarėjos, vardą naują mūsų pačių ir pasaulio būties mitologiją:

> Marija lyčiai sutvertoji
> Marija kilus iš tiesos
> Marija negre
> kruvinoji
> puta išplaukia ant bangos (Mackus, p. 168)

Šitaip susidaręs modernusis semantinis laukas įtraukia į save ir lietuvio išeivio būklę nuo šio šimtmečio pradžios, nes tai irgi poetiškai įprasmina Škėmos mirtį, ir per Marijos vardą, kuri yra ir negrė, ir Aušros Vartų simbolis, pasiekia pasaulio padėtį, ir taip pat grąžina atmintį į senos liaudiškos pasaulio sampratos mitologiją per jau minėtą dainą „Tykiai, tykiai Nemunėlis teka":

> Kasyklose kasa anglis Ir užkasa
> plaukus Marija Retėjantis vyrų būrys
> sekmadieniais traukia į smuklę Užkimę balsai
> dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito

vidurnakčiais laiškus
iš gimtojo krašto Marija
Į vėstančio vakaro lietų
Ji dairos išlyjančio veido
Liepsnojančioj saulės laidoj
tėvas iš darbo negrįžo

ir toliau:

Plantacijų šmaikštūs bizūnai prakerta
odą Marija Kasyklose kasa anglis
ir užkasa plaukus Marija Ten stovi mirtis
Ji geria ir geria degtinę Nuo saulės prisidengus
ji moteris renkas Marija

ir galop:

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
negre Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
Dainuoja kaip Nemunas plaukia (Mackus, p. 172)

Negrė Marija, kraujuojanti Afrikos žemės ir tautos likimu, kraujuojanti ant Aušros vartų altoriaus, lietuvis angliakasys, užverstas kasykloje juodąja mirties puta, Nemuno simbolis, susisiejąs su jau minėtu Jureko kruvinu lavonu, ir centre Škėma ant Pensilvanijos greitkelio:

Ir aš nenoriu matyt
liemens neberandančių rankų,

ir aš nenoriu matyt
suploto kūno erdvės.
Ir aš nenoriu matyt
nutraukto riešo raumens.
Ir aš nenoriu matyt
sutraiškytų irstančių kojų,
ir aš nenoriu matyt
kolažan sudėstyto kūno. (Mackus, p. 181)

Šitoks yra Mackaus semantinis laukas, tas „iškankintas plotas", anot jo išsireiškimo dar *Neornamentuotos kalbos generacijoj*, šitokia yra naujoji mūsų tautinės sąmonės

mitologija, šitaip, pasak Mackaus, „mes šnekame mirčiai skirtąja, bizūnais kapota kalba". Ją perpratę, galime atpažinti tą pačią iš Eglės pasakos kraujo putą, mirties žinią, besklaidydami senąjį mūsų istorijos mitą, tą Mackaus minimą archyvinį sapną: „mes sklaidom ir sklaidom ir sklaidom / archyvinio sapno putas". Galbūt net atpažinsime save, kaip tą žuvį, posmelyje:

> Dvokia audros išmesta
> žuvis ant ežero kranto.
> Zvimbia ir zvimbia
> musės įkyrios per naktį. (p. 174)

Tai irgi nelyginant dalgiu sukapotas Žilvino lavonas, negrės Marijos sučaižytas kūnas, Škėmos kūno likučiai ant vieškelio, ir gal net toliau: žuvis, Krikščioniško tikėjimo simbolis, mūsų bažnytinės katalikybės mitologija, kuri irgi dalyvauja visoje Mackaus sistemoje. Kaip jau pastebėjome, *Chapel B,* jungiasi per tautosakos įvaizdžius ir su ankstyvesnėmis Mackaus knygomis. Iš tolo dar gerokai prieš Škėmos mirtį, sakykim, prieš žinojimą kaip jis mirs, atsišaukia tai pačiai įvaizdžių-simbolių serijai priklausantys karo suniokoti mergaičių kūnai: „Sudėstytuos mergaičių kūnuose / Vėliausiai sumedės aistra" (p. 128). Dar toliau atgal į *Neornamentuotos kalbos generacija* ir joje esančią „pulki, mergele" liaudišką tematiką, praturtintą mūsų visos tautos pražūties motyvais, siekia *Chapel B* pradžioje eilutės:

> Mirtis yra sunaikintos valstybės,
> Žemėlapiuose ištrintos upės iki marių:
> dainuoja sausrą negrė Marija
> Lelijų, ledo ir lietaus kalba. (Mackus, p. 163)

Žodis „sausra" šitokiam kontekste tampa vandens, skendimo atvirkštiniu atitikmeniu ir tuomi sujungia *Neornamentuotos kalbos generaciją* su *Chapel B* tiek savo tematika, tiek ir išraiškos priemonėmis. Tuo būdu ir vystosi su tautosakos pagalba Mackaus poezijos visuma, jo poetika.

Gal dar reikėtų pastebėti, kad Mackaus poetikos sąryšis su liaudies dainomis ir aplamai tautosaka išsiplečia ir į vadinamojo „nulinio teksto" plotmę, tai yra, plotmę, kur cituojamo arba užsimenamo, liaudies teksto nėra, bet yra nuoroda į tokį tekstą, ir todėl jis, tas tekstas, atlieka savo struktūrinę funkciją, modifikuoja skaitomojo teksto prasmę ir aliuzijas. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti *Chapel B,* trečioji „Raudiškosios" dalis, kur Mackus rašo:

> Aš norėčiau, kad čia susirinktų
> senos lietuvės raudotojos
> ir stambiom įgudusiom ašarom
> priverktų ašarotuves (p. 183)

Visas liaudies raudų žanras, tuo būdu įeinąs į santykį su visa Škėmos mirties, sakyčiau, poetika, įprasminamas meno kūrinyje.

Baigiant norėtųsi pridurti, kad knygoje *Jo yra žemė* nei liaudies tekstų, nei užuominų kaip ir nėra, nebent jeigu laikytume, kad tokiame eilėraštyje kaip „Mirę svečiai," tokiame posmelyje, kaip:

> Žaliame vandeny
> (jo paviršiuje įsmigo sidabrinis mėnulio lankas)
> žaidžia mūsų berniuko siela.
>
> Žaliame vandeny
> mūsų kūnai yra šalti
> ir žaliame vandeny
> berniuko siela taip pat yra mirus. (p. 59)

galima įžiūrėti prototipą būsimų sąryšių su „pulki, mergele" tematika ir liaudies motyvų vartosena joje. Pirmoje Mackaus knygoje yra gal tik vienas eilėraštis, apie „Rūpestėlį", kur tautosakos — liaudies meno — Rūpintojėlio figūra stovi teksto užnugary, pagilindama jo prasmę:

> Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
> prie Tavęs suklupti pakeleiviai renkas.

Iš visų šalelių, iš visų naktužių
susirinks keleiviai, radę savo gūžtas.

Kris po žemės kojom visuose dirvonuos,
į namus sugrįžę arti baigt artojai.

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti pakeleiviai renkas.

Išbučiuoti veidą ir nuplauti kraują,
ir karštai priglausti gimtos žemės saują.

Rūpestėli mažas, Rūpestėli menkas,
prie Tavęs suklupti išblaškyti renkas.

Išvadoje galėtume sakyti, kad liaudiškasis Mackaus poezijos klodas realizuojasi per sąryšius tarp atskirų eilėraščių, net atskirų knygų, o taip pat per santykius su religiniu ir su visais kitais klodais Mackaus poezijoje.

Jau minėjome prielaidą, kad tautosaka visada buvo tikrovės pergyvenimo pavertimas į reikšmingų, gyvenimą suprasti padedančių ženklų sistemą, kad tai buvo suvokimas savęs ir savo santykių su tikrove šių ženklų pagalba, taigi raktas į egzistencinę savijautą, galvoseną ir vertybes. Tokiame kontekste Mackus, atrodytų, iškėlė sau uždavinį suteikti naujas, dabartį ženklinančias funkcijas tautosakos tekstams, persmelkti juos tragiška ir ironiška šių dienų pasaulio, kaip Mackus jį suprato, šviesa taip, kad santykis būtų ne tarp žodžių ir žodžių, o tarp tikrovės ir tikrovės. Taip pat: nelyginant senolių vėlės persmelktų savimi visą dabartį ir gyventų kartu su atėjusiomis kartomis, taip ir tautinės ir kosmopolitinės mitologijos klodai Mackaus poezijoje persunkia savimi egzistencinį dabarties pergyvenimo momentą.

IŠNAŠOS

1 Algimantas Mackus, *Augintinių žemė* (Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1984), p. 101. Visos šiame straipsnyje telpančios nuorodos į Mackaus poezijos citatas yra iš šio rinkinio, išskyrus paimtąsias iš pačios pirmosios knygos, *Elegijos,* pasirašytos Algimanto Pagėgio slapyvardžiu, išleistos 1950 metais „Sūduvos" leidykloje.

2 Škėmos vaizdelyje Žilvinas, tremtinės moters vyras, staiga miršta nuo širdies smūgio, palikdamas ją skaudžiai vienatvei svetimoj šaly:

— *Žilvine, Žilvinėėli! — šaukia ji pilnu balsu South penktojoje. Ir bėga šlitiniuodama.*

Nemaža girtų ir pavargusių moterų Brooklyne. Stovinėją italai ironiškai šypsosi, ukrainiečiai išspiauna įžeidžiantį keiksmą, ir senė lietuvė prašnabžda maldos sakinį. Ji nežino, kad senos pasakos nemiršta.

— Žilvine, Žilvinėėli!

Antanas Škėma, *Raštai,* I (Čikaga: Antano Škėmos raštų leidimo fondas, 1967), p. 288.

3 Cituojama iš rinkinio *Lietuvių tautosaka.* Pirmas tomas. Dainos (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962), p. 89. Kitos čia telpančios liaudies dainų citatos — iš to paties rinkinio.

4 Panašiam kontekste paskenduolės tema egzistuoja ir ankstyvesniame rinkiny *Jo yra žemė.* Ten, p. 60, skaitome:

Tu troškai turėti savo upę:
ant kranto sudėti rūbus
ir nuoga žaisti vandeniu.

Tavo upė atėjo prie tavęs:
ant kranto tebuvo skurdus krūmo šešėlis
ir basų kojų pėdos.

Dabar tu turi savo upę:
tavo gaubtinę skarą nuo žemės pakėlė vėjas
ir tavo upę atidavė tau.

5 Algimantas Pagėgis, *Elegijos,* p. 15.

SENOVIŠKIESIEMS POETAMS

ANTANAS GUSTAITIS

Pasenot, atsilikote, mieliausi,
Kaip nuo solistų kaimo vyturiai.
Ir tik juokai jaunų poetų ausiai,
Ką praeity ten posmuose tarei.

Viens raginot jaunystėj sėti grūdus,
Kitam — būties galūnėj pelenai. . .
Niekų niekai, kada širdis priskrudus
Ir net dievus pakart užsimanai!

Va pašnabžda mums Baranauskas vapa:
Seniau miškan kai, būdavo, eini. . .
Kaip ten kvapai sūpuoja vinkšnos lapą. . .
Pry-pry, riū-riū šaltekšniuos, vandeny. . .

Ką čia suoki, garbingas vyskupėli?
Sutrenk akin hermetišku smūgiu:
„Esi šile — nors gyvas lįsk į smėlį
Nuo bimbilų, mergišių ir vagių".

Dainuok: „Šepšiai. Kelmynai. Šunio grybas.
Ant samanų — bonkutė nuo laižos.
Ir plakate virš musmirių tarybos:
‚Padvės vadai, o liaudis nepražus!‘ “

Arba Maironis: „Baigėsi rugsėjis,
Ir draikėsi voratinkliai bailiai. . .“
Sakyk: „Lietuj aukštielninkas ilsėjaus,
o vyzdžiuos noko Gundės obuoliai. . .“

Ir taip toliau: jausmus, skausmus, erotą
Sugniaužti reikia saujoje kietai,
Ir lai kiti paskui kankina protą,
Ką tu tikrai eiliuodamas mąstai.

UODO RUDENS ELEGIJA

Girdžiu, kaip garsiai džiūgaujat: „Ruduo.
Tuojau ateis uodam ir musėm galas! . .“
Tarytum čia visų dievų vardu
Tik jum skirti žiedų laukai ir balos.

Ar gaila gi, pripūzrinti maišai,
Užu stalų suglaudinti į kertę,
Jei pakuždom į ausį paprašai
Tik vieno kraujo lašo atsigerti?

Ar karčemon iš lauko pagėlaus
Dar įskrenda ir mašalė vientautė
Tik per barzdas nudribusio alaus
Nors vienąkart dėl skonio paragauti?

O ne ne ne! Nė trupinys ne tau!
Nė sparneliu neprisiliesk dvirankį,
Kurs ir mane, net jaunas prikurtau,
Abiem delnais tarsi patrankom trenkė.

Arba nakčia poniutė apvali,
Žiūrėk, tamsoj lyg ragana pašėlo,
Kai aš dar tik nuo patalo toli
Iš ilgesio užgroju savo cello.

Dar tik mąstau, kaip nuostabiai smagu
Prie dekolte ištroškusiam priglusti,
O jau tave lyg velnias be ragų
Iššokusi iš guolio ima plūsti:

„Mirtis, mirtis, mirtis visiem uodam,
Kurie šiame pasaulyje dar zyzia! . .
Ir noris tart: „Atleiskite, madame,
Ir jums ruduo. Ramybės. Take it easy.
Dar nežinia, kurį šalta mirties šarma
užkris pirma. . .“

PAGALIAU...

Daug ilgu liežuviu eretikų pakorėte.
Juodam jų sąraše ir aš lig šiol buvau:
Negarbinau vadų, dariau ne tai, ko norite,
Nedarniai ateitin rikiuotėj keliavau.

Kai žengdavau kaire, tai šaukėt: „Ženki dešine!",
Kai dešine: „Kvaily, su vėjumi kaitais!", —
Todėl dabar purve šliaužiu pilvu į nežinią,
Kad būčiau gretoje vieningas su kitais.

MORALINĖ DILEMA

RIMAS VĖŽYS

Mes bijome
juodukų ir velnių
ir ilgimės
baltųjų angelų
Bet kas
jei būtų atvirkščiai:
danguj mus
pasitiktų
juodi angelai
o pragare
mus spirgintų
balti velniai?
Tuo atveju
reikėtų mirt
atsisakyti
kol nepradės
danguje
priemiesčių statyti!

MARGAS PASAULIS

Padangėm
skraido nupenėtos žuvys
vandenyne
krykštauja drambliai
kalnuose
slidinėja nuogi šunys
viščiukus
myli žvairi vanagai.

Tamsi naktis
baltus visai juodai nudažo
nuo saulės
negrai nusidegina baltai
besparniai
angelai pabėga iš vitražo
baletą šoka
iškastruoti avinai.

Dantis
dirbtinius įsidėję
fotografuojas
puspročiai arkliai
staiga
man ūpas pragiedrėja
smagu
kai viskas klostos normaliai.

TAIKINGA KOEGZISTENCIJA

Su tavim
aš rūkau
taikos pypkę
ir svajoju
apie pasaulį
kuriame
taikiai sugyvens
liberalas
su konservatorium
komunistas
su kapitalistu
ir kraštutiniais atvejais
vyras su žmona.

Su tavim
aš rūkau
taikos pypkę
ir svajoju
apie pasaulį
be karų
tačiau
galutinam užtikrinimui
mūsų taikingos
koegzistencijos
tavo pypkėn
prikemšu
dinamito.

GENETINĖS GALIMYBĖS

Senovėje
iš asilų
ir kumelių
atsitiktinai
atsirado mulai.
Dabar
moderni genetika
moksliškai formuoja
naujus augalus
gyvulius
ir galbūt
neužilgo
žmones
o tada
atsivers platūs
akiračiai
ir bus galima
užsisakyti
pageidaujamos veislės
žmoną.

ŽEMIŠKOJI MEILĖ

Bučiuoju
žemę
ant kurios
tu vaikštai.

Ar aš
beviltiškai
myliu tave?

Manau
kad ne.

Bučiuoti
žemę
geriau
negu
bučiuot
tave!

PAŽANGA

Kažkada
rašytojas
parašė knygą:
RAITELIS BE GALVOS.

Dabar
skulptorius
nulipdė
modernaus žmogaus
statulą:
RAITELIS BE GALVOS
IR BE ARKLIO.

NETIKĖTAS ĮVYKIS DIRBTINŲ ORGANŲ AMŽIUJE

Kiekvieną vakarą
prieš miegant
aš įmerkiu
savo dirbtinę
galvą
į kibirą vandens
ir oriai pastatau
ant naktinio staliuko.

Šį rytą
važiuojant darban
skersai ir išilgai
Mičigano bulvaro
skambėjo varpeliai:
per klaidą
ant pečių
prisukau žadintuvą.

ŽIRMŪNUOSE

Žirmūnuose
prie Aukštaičių
aludės durų
minia
ištroškusių piliečių
laukia išganymo.
Mano palydovas
tartum
modernus Mozė
iškėlęs ranką
paliepia:
duokit kelią
delegacija atvažiavo
ir minia
lyg Raudonoji Jūra
prasiskiria.
Mes žengiam
į pažadėtąjį barą
tik kažkas
paleidžia repliką:
dar nevisus
buržujus
išpjovėm. . .

TAPATYBĖS KRIZĖ

Jau seniai
pradingo
mano veidas
iš veidrodžio.
Nežinau
ar veidrodis
išvarė mano
veidą
ar mano veidas
pabėgo
iš veidrodžio.
Galbūt
jis pasislėpė
namų palėpėj
senienų krautuvėj
abstraktaus meno
muziejuj
o gal kabo
padžiautas
lauke ant virvės.
Dabar
kiekvieną rytą
turiu mažą
problemą:
nežinau
kieno barzdą
skutu. . .

ELOIZA IR ABELARDAS

Historia calamitatum

KOSTAS OSTRAUSKAS

Ištraukos: Du dialogai

I

Abelardas (Pierre Abélard, 1079-1142) — filosofas scholastas, teologas, *magister scholarum*, poetas — ir jo *discipula* ir meilė Eloiza (Héloïse, 1101-1164) — nuostabioji viduramžių pora — susilaukė kūdikio. Tai patyręs, Eloizos dėdė ir globėjas Paryžiaus Notre-Dame kanauninkas Fulbertas pareikalavo, kad Abelardas tuoj pat ją vestų. Apsvarstęs *pro* ir *contra*, Abelardas galų gale sutiko, tačiau su sąlyga, kad vedybos turinčios būti slaptos. Sutiko ir Fulbertas: geriau slaptos negu jokių. Tačiau Eloizos reagavimas, pasirodo, buvęs toli gražu ne toks, kokio Abelardas tikėjosi. — Tai pirmasis dialogas.

ELOIZA. Nelengva, — tikėk, skaudu, — prieštarauti tau, mielasai, tačiau kitos išeities aš nematau ir nerandu, todėl su gailesčiu tariu: joks džiaugsmas, jokia man laimė mudviejų vedybos, — slaptos ar viešos, — jeigu jos nuplėš tau šlovę.

ABELARDAS. Bet aš kaip tik dėl tos šlovės, dėl tavo, mieloji, gero vardo. . .

ELOIZA. Mano šlovė ir mano vardas — niekis, o tavo, mielasis, — viskas. Pagaliau nejaugi tu manai, kad mudviejų vedybos tikrai patenkins Fulbertą. . .

ABELARDAS. Pirma patenkinkim save.

ELOIZA. . . .ir nuramins jo įtūžį? Netikėk. Ir pagalvoki apie nuostolį Bažnyčiai ir Filosofijai, — kiek neteks viena ir praras kita, tau moterystėje pražuvus. (*ABELARDAS nori reaguoti, tačiau ELOIZA sulaiko jį ir tęsia toliau*) Esi visiems skirtas ir visoms, — taip, ir visoms, — o ne vienam ir tuo labiau ne vienai: ne su ja viena, — kas ji bebūtų, — tau susirišti, kol mirtis atriš.

ABELARDAS. Eloiza. . .

ELOIZA. Kur vaikai ir virtuvė, ten menki mokslai, seklios ir mintys. Ten ir Bažnyčia tiktai viešnia.

ABELARDAS. Mieloji. . .

ELOIZA. Aš atmetu, paniekinu vedybas! Jos būtų tau tiktai našta ir pražūtis!

ABELARDAS. Ak, Eloiza, ką tu kalbi. . .

ELOIZA. Atsimink, ką sako apaštalas Paulius: *Solutus es ab uxore?* „Esi be žmonos?" *Noli quaerere uxorem.* „Neieškok žmonos".

ABELARDAS. Tas pats apaštalas taip pat ir štai ką sako: „Bet jei vedi, nenusidedi; o jeigu mergina išteka, ir ji nenusideda".

ELOIZA. Nežiūrint to, jisai įspėja: „Nevedusiems ir našlėms aš sakau: Jie gerai padarys, jei pasiliks tokie, kaip ir aš".

ABELARDAS. Tačiau apaštalas Paulius vis dėlto ir štai kaip moko: „Bet jeigu kas negali susilaikyti, tegul eina moterystėn: geriau tuoktis negu gašlumu degti".

ELOIZA (*dar karščiau*). „Aš gi noriu", sako apaštalas, „kad jūs būtumėt be rūpesčių. Nevedęs rūpinasi Viešpaties dalykais ir trokšta patikti Viešpačiui. O susituokęs rūpinasi šio pasaulio reikalais, stengiasi įtikti žmonai, ir yra pasidalijęs. . ."

ABELARDAS. Nepasidalijęs visko neaprėpsi ir nepatirsi.

ELOIZA. „Aš tai sakau jūsų pačių labui", tęsia apaštalas Paulius, „ne norėdamas užnerti jums kilpą, bet linkėdamas kilnumo ir netrukdomo atsidavimo Viešpačiui".

ABELARDAS. Mieloji: ar ne per daug čia rūpesčio Viešpačiui, o per maža žmogui?

ELOIZA (*visame įkarštyje*). „Sakau jums, broliai: *Tempus breve est*".

ABELARDAS. Iš tiesų: tiktai akimirka. Tad tuo labiau negaiškim — kuo greičiau prie altoriaus!

ABELARDAS puola prie ELOIZOS, tačiau ji pasitraukia į šalį.

ELOIZA. Jei Viešpaties žodžio tau negana, tai prisimink filosofus, mokslo bei rašto vyrus.

ABELARDAS. Ak, Eloiza: šiandien kaip tik aš noriu juos visus užmiršti.

ELOIZA. Paniekinę tuštybių kasdienybę ir atsisakę žemiškų linksmybių, jie ne moters, o gyvenimo esmės ir žmogiškosios išminties ieškojo.

ABELARDAS. Ar surado?

ELOIZA. „Filosofija — ne laisvalaikio užsiėmimas", sako Seneka. Ne be reikalo Ciceronas, metęs vieną žmoną, atsisakė vesti kitą, tvirtindamas, ką buvo jau patyręs: neįmanoma susidoroti kartu su filosofija ir su žmona.

ABELARDAS. Ciceronas? Jis buvo joks filosofas ir be žmonos. Tik gražbylystė.

ELOIZA. Pagaliau nejaugi užmiršai, kaip Sokrato pati Ksantipė išsikoliojus jam srutų kibirą išpylė ant galvos?

ABELARDAS (*bandydamas šypsotis*). „Ką gi", tarė Sokratas, nusišluostęs plikę, „audra paprastai baigias lietumi".

ELOIZA. O prieš savo mirtį jisai Ksantipę iš namų išvijo... — kad galėtų ramiai numirti.

ABELARDAS. Taigi. Sokratas turėjo tą galimybę, o tu nenori man jos suteikti — pati nuo manęs bėgi.

ELOIZA. O! Mano filosofe! Nesuprask manęs, kaip nedera suprasti, — būtų per daug skaudu. Kaip Viešpats mato, esu aš savanaudė: jei tu, mane palikęs, su kita moterimi

nueitum, prarasčiau proto ir kūno sveikatą, — tebūna geriau mirtis!

ABELARDAS. Ak, Eloiza. . . — tai kodėl man taip sunku tave nuvesti moterystėn?

ELOIZA (*ranka prisilietus prie ABELARDO, švelniai jį pertraukdama*). Nejaugi tu vis dar nežinai?

ABELARDAS. Kodėl?

Tyla.

ELOIZA (*skausmingai*). Aš jau sakiau, bet jeigu nori — pakartosiu. Ne moterystė, o tavo ateitis — Bažnyčios ir mokslo vyro — man svarbiausia. Mūsų meilė gyva ir be altoriaus. Tebūna ji slapta — ne moterystė.

ABELARDAS. Tačiau Fulbertas. . .

ELOIZA. Išduoti mus — jam būtų per brangi kaina.

ABELARDAS. Nebūtinai išduoti.

ELOIZA. O kas daugiau?

ABELARDAS. Įsiutęs žmogus ne tik neatlaidus, bet kartais ir nelauktai išradingas.

ELOIZA. Bijau tik, kad šitaip aš galiu greičiau tave prarasti.

ABELARDAS. Ak, Eloiza. . .

ELOIZA. Puikiai žinau, jog ne viena moteris — ištekėjusi, o taipgi dar ir nekalta — geidė tavęs ir tebegeidžia. . .

ABELARDAS. Ką tu šneki. . .

ELOIZA. . . .pavydi mudviejų guolio ir mano džiaugsmų. . .

ABELARDAS. Meldžiu. . .

ELOIZA. Tikėk: aš niekada nespendžiau tau vedybų spąstų net ir slapčiausioje savo minčių kertėj. Norėjau — ir tebenoriu — tik tave mylėti ir kad tu — nors kiek — mylėtumei mane. Tik tiek. O gal per daug?

ABELARDAS. Tikiu, mieloji, tikiu. . .

ELOIZA. O, taip pat žinau: kilnus žmonos vardas. Tačiau prisiekiu: jeigu nėra jisai man lemtas, saldus man bus tavo meilužės vardas, jeigu sutiksi — tavo sugulovės. (*Puldama ABELARDUI į glėbį*) *Oh! mon Dieu! . . Je t'aime! . .*

ABELARDAS stovi apstulbęs.
Tyla.

ABELARDAS. Brangioji. Sunku man kalbėti, žado netekus, tačiau turiu prabilti. Klausydamas tavo žodžių, pradžioje patyriau kartų nusivylimą, o dabar grimztu į beviltišką neviltį. Sakyk: jei galim moterystėje mylėtis be nuodėmės, kodėl mylėdamiesi turim nusidėti?

ELOIZA (*stengdamasi šypsotis*). Šššš. . . (*Beveik pro ašaras*) Aš galiu tau prieštarauti, galiu spyriuotis ir šaukti „Ne!" Bet kaip galiu aš nesutikti — nepatenkint tavo norų ir tave įžeisti. (*Pravirkus*) Tebūna, kaip tu nori. (*Apkabinus ABELARDĄ, bučiuodama*) *Oh! mon amour!* . .

ABELARDAS. *O sancta simplicitas!*

ABELARDAS atsiklaupia. ELOIZA tebestovi. ABELARDAS paima klūpodamas ją už rankos ir, nei nepažvelgęs, parklupdo.

II

Deja, paslaptis tam ir yra, kad būtų atskleista. Netrukus po vedybų Eloizos ir Abelardo vardą ėmė linksniuoti kone visas Paryžius. Nieko nelaukęs, Abelardas išdangino Eloizą iš Paryžiaus, — kad, girdi, piktų liežuvių negirdėtų ir nesikankintų, — ir laikinai apgyvendino provincijos vienuolyne, — kol plepalai nutils. Fulbertui tik to ir tereikėjo: esą Abelardas seniai norėjęs Eloizos atsikratyti, vedybos buvusios tiktai apgaulė, — įtūžęs pasamdė keletą vyrų ir iškastravo Abelardą. Praradęs „vyriškumą", Abelardas staiga „praregėjo": nutarė už savo nuodėmes stoti į vienuolyną, kartu to paties reikalaudamas ir iš Eloizos. Bet ji ir šį kartą reagavo visai kitaip, negu Abelardas tikėjosi. Tačiau ir šiuo atveju, nors ir kaip

savarankiška, drąsi ir „moderni", Eloiza tebeliko savo laiko moteris. . . — Tai antrasis dialogas.

ELOIZA. O! vyre mano! . .

ABELARDAS (*niūriai*). Aš jau nebe vyras.

ELOIZA. Mielasis, vyras yra ne vien tik tai, ką tu praradai.

ABELARDAS. Iš kur tu žinai, ką aš praradau?

ELOIZA. Negi svarbu.

ABELARDAS (*žiūrėdamas į ELOIZĄ, palūkėjęs*). Iš tiesų - ne tai esmė.

ELOIZA. O kas?

ABELARDAS. Nejaugi nežinai?

ELOIZA. Ne.

ABELARDAS. Net nenuvoki?

ELOIZA. Žinau tiek, kad buvai, esi ir liksi man vyras ir mano vyras. Ar negana?

ABELARDAS. Ak, Eloiza, *versa sunt omnia* — viskas pasikeitė. Štai kur esmė.

ELOIZA. Kokia esmė?

ABELARDAS. Viešpaties bausmė.

ELOIZA. Bausmė? Už ką?

ABELARDAS. Už mudviejų gašlumą.

ELOIZA aikteli.

ABELARDAS. Taip, gašlumą.

ELOIZA žiūri skausmingai į ABELARDĄ.
Tyla.

ELOIZA. O, ne, Abelardai, — tai ne gašlumas, o mūsų meilės aistra. . .

ABELARDAS. Deja: aistra.

ELOIZA. . . . — tyra, nesutepta.

ABELARDAS. Tyros aistros nėra. Ji nuodėmė.

ELOIZA. Nesutepta — kaip ir mūsų meilė.

ABELARDAS. Net ir tada, kai mudu vienuolyno zakristijoj, viens kitą įsisiurbę, greitomis pasisotinom? . .

ELOIZA. Net ir tada!

ABELARDAS. Net ir tarp šventųjų vienuolyno sienų? . .

ELOIZA. Taip. Juk tu buvai mano vyras, o aš tavo žmona.

ABELARDAS. Taigi: mes vedę nusidėjome daugiau negu nevedę.

ELOIZA. Anaiptol. Mudviejų meilė ne mažiau šventa negu vienuolyno sienos.

ABELARDAS. Neieškok šventumo, kur jo nėra ir niekada nebuvo.

ELOIZA. Niekada?

ABELARDAS. Niekados.

ELOIZA. Net ir nekaltumo nebūta?

ABELARDAS. *Simul justi et peccati* — esame dori, bet kartu ir nusidėję.

ELOIZA. O gal suklydę ir kartu teisūs?

ABELARDAS. Ak, Eloiza, užuot žodžius kankinus ir mintį prievartavus, — o tai reiškia, jog nori pabėgti nuo tikrovės ir nuo savęs. . .

ELOIZA. O, kad galėčiau. . .

ABELARDAS. . . . — priimki Dievo bausmę, kaip aš ją priimu — nuolankiai, nusižeminus, ir tegu džiūgauja tavo širdis.

ELOIZA. Ar tu tikrai sakai, ką aš girdžiu, ar tai tik piktas sapnas?

ABELARDAS. Kadangi nemiegi, — reiškia, nesapnuoji.

ELOIZA. Jei šitaip tu iš tiesų ne tik kalbi, bet ir galvoji, — tebūnu aš pasmerkta, prakeikta! . .

ABELARDAS. Anaiptol — palaiminta būk. . .

ELOIZA. . . . — nes tapau tavo nelaimė ir pražūtis!

ABELARDAS. . . . — esi mano išganymas, mano viltis!

ELOIZA žiūri sumišus.

ABELARDAS. Tik dėl tavęs, — ačiū Viešpačiui, —

praradau tai, ką praradau, ir supratau to praradimo prasmę.

ELOIZA. Anksčiau esmė, dabar — prasmė?

ABELARDAS. Esu dabar švarus. Nesuteptas. *Tabula rasa.* Telieka nesuklupti, ir būsiu išganytas. O mano išganymas bus kartu ir tavo. . .

ELOIZA. Ak, Abelardai. . .

ABELARDAS. . . .jeigu paklusi Viešpačiui ir mano žodžiui.

ELOIZA. . . . — ne išganymo man reikia, o tavęs.

ABELARDAS. Eloiza! . . .

ELOIZA. Mylėjau aš tave ir tebemyliu.

ABELARDAS. Myliu ir aš tave — kaip tu tikriausiai myli Kristų.

ELOIZA. O, ne, — myliu tave ne tiktai visa širdimi ir visa siela. . .

ABELARDAS. Meldžiu: nepiktžodžiauk. Netark čia žodžių, kuriuos tariam, minėdami Viešpaties vardą. (*Persižegnoja*).

ELOIZA. . . .bet ir visu kūnu! . .

ABELARDAS. Maldauju! . .

ELOIZA. . . . — myliu karštai, aistringai! . .

ELOIZA nori apkabint ABELARDĄ, bet jis nesileidžia.

ABELARDAS. Ak, Eloiza, kai tu imi šitaip šnekėti ir elgtis, žinai gerai, kas mane ištinka. . .

ELOIZA nustebus pažvelgia į ABELARDĄ.

ELOIZA. Net ir dabar? . . Netekęs, ką praradai?

ABELARDAS. . . . — mintyse.

ELOIZA. Ar tai blogai?

ABELARDAS. Liaukis! . .

ELOIZA. Ar tai ne žmogiška?

ABELARDAS. Deja, taip. Nejaugi užmiršai, ką apie tokius jausmus — *de libidinis malo* — sako Tėvas Augustinas?

ELOIZA. Užmiršk, mielasis, — bent dabar, — tą Augustiną ir būk tik savimi, — juk net ir tie jausmai iš Dievo.

ELOIZA glaudžiasi prie ABELARDO. Atrodo, jis jau pasiduos, bet visgi susitvardo.

ABELARDAS. O! Žmogaus sąžinės bedugnė! (*Pasitraukęs į šalį*) Kodėl tu mane šitaip kankini?

ELOIZA. Nejaugi tai kančia?

ABELARDAS. Taip. Dabar — kančia ir skausmas.

ELOIZA. Jei tokios būtų mano kančios ir skausmai, — aš noriu tapti kankinė.

ABELARDAS. Bet ne šventoji.

ELOIZA. Šventumą palikime šventiesiems. Pakanka būti žmogumi.

ABELARDAS. Suprantu ir atleidžiu šitokią tavo šneką, — esi akivaizdžiai praradusi savitvardą.

ELOIZA. Priešingai: jeigu ne mano savitvarda, kuri dabar tvirtesnė nei bet kada, ne šitaip aš kalbėčiau.

ABELARDAS (*nekantriai*). *Satis verborum* — gana žodžių. Prie reikalo.

ABELARDAS prieina prie ELOIZOS.

ABELARDAS. Dùkra mano.

ELOIZA. Dùkra?

ABELARDAS. Išklausyk mane ir dėkis giliai į širdį, ką turiu tau pasakyti.

ELOIZA. Kitaip, mielasis, aš ir negaliu.

ABELARDAS. Privalome pradėt iš naujo. Lyg mudviejų nebūtų buvę. Visiškai tùščia ir tỹra. O į tuščią indą daugiausia telpa. Bet jisai turi būti pilnas tuštumos.

ELOIZA. Tuštumos ar tuštybės?

ABELARDAS (*nereaguodamas*). Tik tada esi tobulai atviras — Dievui ir Bažnyčiai. (*Karštai*) *O! Sancta Ecclesia Catholica!* — priglausk savo sūnų ir dukrą.

ELOIZA. Man daugiau rūpi Viešpats, o ne Bažnyčia.

ABELARDAS („*negirdėdamas*"). O kur geriau gali žmogus save prarasti ir vėl atrasti. . .

ELOIZA. Nepraraskim — ir nereikės ieškoti.

ABELARDAS. . . .jeigu ne vienuolyne? (*Dar karščiau*) *O! vita sacra monastica!*

ELOIZA. Nejaugi tavo mintis iš tiesų veda ten, kur man atrodo ji taiko?

ABELARDAS. Taip, vienintelis ir tiesus kelias — į vienuolyną.

ELOIZA. Tai būtų prieš tavo — ir mano — prigimtį.

ABELARDAS. Savo prigimtį kaip tik privalome atmesti ir paniekint — ji nuodėminga.

ELOIZA. Už savo prigimtį aš neatsakau. Kaip ir tu už savo.

ABELARDAS. Nejaugi užmiršai gimtąją nuodėmę?

ELOIZA. Ji jau atpirkta.

ABELARDAS. Ką šneki! Bijok Dievo!

ELOIZA. O jeigu ir turime save paneigti, kodėl būtinai vienuolyne?

ABELARDAS. Tenai ištiko mus pati didžioji nuodėmė, — ten mūsų laukia ir atgaila — iki paskutiniojo atodūsio. (*Tarsi tarp kitko*) Beje, tenai mažiau pagundų.

ELOIZA. Ne visų pagundų reikia bijoti.

ABELARDAS. Priešingai: kiekviena pagunda veda į nuodėmę.

ELOIZA. Anaiptol. Pavyzdžiui. . .

ABELARDAS. Mieloji, tu, atrodo, pasidavei malonumui ginčytis.

ELOIZA. Tai ne ginčas, o disputas.

ABELARDAS. Štai ir įrodei.

ELOIZA. Ne, tik parodžiau.

ABELARDAS (*nekantriai*). *Oh, mon Dieu.* . . Čia ir joks disputas. Sakau, kas savaime aišku. Todėl kartoju: į vienuolyną.

ELOIZA. Betgi tai reikštų. . .

ABELARDAS. Reiškia.

ELOIZA. . . .viens kito atsisakyti.

ABELARDAS. O kaip kitaip? Suprantu: įsimylėti žymiai lengviau negu išsimylėt. (*Karštai*) Tačiau tiktai tada kiekvienas atiduosime save — visa širdim ir visa siela — Viešpačiui. . .

ELOIZA. . . . — ir būsime abudu sunaikinti — mudviejų skausmas bus toksai skaudus, koks mūsų meilės džiaugsmas buvo džiaugsmingas.

ABELARDAS. Mes niekad nesam nei tokie laimingi, nei nelaimingi, kaip mums patiems atrodo.

ELOIZA. Galbūt. Bet negi iš tiesų šitaip privalo susisvarstyti žmogaus gyvenimo svarstyklės? Bálta ir júoda, gėra ir blõga? — *Sic et non?*

ABELARDAS (*nervingai nutraukęs*). *Sic et non.* Taip ir ne. *Non et sic.* Ne ir taip. . . Gana!

ELOIZA. Nejaugi paneigi net ir savo paties filosofiją?

ABELARDAS. Ką čia kalbu ir sakau — jau nebe filosofija, o pats gyvenimas.

ELOIZA. Gyvenimas?

ABELARDAS. Taip, *vita sacra.*

ELOIZA. *Et profana?*

ABELARDAS. Ne. To gyvenimo mes atsisakom.

ELOIZA. Mes?

ABELARDAS. Tai ne mano, o Viešpaties žodis. Jo valia.

ELOIZA. Ak, mielasis: aš visada geidžiau daugiau tave patenkint negu Viešpatį.

ABELARDAS. Eloiza! . .

ELOIZA. Tad manęs nei kiek nepiktina, — toli gražu, — kai tu, matau, jau ne tik savo, bet ir Viešpaties vardu kalbi. Man viėna ir tas pats.

ABELARDAS. Ką tu šneki . .

ELOIZA. Meilė man tapo religija, o tu — mano Viešpats.

ABELARDAS (*pridėjęs prie lūpų pirštą, šypsodamasis*). Jeigu aš ir viešpatauju, tai tikrai nevaldau.

ELOIZA. Anaiptol: valdyk, tačiau ne vienuolyne, o rojuj. *In paradiso.*

ABELARDAS. Aš ne Adomas, tu — ne Ieva.

ELOIZA. O, kad būčiau: t u man pasiduotum, ir baigtųs mudviejų šneka.

ABELARDAS. Tark „taip", — ir ta šneka baigta.

ELOIZA. Sunku.

ABELARDAS. Kartais reikia sutikt ir kai nelengva.

ELOIZA. Nežinau, ar galiu.

ABELARDAS. Norėt — reiškia galėti.

ELOIZA. Aš net nežinau, ar noriu.

ABELARDAS (*prarasdamas savitvardą*). Reikia norėti!

Tyla.

ABELARDAS. O gal tikiesi, kad tiktai aš užsidarysiu vienuolyne? . . .

ELOIZA. Ach, kodėl tu kartais apie mane tokios menkos nuomonės. (*ABELARDAS nori reaguoti, tačiau ELOIZA jį sulaiko*) Nejaugi vis dar nežinai, kad aš su tavimi eisiu nors ir į pragarą? . .

ABELARDAS. Net ir žinodama, kad iš tiesų pragaras?

ELOIZA (*liūdnokai šyptelėjus*). Net ir žinodama.

ABELARDAS. Tad ir į vienuolyną?

ELOIZA. Tavo žodis, — niekas kitas, — man liepia tau paklusti.

ABELARDAS. Neatsakei, mieloji, į klausimą.

Tyla.

ELOIZA. Taip, ir į vienuolyną.

ABELARDAS atsidūsta.

ABELARDAS. Ačiū.

ELOIZA. Pasiduodu, — kaip pirmą kartą guolyje, taip ir dabar, nors ir, deja, kitaip. . .

ABELARDAS. Dar kartą: ačiū.

ELOIZA. . . .nes kaip — o mylimas! — galiu aš tau nepasiduoti.

ABELARDAS. Ir ačiū Dievui. Tiesą sakant, aš taip ir tikėjaus: tu niekad nestokojai nei sveiko proto, nei logikos.

ELOIZA. Jei tai tikrai tiesa, šį kartą aš sveiką protą praradau — kvaila širdis laimėjo.

ABELARDAS. Irgi pergalė.

ELOIZA. Tai kas tada pralaimėjimas? Už tokią pergalę a š Viešpačiui nedėkoju.

ABELARDAS. Nemanau, kad Jam svarbu.

ELOIZA. Tikriausiai. — Pasiduodu. Tačiau skaudu.

ABELARDAS. *Vulnerando sanamus* — sužeisdami gydome.

ELOIZA. Taip, *via dolorosa.*

ABELARDAS. Ne, *via triumphalis.*

ELOIZA. Kartais geriau netriumfuoti.

ALGIS NORVILA gimė 1953 m. Brooklyn'e N.Y. ir ten užaugo. Pradėjo chemijos mokslus Manhattan College, Bronx, N.Y., bet pakeitė studijas į filosofiją ir humanitarinius mokslus gaudamas bakalauro laipsnį. Toliau studijavo filosofiją University of South Carolina. Fotografija pradėjo domėtis jau būdamas 13 - 14 metų. 1981-82 metais dirbo New School for Social Research foto skyriuje kur išklausė George Tice ir Dennis Simonetti paskaitas apie įvairias foto technikas. Gyvena Brooklyn'e, N.Y., kur turi savo foto studiją.

Namuose, Brooklyn, N.Y. 1981.

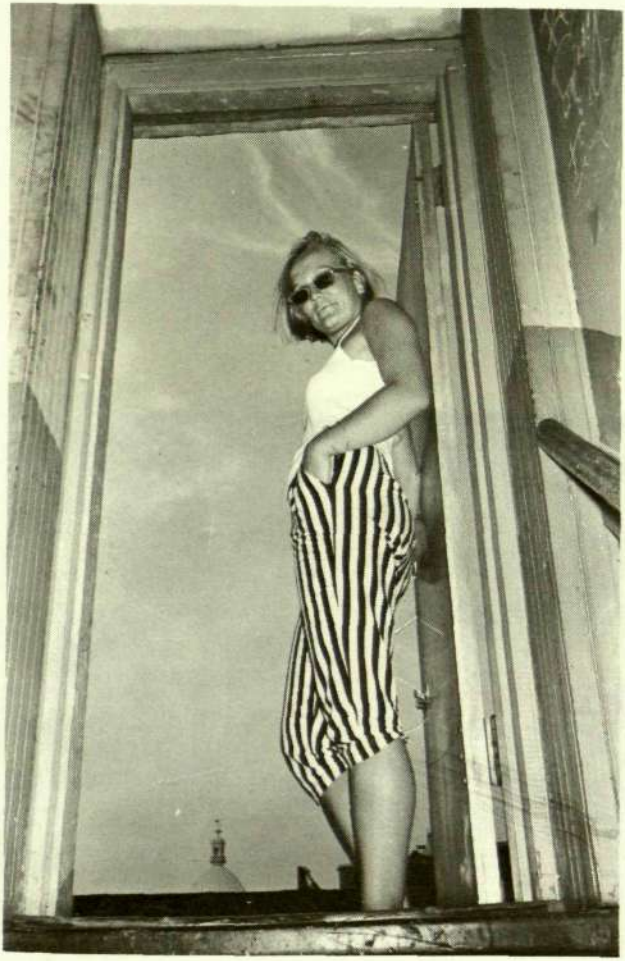

Sibilė, Brooklyn, N.Y. 1983.

Little Falls, N.J. 1984

Westside, N.Y.C. 1983.

N.Y.C. 1983.

Turistų laivas, N.Y.C. 1982.

Namuose pas dėduką, Brooklyn, N.Y. 1984.

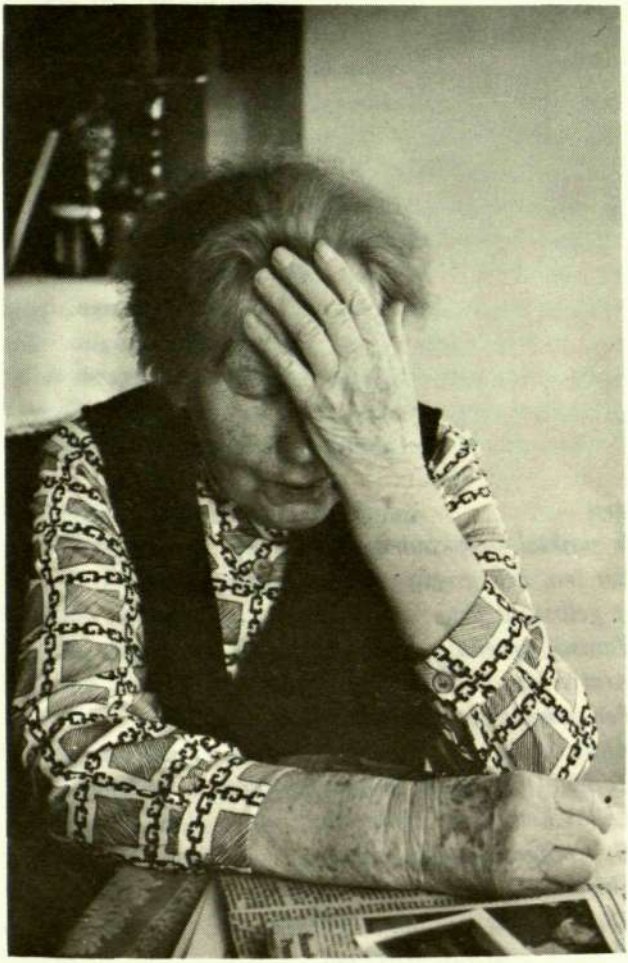

Močiutė, Brooklyn, N.Y. 1984.

PATMOS

FRIEDRICH HÖLDERLIN

Homburgo Landgrafui

Arti
Ir sunkiai suvokiamas Dievas,
Bet ten, kur gresia pavojus, auga
Ir gelbstinti jėga.
Tamsoj gyvena
Arai ir drąsūs eina
Per prarajas lengvučiais tiltais
Alpių sūnūs.
Todėl, — kadangi suverstos aplinkui stovi
Laiko keteros ir mylimieji,
Gyvendami artybėj, alpsta
Skirtingose kalnų viršūnėse, —
Duok mums nekaltą vandenį,
O duok sparnus, ištikimai
Pasiekti juos ir sugrįžti.

Taip aš kalbėjau, kuomet,
Greičiau nei būčiau laukęs,
Ir toli, kur niekad
Nė nemaniau patekti, nunešė mane
Dvasia iš namų. Pakeliui
Ryto prieblandoj brėško
Šešėliuoti miškai
Ir ilgesingieji tėvynės
Upeliai; po to nebepažįstami kraštai.
Bet veikiai, spindinti naujai,
Paslaptinga,
Aukso migloj pražydo, —
Greitai išaugusi
Su saulės žingsniais,
Kvepianti su tūkstančiais viršūnių, —

Man Azija, ir aš apakintas ieškojau
Ko nors pažįstama, nes neįpratęs
Buvau prie tų plačių kelių, kuriais
Iš Tmolo krinta
Paktolas, išsipuošęs auksu,
Kur stovi Tauras ir Mesogis,
Sodai, pilni gėlių,
Rami ugnis. Bet šviesoje
Žydi aukštybėse sidabro sniegas
Ir, liudiją nemirtingumą
Gyvatos, ties neprieinama siena
Gebenės auga, ir stovi, gyvų
Kedrų ir laurų kolonų palaikomi,
Šventiški
Dievų statyti rūmai.

Ūžia tačiau aplinkui Azijos vartus
Traukiančių šen ir ten
Per lygumą jūros nesaugią
Užtenkamai kelių be pavėsio:
Bet ir salas pažįsta jūreivis.
Tad kai išgirdau,
Kad viena artimųjų
Esanti Patmos,
Apėmė didis geismas
Joje apsistoti ir ten
Pasiekti tamsiąją olą.
Nes ne taip ištaigiai,
Kaip versmėmis turtingas Kipras
Arba kuri kita iš salų,
Gyvena Patmos.

Bet vis dėlto vaišinga
Jinai skurdesnėje savo
Buveinėje. Ir
Kada iš sudužusio laivo arba
Raudodamas savo tėvynės, arba
Atskirto draugo, artėja
Į ją svetimšalis,
Mielai išklauso jį; ir jos vaikai, —
Balsai įkaitusiam alkė,
Kur krinta smiltys ir kur pleišėja
Laukų pluta, garsai, —
Klausosi jo, ir aidas su meile kartoja
Raudas šio žmogaus. Taip kadaise
Jinai globojo savo numylėtąjį,
Regėtoją, kuris palaimintoj jaunystėj

Išėjo sekti
Aukščiausiojo Sūnaus, neperskiriamas, nes
Mylėjo Griausmavaldis
Mokytinio paprastumą, ir atidus vyriškis
Aiškiai matė Dievo veidą, kai,
Vynmedžio paslaptį įvykdant, jie
Buvo kartu susėdę Vakarienės,
Ir, sieloje didžioj patyręs ramų nujautimą, Viešpats
Mirtį ištarė ir paskutinę meilę, nesgi
Jam niekad nepakako žodžių tąsyk
Gerumui liaupsinti ir guosti,
Kada jis matė šio pasaulio pyktį.
Nes viskas yra gera. Po to jis mirė. Daug ką būtų
Galima kalbėti apie tai. Pabaigoje draugai jį matė
Laimėtojo žvilgsniu džiaugsmingai žiūrint.

Ir jie vistiek gedėjo, kadangi
Jau buvo vakaras, nustebę,
Nes didį nuosprendį nešiojo savo sielose
Šie vyrai. Bet jie tikrai mylėjo
Gyvenimą po saule ir niekad nenorėjo
Apleisti Viešpaties akivaizdos
Ar tėviškės. Kaip geležis ugnies,
Jie buvo persmelkti to, ir šalia
Šešėlis mylimojo ėjo nuolatos.
Todėl jisai jiems siuntė
Dvasią, ir namas iš tiesų drebėjo,
Ir ritosi per dangų Dievo audros,
Tolybėj griaudėdamos virš
Nujaučiančių galvų, kai sunkiai susimąstę
Mirties herojai buvo susirinkę,

Dabar, kai jis išeidamas
Dar kartą pasirodė jiems.
Nesgi dabar užgeso
Karališkoji saulės
Diena, ir dieviškoje kančioje jis pats
Sulaužė tiesiai spindintįjį skeptrą,
Nes visa tai, atėjus laikui,
Turėjo vėl sugrįžti. Negerai, jei tai būt buvę
Vėliau, staiga ir neištikimai nutraukiant
Žmonijos darbus; ir nuo tol
Jiems buvo gera
Gyventi mylinčioje naktyje, išsaugant
Žvilgsny naiviai įsmigusių akių
Bedugnes išminties. Juk net ir giliose
Atkalnėse gyvi vaizdai žaliuoja.

Baisu tačiau, kaip čia tai ten
Be perstojo gyvuosius blaško Dievas.
Nes vien jau nematyti
Brangių draugų veidų
Ir eit tolyn per kalnus
Vienam, kai dvejaip apsireiškus
Dangiškoji Dvasia iš tiesų
Buvo vieninga; ir tai nebuvo lemta, bet
Ji pagriebė juos už plaukų, ten esanti,
Kai staigiai atsisukęs Dievas
Pažvelgė į juos, skubėdamas tolyn;
Ir tąsyk jie,
Maldaudami, kad pasiliktų, blogį
Minėdami vardu, lyg jis nuo šiol
Būtų surištas auksinėm virvėm,
Susiėmė už rankų —

Bet jei po to jis miršta,
Tas, į kurį labiausiai
Linko grožis, kuris
Savo pavidalu pats buvo
Stebuklas, ir Dangiškieji rodė jį, ir jeigu —
Mįslės amžinos vieni kitiems — nebepajėgia
Tarpusavyje susiprasti tie,
Kurie atmintyje
Gyveno kartu, ir ne vien smiltis
Arba karklus nusineša ir šventyklas
Pagrobia vėjas, jei net šlovę
Pusdievio ir jo sekėjų
Nušluoja, ir Aukščiausiasis
Nusisuka, nes niekur, nei padangėj,
Nei žemėje žaliojoje nebesimato
Nė vieno nemirtingojo, kas tai yra?

Tatai yra sėjėjo mostas, kai jisai
Pasemia kviečių vėtyklę
Ir sviedžia modamas per tuščią grendymą.
Pelas krinta jam po kojomis, bet
Galą pasiekia grūdas.
Ir nieko bloga, jei šis tas
Pražūva ar iš mūsų
Kalbos tuščiai nuaidi gyvas garsas,
Nes dieviškasis darbas panašus į mūsų,
Ne visko nori Aukščiausiasis išsyk.
Geležį slepia kasyklų urvai,
Degančios dervos netrūksta Etnoj;
Taip juk ir man pakaktų turto
Sukurt paveikslą ir jame
Matyti Kristų tokį, koks jis buvo.

Bet jeigu kas, save įsiundęs,
Liūdnai bylodamas, mane beginklį
Užpultų pakeliui, ir aš nustebintas mėginčiau
Dievo atvaizdą pamėgdžioti, aš, tarnas —
Kartą aš visoje rūstybėje regėjau
Viešpačius dangaus, ir ne kad būčiau kas,
Bet pamokai. Geri yra jie; tol, kol viešpatauja,
Labiausiai neapkenčia melagystės, ir tada
Kas žmogiška nebegalioja tarp žmonių.
Nes jie nevaldo; valdo iš tikrųjų
Likimas nemirtingųjų, ir darbas jų savaime
Eina paskubom prie pabaigos.
Kai būtent dangiška triumfo eisena pakyla
Aukščiau, stiprieji džiūgaujantį Sūnų
Aukščiausiojo vadina, tartum saulę,

Slaptãženkliu, ir čia giesmės
Krivulė leidžiasi,
Nes nieko nėra žema. Prikelia jisai
Numirėlius, ko jų dar nepajungė
Mirties šiurkštybė. Betgi laukia
Daugis baugščių akių pažvelgti
Į šviesą. Ir nenorom
Jos žydi spinduly aštriam,
Nors aukso kamanos žaboja drąsą.
Tačiau kada,
Lyg nuo kylančių antakių,
Pasaulio užsimiršime,
Tyliai švytinti krinta iš Šventojo Rašto
Jėga, malone besidžiaugdamos, jos gali
Mokytis patylomis žiūrėti.

Ir jeigu Dangiškieji
Myli dabar mane, kaip aš tikiu, —
Kaip labiau jie turėtų
Mylėti Tave, nes viėna
Žinau, kad daug Tau būtent reiškia
Amžinojo Tėvo
Valia. Tylus dabar griausmingoje padangėj
Jo ženklas. Ir kažkas po juo
Visą gyvenimą stovi. Nes Kristus tebegyvas.
Bet karžygiai — jo sūnūs — jau atėjo,
Visi, ir šventos knygos apie jį,
Ir ligšioliniai žemės
Įvykiai atskleidžia žaibo prasmę —
Lenktynės nesustabdomos. Bet dalyvauja
Jis jose. Nes jo darbai
Jam žinomi nuo pat pradžios.

Per ilgai, per ilgai jau
Nematoma buvo dievų garbė.
Jie mums dabar beveik pirštus
Vedžioti turi, ir gėdingai
Kažin kokia jėga išplėšia širdį. Nesgi
Kiekvienas Dangiškasis nori
Aukų, ir palenkimas kurio vieno
Niekad neatnešė dar nieko gera.
Mes žemei motinai tarnavom
Ir pastaru metu tarnavom saulės šviesai,
Net nežinodami, bet viską valdąs
Tėvas labiausiai mėgsta,
Kad būtų laikomasi Ráidės pastovumo,
Gerai išaiškinama, kas yra.
Tuo seka vokiška giesmė.

Vertė A. Nyka-Niliūnas

P.S.

1802 metų birželio pabaigoje H. iki šiol neišaiškintomis aplinkybėmis grįžo iš Bordeaux (kur prieš keletą mėnesių buvo gavęs namų mokytojo [Hofmeister] ir šeimos pastoriaus [Hausprediger] vietą konsulo Meyerio šeimoje) ir netikėtai pasirodė draugams ir giminėms iš pradžių Stuttgarte, po to Nurtingene, beveik neatpažįstamas fiziškai ir visiškai pakrikęs psichiškai. Tai buvo pirmas didesnis jo psichinės ligos (dementia praecox catatonica) priepuolis, nuo kurio jis gan greit atsigavo ir jau tų pačių metų rugsėjo mėnesyje su savo draugu Isaac von Sinclair lydėjo Homburgo landgrafą Friedrichą Ludwigą į Reicho deputaciją (Reichsdeputation) Regensburge.

Deputacijos metu landgrafas pasiūlė H. parašyti odę religinėmis temomis (prieš tai jis tuo pačiu reikalu buvo kreipęsis į Klopstocką, bet šis atsisakė). H. sutiko ir maždaug per tris mėnesius parašė čia spausdinamąjį *Patmos* ir jo rankraštį per jau minėtą I. von S. įteikė landgrafui 50-tųjų gimimo metinių proga (1803.I.30).

Patmos priklauso vad. „Christus Hymnen" ciklui ir yra vienas pačių paskutiniųjų poeto eilėraščių, kuriuose dar nėra greitai užplūsiančios ir beveik 40 metų truksiančios beprotybės (švelninančiai vadinamos Umnachtung) žymių. Jis parašytas laisvu pindarišku metru (graikiškojo prototipo griežtai nesilaikant), paremtu eidetinės kaitos ritmika, vidiniais akcentais, pauzėmis, enjambementais etc. Jo konstrukcija — triadiška; kiekviena triada, susidedanti iš 3 penkiolikos eilučių strofų (išimtis — pirmoji 4-tosios triados strofa: 16 eilučių), reprezentuoja vieną tematinio vystymosi pakopą.

Tematinis himno kompleksas yra trilypis: šv. Jono Evangelisto istorija; prisikėlusio Kristaus žemiškos būties interpretacija; dievų ir žmonių savitarpė priklausomybė istorinėje erdvėje ir istoriniame laike. H. visi dievai yra tikri ir iki tam tikro laipsnio lygūs; jų vyresniškumas tėra chronologinis; žmogus turįs *visiems* Dangiškiesiems tarnauti. Jo dievus ne visuomet lengva identifikuoti, nes jis kartais sumaišo jų „profesijas" bei savybes (Kristui duoda *Griausmavaldžio* epitetą etc.). Kai kur jo Kristus helenizuotas, t.y. suherointas ir traktuojamas kaip vyresnysis Dionizo ir Heraklio brolis. Paskutinės *Patmos* strofose, Tėvas nėra krikščionybės ar judaizmo Dievas Tėvas, bet Aukščiausia Dievybė, atsiuntusi visus

Vakarų pasaulio dievus, kurių paskutinis buvo Kristus. Kristus savo žemišku ir dieviškų buvimu bei veikla H. yra liudytojas ir slaptaženklis (Losungszeichen) ateisiančios dievų dienos, kurios iškilmių kunigaikštis (*Fürst des Festes*) bus naujas ir didesnis dievas (plg. *Friedensfeier*).

Ne visuomet gramatiška, eliptinė, individuali ir niekad stilizavimo pagundai nepasiduodanti H. kalba savo pirmykščiu elementarumu bei monolitiškumu primena presokratikus. Ji yra, Heideggerio žodžiais išsireiškiant, *das Haus des Seins* ir anekdotiškai suprantamos kasdienybės terminais sunkokai įkandama. Verčiant nesistengta nieko aiškinti, juo labiau „atkurti" ar savais žodžiais visiems suprantamai parafrazuoti; interpretavimo bei dalykinės sampratos problemos, kurios iškyla vokiškojo originalo skaitytojui, paliekamos ir mūsiškiam.

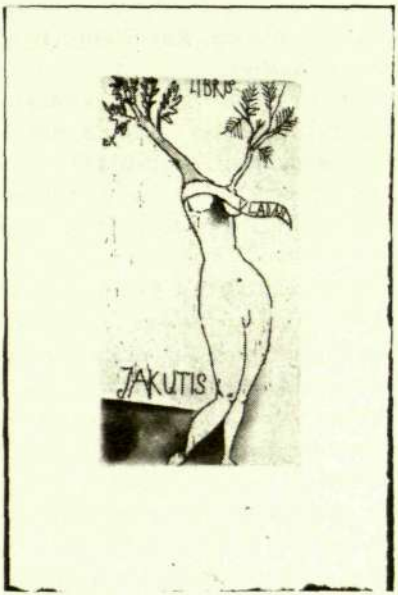

VELINAS IR. KALEVELIS

ALGIRDAS JULIUS GREIMAS

I. Įžanginės pastabos

Šio rašinio tikslas — bandyti išspręsti vieno iš trijų suvereninių lietuvių religijos dievų, užimančio indiškojo *Varūnos* poziciją, problemą. Kandidatų į šią garbingą vietą yra du: *Velinas* ir *Kalevelis*.

XIII a. slavų kalba rašytose kronikose paliudytas *Kalevelis* yra privilegijuotas „istoriškumo" žvilgsniu: jo dokumentiniai paliudijimai yra patikimi, jis šia prasme net keliais amžiais „senesnis" už *Velinį*. Jo silpnoji pusė: net du kartu minimas XIII a., jis po to galutinai išnyksta iš rašytų dokumentų.

Velinas, atvirkščiai, raštuose pasirodo tik XVI-XVII a., ir tai jau tik krikščioniškojo *Šėtono* funkcijose. Jam orumo, tiesa, suteikia R. Jakobson, laikydamas *Velinį* fonetiniu *Varūnos* atitikmeniu: šį fonetinį argumentą tučtuojau sukritikuoja G. Dumézil, vistik tuo pačiu įvesdamas *Velino* vardą ir jo bylą į tarptautinių diskusijų areną. Šią bylą dargi šiek tiek palaiko ir J. Dlugosz XV a. viduryje suvereninių lietuvių dievų sąraše įrašydamas jo romėniškąjį atitikmenį — *Vulcanus*, žinomą kaip požeminį kalvį. Tokio dievo, požemio valdovo, galimumą lietuvių religijoje sutvirtina ir prūsiškojo

Patulo (pažodžiui: „Požeminio") buvimas. Pagaliau, lietuviškoje etnografinėje medžiagoje dažnai sutinkamas ir Velnių valdovo — požeminio kalvio įvaizdis.

Taigi, vienai vietai užimti prisistato net du rimti kandidatai. Sunkumas dar padidėja nuo to, kad judviejų figūratyvinės funkcijos identiškos: Velnių karalius yra kalvis, o *Kalevelis* vien tik savo vardu jau nurodo savo prigimtį.

Folkloriniai pasakojimai ir tikėjimai dažnai dirgina tyrinėtojo vaizduotę. Juose, kaip jau gana plačiai apie tai buvome užsiminę savo bandymų rinkinyje *Apie dievus ir žmones,* dažnai kartu sutinkami *velniai ir kalviai,* kurie tai draugauja, tai pešasi, tai vieni kitus apstatinėja. Vienas ryškus jų santykių bruožas: kalvis apstato velnią ir išgauna iš jo geležies suliejimo paslaptį.

Šis faktas ir nulėmė mūsų apmąstymų kryptį: velnias ir kalvis yra ne tik vieno ir to paties amato bendrai, kalvis yra ne tik velnio gizelis, jis, amato išmokęs, atsisako gerbti toliau savo meistrą, pasidaro „ponu ant savęs".

Užtenka tada tik išryškinti šią bendrą jų santykių schemą, perkelti ją į dieviškąjį pasaulį ir, pasiėmus ją savo darbo hipoteze, rinkti apie ją visus galimus, mitologinius ir etnografinius duomenis pamažu atstatant vieną lietuviškųjų dievų gyvenimo ir jų istorijos epizodą. Toks ir yra šio rašinio tikslas.

II. Káulinis Diedas

1. Stebuklinės pasakos fonas

Šis nuolatinis rivalitetas tarp *velnio* ir *kalvio,* pasiekęs savo aukščiausio laipsnio kalviui išgavus geležies gaminimo paslaptį, išsivysto į poleminę situaciją, pasireiškiančią žūtbūtine kova dėl valdžios jiems bendroje jų galios srityje.

Tokią *velnio* ir *kalvio* — ar, teisingiau pasakius, *Velino* ir *Kalevelio* — santykių dramatizaciją nušviečia keletas mitinių pasakojimų, iš kurių pirmuoju galima įrašyti herojaus kovą

su *Velnių Karaliumi*, pasakoje vadinamu *Káuliniu Diedu*, drauge nurodant *Geležinį Kalną* kaip jo gyvenamąją vietą*(1)*.

Šis mitinis pasakojimas, kaip tai dažnai pasitaiko lietuvių žodinėje tradicijoje, randamas įterptas į bendrą gana komplikuotos stebuklinės pasakos schemą, kurios atskiri motyvai lengvai atpažįstami kaip stereotipinės folkloro formos. Imkime, pavyzdžiui, kad ir herojaus su *Velnių Karaliumi* susitikimo pretekstą: dar tėvo velniui pažadėtas kaip „namie nepaliktas", bet rastas, jau dvidešimtį metų sukakęs, jis pats vyksta pas *Kaulinį Diedą* su juo išsiaiškinti, — tai žinomas tautosakos motyvas. Tą patį galima pasakyti ir apie *Velnių Karaliaus* buveinės ieškojimą, aplankant vieną po kitos tris „bobas", apie ežere besimaudančių devynių gulbių-velniūkščių epizodą, pasibaigiantį jauniausios velniūtės susimylėjimu su herojumi.

Atvykus pagaliau į *Kaulinio Diedo* — kurį herojus viename iš variantų tiesiog vadina savo „tikruoju tėvu", nes jam jis esąs užrašytas — juridinio įsūnijimo aktu — dvarą ir paprašius iš jo velniūtės rankos, karalius, kaip paprastai tokiais atvejais atsitinka, tris kartus išbando pretendentą. Normalu taip pat, kad tokiuose išbandymuose iš tiesų visas neįvykdomas užduotis atlieka jo vietoje herojaus pagalbininkė, šiuo atveju — velniūkštė: šitoks veiklos būdas herojui nei garbės neatima, nei jo nuopelnų nesumažina. Suprantama tuo pačiu, kad *Velnių Karaliaus* „įsūnytas" herojus, vedęs priedo dar jo dukterį, gali tapti jo įpėdiniu.

Tik kantriai išlukštenus ir į šoną atidėjus šiuos antraeilius elementus, galima prieiti prie tiesiogiai mus dominančio mitinio branduolio, kuris pasireiškia herojaus kovos su *Kauliniu Diedu* forma.

2. Velinas ir akmens

Herojui, velniūkštės padedamam, atlikus pirmuosius du neįmanomus uždavinius, Velnių Karalius jam pažada pagaliau savo dukterį:

„Gerai, žente, — sako *Kaulinis Diedas,* — kad šitą darbą padarei; pramankštysi dar rytoj mano *eržilą* ir galėsi eiti namon: ana, kur *du akmens* ant kalno guli, kad vieną akmenį ketvertas nepavežtų, nusirisi į *kalvę*, nusikalsi lazdą pasimušt eržilui".

„(Herojus tai atpasakoja savo sužadėtinei) ji atsakė: „dabar tai vargas! . . *Tai ne eržilą, ale jį patį teks pramankštyti!*".

„(Herojus ir velniūtė pasikeičia drapanom). Jo toj merga nusirito tuodu akmeniu į kalvę, nusikalė akmeninę lazdą ir pareina švituodama. *Kaulinis Diedas,* pasivertęs eržilu, stovi tvarte: ji įėjo, išsivedė eržilą laukan, užsėdo ir joja, o eržilas vis augštyn keliasi išnešt ir užmušt, o ji duoda tuoj lazda vis į galvą, nedaleidžia išsikelti. Kaip sušilo eržilas, kaip pelė, parjojo ji namon".

Šis mitinis epizodas, iš arčiau pažvelgus, pasirodo kaip atskiras, autonomiškas pasakojimas: jis ne tik aprašo lemiamą kovą, bet ir išryškina sąlygas, kuriomis jinai gali įvykti. Abu kovos dalyviai turi būti kvalifikuoti, t.y., turi įrodyti, kad jie tinkami tam žygiui ir kad jie naudoja geriausias priemones kovai laimėti. *Velnių Karaliaus* atveju, jo pasirengimas dvikovai pasireiškia jo pasivertimu į *eržilą:* šitokiu pavidalu, kaip matysime kiek vėliau, jis įkūnija savo kariškąsias dorybes. Jo priešo — mūsų herojaus kvalifikavimas, savo ruožtu, reikalauja atskiro išbandymo: prieš stodamas į kovą, jisai turi įrodyti esąs geras, nepaprastas *kalvis.*

Dar daugiau. *Kalvystė* atrodo tasai bendras bruožas, kuris riša abu mūsų protagonistus: kalvė yra *Velnių Karaliaus* dvare, ant *Geležinio Kalno,* o mūsų herojus turi atsiritinti akmenis, nusikalti iš jų lazdą ir ta lazda sutramdyti eržilą-velnią. Tai atlikęs, nors ir velniūtės padedamas, jis taps *Velnių Karaliaus* žentu, jo, nors ir netiesioginiu, įpėdiniu.

Herojaus pasirengimas kovai nusikalant lazdą — tai dažnai pasitaikantis įvaizdis lietuvių pasakų tradicijoje. Iš

pirmo žvilgsnio stebina tik tai, kad jo lazda mūsų atveju vadinama ne *geležinė*, kaip tai paprastai būna, o *akmeninė*. Tuo labiau, kad ir nukalama ji, nuridenus į kalvę du didžiulius *akmenis*.

Šią paviršutinę anomaliją nesunku suprasti, prisiminus pastovius *Velino* ryšius su akmenimis. Dar pačioje pasaulio tvėrimo pradžioje *Velinas-Lucius* sukuria akmenis, kurie kyla ir auga iš jo spjaudalų, grasindami užgožti *Dievo* sukurtus *žolynus*, arba kitoje versijoje, jisai tiesiog „užsėja žemę *akmenine sėkla*" (LT, IV, 423-4). *Dievas*, pasiųsdamas *Šalną*, jų augimą, tiesa, sustabdęs: kitaip visa žemė būtų į akmenį pavirtusi (Slanč., *Sakmės*, 246; TD, IV, 278).

Suprantama tad, kad viskas, kas atsiranda požemyje ar iš viso žemės viduriuose, yra *Velnio* reikalas ir jam priklauso: iš žemės iškasti anglys vadinami juk *akmens anglimis* (ar *kūlių* anglimis LKŽ: J.), joje randama nafta, naudojama kaip žibalas, vadinsis *akmens aliejumi* (LKŽ: LL95). Suprantama taip pat, kodėl žmonių apgyventose, kultūrinėse erdvėse velniai pasirenka savo buveine *pirtis, jaujas, malūnus, maltuves* — tai vis įmonės, veikiančios akmeninių krosnių, akmeninių girnų pagalba.

Tuo labiau nereikia pamiršti, kad geležies liejimas ir jos apdirbimas yra vietinė pramonė, kad iš vietinių pelkių rūdos ketus Lietuvoje buvo lydomas nuo žilos senovės iki XIX a. pabaigos (*Maž. T. L. Enc.*, II, 130). Žinant, kad tokios rūšies pelkės buvo išimtinoje velnių globoje, nenuostabu, kad tiek rūdos kasimas, tiek ir geležies liejimas yra jų žinioje, kad, mūsų atveju, *Geležinis Kalnas* yra *Velnių Karaliaus* buveinė, kad jame randama „akmenų", tinkančių geležiai gaminti: „Čia *geležinė žemė*, iš jos gali geležį dirbti (LKŽ: Dg), sakoma, kartu sutinkant, kad „geležinis" ir „akmeninis" gali būti sinonimai: „Tokios geležinės, akmeninės žemės čia (kietos)" (LKŽ: Prn).

Šitokiame *Velino* galios kontekste nėra nuostabu, kad jo karalystėje sutinkama rūda ar geležis vadinamos, pagal

tikrąją jų prigimtį, akmenimis. Paaiškėja taip pat ir kita detalė — nurodymas nusiridenti *du* akmeniu *vienai* lazdai nusikalti: juk, kaip matėme, tiktai suliedindamas į vieną daiktą du geležies gabalus kalvis įrodo savo mokėjimą suvaldyti geležį (v. *Apie dievus ir žmones*).

Šis kiek ilgesnis apsistojimas ties akmenų priklausomybės ir geležies gamybos klausimais buvo reikalingas, norint atkreipti dėmesį ne tik į geležies svarbą viduramžių feodalinėje visuomenėje tiek ginklų gamybai, tiek ir arklių kaustymui, bet tuo pačiu ir į akmenų kūrėjo — *Velino* ir geležies apdirbėjo *Kalevelio* svarbias, suverenines pozicijas lietuviškų dievų panteone.

3. Diedai

Išsiaiškinus *Velnių Karaliaus* rezidencijos pavadinimo *Geležiniu Kalnu* priežastis, lieka dar vienas neišspręstas klausimas: kodėl karalius vadinamas iš pirmo žvilgsnio nesuprantamu *Kaulinio Diedo* vardu? Bandant į jį atsakyti, tenka mums kiek nukrypti nuo tiesaus teksto analizės kelio.

Diedas, diedukas „yra tėvo tėvas, t.y. bočius"*(2)* o platesne prasme šis žodis iš viso nusako senosios kartos žmogų, tiek amžiumi, tiek ir išmintimi jau kiek atitrūkusį nuo kasdieninio gyvenimo ir jo darbų. Tačiau žodžio prasmė vėlgi keičiasi, kai stebėtojas, aprašinėdamas Melagėnuose lapkričio mėn. keliamą apeiginę puotą, sako: „Kolei valgo patys, tai visko po biskį deda į krepšį ir neša *diedam*" (LMD, I, 630/30). Skaitytojas supranta, kad tuo būdu puotos valgio dalis skiriama elgetoms, bet kartu ir nujaučia — pagal tai, kad kiekvieno patiekalo dalis čia pat atskiriama — lyg ir simbolinį „diedų" dalyvavimą pačioje puotoje.

Imkime kitą pavyzdį: prieblandai, prietemai nusakyti, be jokio reikšmės skirtumo, vartojami frazeologizmai *diedai kampuos* (LKŽ) ir *ubagai kampuos* (LKŽ: Klvr). Tačiau tas pats stereotipas, kurio rėmuose galima *diedus* pakeisti *ubagais*, įveda kaip substitutus, dar kitas, neabejotinai

mitines būtybes — su naktimi pakampėse atsirandančias pabaisas *baužus* (LKŽ), *babaušius* (LKŽ) ir pan. Pažymėtina dar priedo, kad tas pats *babaužis* „baidyklė" savo ruožtu gali būti vartojamas elgetai pavadinti (LKŽ). Iš visos šios sinonimų grandinės:

diedai - ubagai - babaušiai

matyti, kad *diedai* suprantami, iš vienos pusės, kaip nepakankamai specializuotos mitinės būtybės, bet kad jie kartu yra, iš kitos pusės, ir iš kitų žmonių išsiskirią, lyg ir „šventi žmonės".

Šis *diedų* ir *ubagų* artimumas rodo, kad visuomenė juos priima kaip tarpininkus tarp žmogiškojo „šiapus" ir dieviškojo „anapus". Lietuviškieji elgetos, nors jie ir vargingai gyvena, anaiptol nėra krikščioniški „nuskriaustieji ir pažemintieji", kurie, ištiesę ranką, prašo išmaldos. Jų socialinė funkcija — *melstis*, t.y. įeiti į palankius santykius su dieviškuoju pasauliu, bet jie meldžiasi tik tada, kai jie patys yra *maldomi*, t.y. „užpraš(omi), kad melstųsi, duodant auką, išmaldą" (LKŽ): „Užmaldyki ubagus, kad melstųsi, t.y. duok ant maldų" (LKŽ:J). Santykis tarp *maldančiojo* (=duodančio ant maldų „diedus", t.y. išmaldą, LKŽ) ir *maldininko*, pusiau dvasininko, pusiau burtininko, kurį smulkiai aprašo Praetorius (*Mannhardt*, 558, passim) nėra pagrįstas *„mielaširdyste"*, o kontraktualiniais santykiais.

Pamažu besigilinant į ubagų funkcijas ir jų socialinį statusą, ryškėja dviejų institucijų — *ubagystės* ir *kunigystės* — paralelizmas:

„Ana maldė kunigus, ubagus, kad melstųsi, t.y. davė aluznas (LKŽ:J).

„Ir ubagus maldžiau ir mišias pirkau — nieko nepamačijo" (LKŽ:Lkv).

Šias dvi socialines klases sugretinti leidžia ne tik jų funkcijų — tarpininkavimo tarp šio ir ano pasaulio — tapatumas, bet ir jų visuomeninė padėtis, išryškėjanti jų teise rinkti metinius, dovanų forma išsilaikiusius mokesčius. Pagal

šią paprotinę teisę, vadinamą *kalėdojimu*, kalėdoti, t.y. rinkti duoklę dovanų forma, galėjo tik dvi „šventų žmonių" kategorijos — *kunigai* ir *ubagai* (LKŽ: PPr 77). Nepavykus, po apkrikštijimo, įvesti Lietuvoje visuose Vakaruose įsisenėjusią bažnytinę dešimtinę, katalikų dvasiškija, pradėjusi įsigalėti didžiųjų kunigaikščių daromų žemių ir valsčių dotacijų dėka [ir, kaip dvasininkų pavadinimas *kunigais* tai rodo, prilyginta žemvaldžių ir pasiturinčių bajorų klasei*(3)*], pasinaudojo tuomet dar gyvu *pasėdžių(4)* papročiu, išlaikydama ir išplėsdama jį kaip bažnytinę duoklę kalėdojimo forma.

Užtat ir tos pačios paprotinės teisės taikymas kitai, šalutinei „pavargusių" šventų žmonių klasei — elgetoms, atrodo tuo reikšmingesnis. Šio rašinio paskirtis neleidžia išplėsti argumentacijos paremti mūsų tezei, pagal kurią elgetos, kaip socialinė grupė, atstovauja, tiesa, jau sunykusiai, degraduotai, bet autentiškai *senosios lietuvių religijos dvasininkų klasei*, tačiau visa eilė faktų, rodančių, kokią svarbią vietą jie užėmė socio-kultūrinėje žmonių galvosenoje ir kasdieninėje praktikoje: užkastą lobį suradęs žmogus trečdalį jo atskiria elgetoms, sėją pradedąs artojas savo maldoje dalį derliaus žada ubagams, bitininkas per Kalėdas medų, skirtą tik bičiuliams, nėščioms moterims ir duoklei ponui, duoda ir ubagams, jaunamartė per vestuves einanti bučiuoti elgetų rankas (Buračas, „Kupiškėnų vestuvės", in TD), pagaliau, elgetų stebuklinėse pasakose vaidinama patarėjų itin svarbiuose reikaluose rolė, — visa tai lengvai sudaro stambią bylą, padedančią suprasti šios nuskurdusios dvasininkų klasės išlaikytą moralinį autoritetą*(5)*.

Šitokiame tad kultūrinės praktikos kontekste reikia suprasti *diedų* arba *diedaduonės* instituciją (LKŽ). *Diedai* — tai ne vien tik duonos ubagams išdalinimo laikas, kaip kad prozaiškai bandoma juos apibūdinti, bet tam tikra apeiginio valgymo ceremonija, pastoviai pasikartojanti per visą eilę svarbių metinių švenčių, per kurias pašventinamos aukos,

vadinamos irgi *diedais*, paskui vežamos diedams „elgetoms", sėdintiems prie bažnyčių, gyvenantiems špitolėse (Balys, *Kalend. šventės*, 148-9). Pagrindinės tokios šventės, atrodo, bus buvę *Visi Šventi*, *Grabnyčios* (=*Krikštai*, lietuviški Nauji Metai), *Sekminės* ir *Žolinės* (ibid.), tačiau svarbiausi buvę *Žolinių diedai* (vadinami „naujienų dziedai") ir *Visų Šventų diedai*, kuriuos savo veikalu *Dziady* išgarsino Adomas Mickevičius. Pirmieji susieti su nauju derliumi, iš kurio kepami *diedai*, ir su Žolinių šventės pagrindine paskirtimi — sėklos naujai sėjai apžiūrėjimu (*ibid.*), o antrieji skirti ne tik, kaip tai būtų laukiama, mirusiųjų pagerbimui, bet ir derliaus globai užtikrinti: „Visų Šventėj ubagams reikia duoti rugių duoną už dūšeles ir už gyvą gaspadorių ir gaspadinę, už derlių, nes kitais metais rugiai nederės". (Balys, *Kalend. šventės*, LMD I 660/210, Tverečius).

Ši *diedų* institucija, žiūrint į ją pagal jai priskiriamas funkcijas, iš paviršiaus atrodo lyg ir kontradikcinė: iš vienos pusės, jinai glaudžiai susieta su rugių augimu ir jų kasmetiniu atsinaujinimu, iš kitos — su mirusiųjų kultu. Šis prieštaravimas tačiau nelaikytinas esminiu: nereikia užmiršti, kad žiemkenčių rugių gyvenimo ciklas skiriasi nuo kitų javų jau tuo, kad jie turi „iškentėti" žiemą po šalčio sukaustyta žeme. Šiuos mirtimi grasinamus rugius tad ir saugo, žmonių meldžiama, rugių augimo dvasia, vadinama, tarp kitų vardų, ir *Diedu* (LKŽ: 40 ir 60). Nėra tad nieko prieštaraujančio tame, kad indiferencijuotos, daugiskaita išreikštos mitinės būtybės-*diedai* rūpintųsi ne tik mirusiųjų „dūšelių" globa, bet ir žiemos-mirties grasinamais javais.

Reikia vis dėlto pripažinti, kad *diedų* institucijos pagrindinis bruožas — tai mirusiems reiškiama pagarba ir iš jų laukiama pagalba. Ta pati, speciali auka, vadinama *diedais* ir susidedanti iš trijų duonos bandelių ir mėsos, atsinešama einant į atminimus (LKŽ), bet taip pat nešama ir siunčiama elgetoms per Visus Šventus (cf. Basan., LP II, 108-9). Truputis teologijos padės sugretinti ir išskirti šias

Atsiminimų ir *Vėlinių* aukas: „Atsiminimai, kuriuos už mirusius daro, *lyg metų* tai už *vieną* dušę eina, o *po metų* — tai už visas, o tą dušę po metų Ponas Dievs aukščiaus pakėl" (Basan., VV, 27). Vėlė, per pirmuosius metus dar artimai susirišusi su gyvaisiais, dar asmeniškai ir tiesiogiai bendrauja su šeima ir artimaisiais, o metams praėjus, jinai „pakeliama" į aukštesnį rangą, bet drauge ir atsitolina, įsiliedama į plačiąją „diedų" šeimą.

Šis aukštesnės kategorijos vėlių sutapdinimas su *diedais*, o diedų su *ubagais* darosi lengvai suprantamas įvedant diachroninę dimensiją. Mūsų dažnai minimas Lasicius, aprašinėdamas mirusiųjų gerbimą per *Ilgių* šventę, atitinkančią dabartines *Vėlines*, sako, kad „per šias šventes (žemaičiai) kviečia mirusiuosius iš pilkapių į *pirtį* ir *į puotą*", kiekvienam paruošdami po kėdę, rankšluostį ir marškinius (*De diis*, 43). Tuo tarpu trims šimtams metų praėjus, panašus mirusiųjų pagerbimas įsivaizduojamas jau tik elgetų tarpininkavimo dėka: „Nebėr didesnės apieros (=aukos) už mišes ir *už pirtį, dėl ubagų iškuriantą*, ir *už pietus ubagams pakeltus*" (Basan., VV, 27)

Apgaubdama maždaug tą pačią sakralumo zoną, išsaugodama atpažįstamus ritualus, *diedų* institucija gali būti tobulu degraduotų ir sinkretizuotų religinių formų pavyzdžiu: *diedai*, kaip matėme, — tai ir vėlės ir maldininkai-elgetos, ir pačios aukos ir aukojimo ritualai, tai totalizuojantis mitinis konceptas, nurodąs erdvę, kurioje mitologas gali bandyti atstatyti senoviškos religijos figūras.

4. Kaulai

Ši gana ilga digresija leidžia suprasti, kad *Velnių Karaliaus* vadinimas *Diedu* nusako jį, kaip „aukštesnio rango" mitinę būtybę, priklausančią bendrai *diedų* giminei. Jo apibūdinimas *Kauliniu* lieka, tiesa, dar neaiškus, nors pats santykis tarp velnių ir kaulų ir yra neabejotinas: po tiltu

sėdinti *Kaulinyčia* — tai ne kas kita, kaip „*velnias*", mėgstąs patiltėse tykoti pakeleivius*(6)*.

Norint išsiaiškinti šį *Velnių Karalių* specifikuojantį epitetą, reikia kiek nukrypti į mitinės anatomijos problemas ir bandyti suprasti *kaulų* užimamą organizme vietą ir jų vaidmenį. Kūno padalijimo klausimai, liečią kaulus, iškyla dviem pagrindiniais gyvulių *aukojimo* kai reikia atskirti dievams ir žmonėms priklausančias aukos dalis — ir lavonų *laidojimo* — kai reikia nuspręsti kas deginama ir kas paliekama, atvejais. Į pagalbą čia mums ateina palyginamoji mitologija ir, būtent, paskutiniai senovės graikų religijos tyrimai*(7)*.

Gyvulių aukojimo atveju, Graikijoje, kaip turbūt ir Lietuvoje, laikomasi bendro principo: gyvulių mėsa skiriama žmonėms suvalgymui, tuo tarpu kai dievams atitenka pati aukos esencija, jos ekstraktas — dūmai ir kvapai. Išimtį čia sudaro tiktai kaulai, ypač stambieji kaulai, kurie Graikijoje stropiai atskiriami nuo mėsos ir sudeginami dievams*(8)*. Lietuvoje tuo tarpu, kiek tai galima spręsti iš turimų nesistematizuotų duomenų, kaulai kartais — pavyzdžiui, aukos *Dimstipačiui* atveju — būdavo įmetami į ugnį ir sudeginami (Lebedys, 205), o kitais kartais — kai aukojama būdavo *Žemės* dievybėms — užkasami*(9)*: atrodo, kad vienoks ar kitoks ritualas priklausė nuo dievybės, kuriai buvo aukojama, santykių su kosmogoniniais elementais.

Aukojimo ir laidojimo ritualai, nors ir daug kuo panašūs, skiriasi, visų pirma, savo funkcija*(10)*: tiek Graikijoje, tiek ir Lietuvoje lavono mėsa buvo deginama, kad tuo būdu jo *psyche*, jo *vėlė* lengviau atsiskirtų nuo kūno ir tiesiausiu keliu patektų į pomirtinį gyvenimą. Tačiau ir vienur ir kitur *kaulai* buvo neleidžiami sudegti — ypač stambieji, graikų vadinami „baltieji kaulai" — , o atskirai palaidojami. Graikijoje šie kaulai dar buvo gerai ištepami taukais. Ar tai buvo praktikuojama ir Lietuvoje, tiesioginių žinių, atrodo, nėra, tačiau į pagalbą gali ateiti gerai žinomas sakmių ciklas apie

laumę-raganą, už blogus darbus nubaustą ir nužudytą, jos lavoną, pririštą ant akėčių, ištampant po plikus laukus. Sakmė baigiasi pastaba, kad jos *kaulai* žiemą, saulei šviečiant, žiba sniege (arba tiesiog identifikuojami su žibančiu, apšalusiu sniegu). Įdomu tai, kad kai kurie šios sakmės variantai vietoje laumės *kaulų* kalba apie jos *taukus:* substitucija, kuri, kaip hapax'as, lieka niekuo nepagrįsta, nebent tik priimant implicitinę hipotezę, kad jos kaulai po mirties buvę ištepti taukais (TD, IV, 217, passim).

Kaip ten bebūtų, *kaulų* likimas vaidina lemtingą rolę mirusio žmogaus būklei nustatyti. Posakis „liko tik vieni kaulai" vartojamas velnio sudraskytam ir nugalabytam žmogui apibūdinti. Tačiau tai dar nėra pati blogiausia išeitis, nes būti, pavyzdžiui, smako *prarytam su kaulais* (LT, III, 239) — tai prarasti savo kaip vėlės individualumą, likti „dūšia be vietos". *Kaulų palaidojimas* yra tad būtinybė — jau Wulfstanas mini prūsuose buvusią bausmę už kaulų nepalaidojimą (V. Pašuta, *Liet. valst., 209).* Užtat pati didžiausia bausmė ir yra, kai „pelenai ant vėjo paleidžiami" (Davainis, 237-240). Nelaimė žmogui, jei „svetima žemė" (jo) kaulus apraus" (S. Daukantas, *Būdas,* 163). Vieno kaulų palaidojimo, kaip matome, neužtenka, reikia, kad jie būtų palaidoti arti jo šeimos ir giminės: Žmogus paprastai iš anksto pasirenka vietą, kur jis nori „savo kaulus paguldyti", t.y. būti palaidotu (LKŽ). Taigi kaulų palaidojimas ne tik padeda fiksuoti vėlę, išlaikyti jos ryšį su buvusiuoju gyvenimu, bet kartu ir lokalizuoja, „apgyvendina" ją netoliese arba, geriausia, — ant pačios bendruomenės ribos ar ant šeimos lauko ežios.

Pamažu tad ryškėja ir *Kaulinio Diedo* kaip teonimo reikšmė: tai ne „diedas iš kaulo", o *Kaulų Diedas* — mitinė būtybė, kurios žinioj yra *kaulai,* kuris yra palaidotų kaulų valdovas.

5. Velionis

Prieš šį teisėtą norą turėti čia pat pas save savo mirusiuosius kovoja abidvi krikščionių religijos, ir protestantai, ir katalikai: Prūsų kunigaikštis Georg-Friedrich savo 1578 m. gruodžio mėn. 6 d. Tilžėje išleistu potvarkiu įsako lietuviams, kurie „sawa numirusiu kunus ing pusta *lauka* laidoie", įtaisyti tam tikras aptvertas vietas — „schwentorius"*(11)*. Žymiai vėliau, 1737 m., jam atliepia Žemaičių vyskupas J. M. Karpis, savo pastoraliniame laiške rašydamas: „netinkamu dalyku laikome, kad Katalikų Bažnyčios sūnūs. . . būtų laidojami *laukuose* ar kitose prastose ir nešventintose vietose (Lebedys, 201). Geram šimtui metų praėjus ir numirėlius pagaliau suguldžius į bendras krikščioniškas kapines, senasis artimųjų laidojimo ant savo žemės ribos paprotys, atrodo, dar nebuvo visai užmirštas: „Lydint, atvažavus pas *lauko rubežių*, teipogi pas kapinių vartus, numetama biskelį šaudų, kad numirusio *dvasė* čon ilsėtis galėtų"*(12)*. Jei iš kapinių savuosius aplankyti grįžtančios vėlės ilsisi ant lauko rubežiaus, tai kitos, be krikšto mirusių kūdikių „dūšios", sako, pavirsta į *slogučius*, kurie naktį žmones slogina, o *„dienomis paažiais po akmenimis* lindoja. . ." (Basan., VV, 202). Nenuostabu tad, kad Lasicius (*De diis*, 43), ten pat apgyvendina dievą *Ežiagulį* (Ezagulis), į kurį kreipiamasi šia lietuviška formule:

Vielona velos ateik musump und stala!

kuri — išskyrus tiktai moteriškąją teonimo giminę — gali būti interpretuota, sekant K. Būga (RR, I, 516), be ypatingų sunkumų:

Veliona (?) vėliūos ateik pas mus į stalą!

kreipimasis, kurį Lasicius, nemokėdamas lietuviškai, taip „išverčia" į lotynų kalbą:

Ateik, — sako, — *pavalgyti drauge su mumis vėdarų su mirusiais!*

Lietuviškasis tekstas tuo tarpu aiškus be ypatingų komentarų: kvietimas „mirusiųjų prie stalo", „kėlimas stalų"

— iškilmės gerai aprašytos XVIII a. Jėzuitų pranešimuose (Lebedys, 211-1723 m., ir 208-1718 m.). „Vėlių stalai" savo ruožtu plačiai žinomi dar per visą XIX a. (Basan., VV, 18). Dievas *Ežiagulys* kviečiamas tačiau ne į eilinius „stalus", bet į stalą, keliamą Vėliuose, t.y. *Vėlinėse,* šventės, kurias Lasicius savo keliu sutapdina su „vėdarų švente" — *Skerstuvėmis.*

Pagrindinį sunkumą kelia, kaip jau minėjome, moteriškoji šio mirusiųjų dievo vardo giminė. Lasicius šį teonimą mini iš viso tris kartus:

— du kartu — moteriškoje giminėje *Lielona*

apibūdindamas jį, kaip

— deus animarus (vėlių dievas)

— deus Ezagulis (dievas Ežiagulys)

ir vieną kartą — vyriškoje giminėje — Vielonia (gen), įrašytame į lietuviškai pateiktą posakį:

Sikies Vielonia permixlos,

kuris modernioje lietuvių kalboje atstatomas kaip

Sikės — Velionio peniūkšlas.

Matome, kad lietuvių kalbos nemokančiam Lasicijaus skaitytojui nei į galvą neateis šį vėlių dievą laikyti deive. Tačiau net ir lietuviškai suprantant šį teonimą kaip *Velioną,* klausimas anaiptol nebus išspręstas: nei lietuvių mitologijoje, nei folklorinėje literatūroje negalima rasti net mažiausios užuominos apie kokią nors moterišką su mirusiųjų kultu susietą dievybę (nekalbant apie *Laimos* seserį *Giltinę,* kurios funkcijos aiškiai apibrėžtos). Gana atidžiai kadaise svarstę šią bylą (*DŽ,* 62-4), jos sprendimą taip ir palikome atvirą, ir tik dabar, sutikę ryškią Velnių Karaliaus *Kaulinio Diedo* figūrą, drįstame iš naujo šiuo klausimu pasisakyti. Moteriškosios giminės „vėlių dievo" vardui priskyrimas mums atrodo tik kaip vyriškojo *Velionio* sumaišymas su Nemuno intaku *Veliuona,* lenkiškai tuo metu rašomu *Vielona:* tokio hidronimo buvimas Lasicijui (ir jo informatoriui) buvo neabejotina šio dievo autentiškumo garantija.

Lasicijaus minimas „vėlių dievas", „dievas Ežiagulys", kviečiamas Vėlinėse į puotą drauge su mirusiais, žadant jį pavaišinti jo mėgstamomis *sikėmis,* yra tad *Velionis,* o šis teonimas nėra kas kita, kaip sufiksų substitucijos būdu gautas *Velino* variantas pagal formulę

milžinas ~ Velinas

milž(i)onis – Vel(i)onis

Turint galvoje, kad *Velinas* turbūt nuo pat krikščionybės įvedimo buvo imtas vartoti kaip krikščioniškojo *Satanus* atitikmuo, bet drauge ir visą nelabų pagoniškų dievybių klasę apglėbiantis bendras pavadinimas (cf. DP, 165, 196), *Velionis* galėjo dar kurį laiką išsaugoti savo nepriklausomybę ir savo, nors jau vien tik mirusiųjų kulte apribotas, bet vis dėlto teigiamas funkcijas.

Mūsų ką tik atlikta digresija aiškinant religinį *diedų* sinkretizmą padeda dabar suprasti ir *Velionio* — vėlių dievo degradacijos procesą. Pagal mūsų turimus XIX a. duomenis, žodžiu *velionis* (kurio sinonimas yra *vėlė, velys, veluoka*) vadinamas „numirėlis, nabašnikas" (Wolter, 1886 m.; Mieszynski 1894 m. in J. Basanavičius, VV, XI-XIV) arba, tiksliau išsireiškiant, nenumirusi negyvo žmogaus dalis. Ši nemirtinga dalis gali būti skirtingai suprasta: pačia konkrečiausia prasme *velionis* atrodo kaip „gyvo lavono" sinonimas (Likįs drųsunas vienas, pajėmė vėlianį až kajų. . . tuoj velianis jį capt! J. Basan., VV, 128); jau abstrakčiau — kaip „atpažįstamas mirusiojo šešėlis" („. . .ir kits nieks nėra kaip šešėlis, ale. . . išpažystams lavons", id. *ibid.*, 84); ir pagaliau — „lavono dvasia" („lavono dvase ant grabo sėdėjo liūdna", *ibid.*, 93). Visais šiais atvejais, *velionis* — tai materializuota, atpažįstama mirusiojo *vėlė,* bet anaiptol ne krikščioniška „siela". Papildymui pridėdami dar, kad *velionis* — „dūšia prosenių" (Mieszynski in J. Basan., VV, XI), matome, kad XIX a. *velionis* savo turiniu nedaug ką skiriasi nuo mūsų nagrinėtos *diedo* sąvokos, ir kad XVI a. dievas

Velionis — tai ne kas kita, kaip mūsų sakmėje išsilaikęs *Kaulinis Diedas.*

Tačiau tokia *Velionio* identifikacija su *Kauliniu Diedu,* patvirtindama mūsų nagrinėjamo teksto archaiškumą, turi ir tolesnių pasekmių: nereikia užmiršti, kad *Kaulinis Diedas,* jeigu jis ir yra *Velionis* „vėlių dievas", kartu ir nemažiau yra ir *Velinas,* „velnių karalius", kuriam priklauso akmenys ir visi požemio turtai, kuris taip pat yra ir geležies kalvis.

III. Žibutis ir Šėtonas

1. Mitinis pasakos branduolys

Pasakojimo apie *Kaulinį Diedą* analizė leido mums žengti kelis žingsnius į priekį: jame sutikome herojų, kuris, įrodęs savo kaip *kalvio* gabumus, nugali *Velnių Karalių,* padedamas nepaprastos *lazdos,* nukaltos iš dviejų milžiniškų akmenų. Šios lazdos akmeninis pobūdis, nors ir padarydamas ją „velnio lazda" (Basan., LP, 31-32), dar toli gražu neišsemia visos fos funkcinės reikšmės. Į pagalbą vis tik mums ateina kitas mitinis pasakojimas, aprašąs panašią kovą su tokiu pat Velnių Karaliumi, bet jau pavadintu kitu, krikščionišku — *Šėtono* — vardu (Davainis, 237-240).

Toks pasakojimas, kaip paprastai, folkloristo įrašomas į atitinkamą Aarne-Thompson katalogo poziciją: mūsiškis, kiek komplikuotesnis, turi teisę net į du — T315 ir T401A — katalogo numerius (Davainis, 390), o tai reiškia, kad jame atpažįstami du skirtingi „pasakos" tipai, pirmasis — apie brolio ir sesers incestinį gyvenimą (tik jam, deja, trūksta pagrindinio veikėjo — nedoros sesers); antrasis — užkeiktos ir į varną paverstos karalaitės gelbėjimo istorija. Šitoks pasakojimo išdalinimas — neabejotinai naudingas, ieškant panašumų, padedančių išryškinti atskirus motyvus — palieka tačiau neanalizuotą patį pasakojimo branduolį, išaiškinantį „dviejų siužetų kontaminaciją": „nedoros sesers" neturinčio brolio ir tuo pačiu princesės-varnos gelbėtojo-*Žibučio* kovą

su *Šėtonu.* Šis neklasifikuotas branduolys ir sukelia mūsų ypatingą dėmesį.

Jis prasideda herojaus — *Žibučio* klaidžiojimu girioje ir jo išėjimu į „didžius pustynių laukus", kurių viduryje jisai randa „didžiulį dvarą" ir jame besėdintį „seną ir labai žilą *Šėtoną*". *Žibutis,* priskirtas dar prieš gimimą velniui pažadėtų žmonių klasei, privalo, kaip ir pasakojimo apie *Kaulinį Diedą* herojus, išsiaiškinti savo „priklausomybės" santykius su vyriausiuoju iš velnių. *Šėtonas,* nujausdamas jame savo priešą ir konkurentą, duoda jam atlikti neįmanomus uždavinius, kurie, atvirkščiai, tiktai kvalifikuoja jį lemiamai kovai.

Pirmoji užduotis — atgabenti miltų iš „velnių melnyčios", kuri yra toli, už ežero, prie „peklos" vartų. *Žibutis* miltų, tiesa, neparneša, bet ir velnių jisai, kaip to laukė *Šėtonas,* nėra „sudorojamas". Kaip ir *Kaulinio Diedo* atveju, įsidėmėtinas yra didelis atstumas — ne tik hierarchinis, bet šiuo sykiu net ir erdvinis — skiriąs *Kaulinį Diedą* ir *Šėtoną* nuo pirmojo tarnų — „riestauodegių" ar nuo antrojo — velnių-malūninkų. Abiem atvejais, *Velnių Karaliaus* tarnai pasirodo bejėgiai prieš mūsų herojų.

Antroji užduotis — nuogam išsimaudyti verdančiame vandenyje, burna prinešus vandens, dantimis — malkų iš girios ir t.t., — kitaip sakant, tuo būdu įrodžius savo laukinę, antikultūrinę prigimtį. Žinant, kad išsimaudymas verdančiame piene reiškia karaliaus, peržengusio savo teisėtų reikalavimų iš pavaldinių ribą, diskvalifikaciją ir pražūtį (v. *D.Ž.;*), *Šėtono* įsakytas maudymasis verdančiame vandenyje — turint galvoje, kad tai yra galutinės mirties priemonė (*ibid.*) — gali tarnauti, jo nuomone, tik *Žibutį,* kaip pretendentą į suverenumą, diskvalifikuoti ir pražudyti.

2. Galutinė pergalė

Varnos-pagalbininkės perspėtas, Žibutis išvengia šios užduoties ir pradeda tiesioginę kovą su *Šėtonu.*

Varna jam pataria pasigrobti *Šėtono „lazdą su galu užlengtu* — stovi ana visados *kerčioje* — tai toje lazdoje *visa galybė Šėtono.* Ir kad pagausi, tai tu kaip norėsi, taip anam padarysi: ar į šmotus sudaužysi, ar prismaugęs cielą ing žemę užkasi". Žūtbūtinėje kovoje *Žibutis,* naudodamas *Šėtono kriukį,* jį primuša, „ant lauko sudegin(a) ir pelenus ant vėjo paleid(žia)": *Velnių Karalius* tuo būdu galutinai — su kaulais, pavirtusiais į ant vėjo paleistus pelenus — sunaikinamas, ir jo *kriukis* — jo galybės simbolis, jo karališkasis skeptras, laikomas garbingiausioje buto vietoje — *kerčioje* — pereina į nugalėtojo rankas. *Akmeninė lazda,* sutramdžiusi į eržilą pasivertusį *Kaulinį Diedą,* šiame tekste jau pasirodo, kaip „velniška lazda" su *užlenktu galu:* jinai pajėgi jau nebe savo fizinėmis ypatybėmis, o joje glūdinčia dvasine galia.

Dar vienas šios gana ilgai trukusios dvikovos epizodas vertas specialaus paminėjimo. Bekovojant pritrūkus vietos bute, *Žibutis Šėtoną* „lauk išvilko *per slenkstį,* mušdamas su ta lazda. Ale anam bevelkant par duris, *vienas dantis* Šėtono *iškrito ant žemės.* O *Žibutis* mušdamas ir vilkdamas nepasergėjo, su savo *koja kairiąja* užmynė ir prapiovė (koją) iki *kaulo,* kur ir tuojaus suputo".

Jei šio epizodo bendroji reikšmė aiški — *Žibutis* iš *Šėtono* atima ne tik jo galybės ženklą-skeptrą, bet ir jį išvaro *galutinai per slenkstį* iš jo karališkojo dvaro — , tai kairiosios kojos sužeidimas *Šėtono* dantimi, pilnas mitinių konotacijų, reikalingas papildomo paaiškinimo. Kad velnias — o ypač velnių vyresnysis — paprastai vaizduojamas *šlubas* — ar viena *arklio* koja — , tai priklauso lietuviškojo folkloro stereotipams, kartu vis dėlto prisimenant, kad, pavyzdžiui, graikų mitologijoje, kaip tai mus įtikino Lévi-Strauss savo Oedipo mito analizėje, luošumas susietas su asmens chthonine-požemine prigimtimi. Mūsų tekste mus domina procedūra, kurios pagalba šlubumas (kairiąja koja, sic!) pereina į *Šėtono* galios paveldėtoją — Žibutį. Pirmiausia, jis perduodamas žengimo per *slenkstį,* iš vienos erdvės į kitą

perėjimo momentu. Pats danties iškritimas ant žemės irgi nemažiau reikšmingas: *dantį mesti* reiškia „netekėjusiai turėti vaiką" (LKŽ: Brs.), *dantį išmesti* — „padaryti abortą" (KŽ: Varn). *Šėtonas*, jau pergalėtas, „mesdamas dantį" — o tuo pačiu ir perduodamas savo *šlubumą* — šiuo metaforiniu elgesiu pripažįsta *Žibutį*, kaip savo nors ir nepageidaujamą įpėdinį. Lietuviškieji, bent mūsų turimi duomenys, liečiantys *dantis*, kol kas dar nepakankami, tačiau šio epizodo sugretinimas su *dantų pasėjimu* graikų mitologijoje atrodo sugestyvus: jei karo dievo *Ares* sūnaus-dragono pasėti dantys leido išaugti karingų vyrų kartai, tai ir *Velino* — kurį mes bandysime įtvirtinti, kaip lietuvių karo dievą — išmestas dantis atžymėjo „iki kaulo" jo galios paveldėtoją.

Šios kelios mitinės konfigūracijos, pavieniui paimtos, gal ir nedaug svertų; sudėtos į krūvą, suglaustos į vieną tekstą, jos sudaro ištisą ir vientisą foną, kuriame vyksta *Velino* karališkosios valdžios perdavimo ceremonija.

3. Velino Kriukis

Abiejuose mūsų nagrinėtuose tekstuose, atpasakojančiuose Velnių Karaliaus viešpatavimo pabaigą, pagrindiniu herojaus kovos ginklu nurodoma lazda. Jei pirmuoju atveju jo nusikaldinta „akmeninė lazda" vartojama drauge ir jo kaip kalvio kvalifikacijai įrodyti ir kaip priemonė *Velinui* sutramdyti, tai Žibučio kovoje su Šėtonu lazda su užlenktu galu nėra jau vien tiktai ginklas, bet ir pačios kovos tikslas: lazdoje glūdi „visa galybė Šėtono"; garbingiausioje vietoje — krikštasuolyje — saugojama, jinai jau nebe lazda, bet, panašiai kaip senovės Graikijoje, — karališkosios valdžios simbolis, skeptras (cf. Benveniste, *Vocab. Instit. Indo-europ.*, II, 30-32). To, kad *Velinas* herojui yra „tikrasis tėvas" (Basan., LPY, III, 41-47), nes jis dar prieš gimimą jam buvo užrašytas, neužtenka dar paveldėti jo karalystę: tiktai atimdamas ir perimdamas šį skeptrą, jis pagaliau tampa jo įpėdiniu.

Turint galvoje, kad užlenktu galu lazda paprasčiausiai vadinama *kriukis* ar *krukis* (LKŽ), šiame kontekste darosi aiškus ir lietuviškas išsireiškimas *buto* (butos, namų) *kriukis*, naudojamas įvaizdžiai pavadinti įpėdinį: „Namų krukis (buto krukis) yra vyriausias sūnus, kuriam tėvas paliekt tėviškę" (LKŽ:J.). Toks terminas, XIX a. kaimo bendruomenės vartojamas paveldėjimo papročiams aptarti, nemažiau tinka, kaip matome, ir karališkai ar net dieviškai įpėdininkystei atžymėti: mūsų herojus, nugalėjęs *Šėtoną*, ir pasisavinęs jo kriukį, tampa *Velino Kriukiu*.

Šitaip pasiruošę, galime dabar jau bandyti išsiaiškinti ir Lasicijaus duotą gana keisto dievo *Krukis* definiciją:

„Krukis suum est deus qui religiose colitur ab Budraicis, hoc est, fabris ferrarijs" (*De diis*, 41)

„*Kriukis* yra kiaulių dievas, jį su didžiausiu pamaldumu garbina *Budraičiai*, t.y. kalviai" (*ibid.*, 21).

Laikinai įdėjus į skliaustus *Kriukio* apibūdinimą „kiaulių dievu", Lasicijaus tekstas atrodo pakankamai aiškus, jisai be sunkumų įsirašo į mūsų nagrinėjamą platesnį kontekstą. *Kriukis* yra kalvių garbinamas dievas, jų patronas. Tokiu kalvystės globėju tegali būti tik *Kalevelis*, kuris patsai yra kalvis, nugalėjęs kitą kalvystės meistrą — *Velinį* ir tuo būdu tapęs jo įpėdiniu, *Kriukiu*.

Iš arčiau žvilgtelėjus į Lasicijaus tekstą, krinta į akis tai, kad dievą *Kriukį* garbina, atrodo, ne visi kalviai, o tik kalviai vadinami *budraičiais* (Budraicis, abl. plur.), arba kalviai, kurie šiam dievui skirto kulto proga vadinami budraičiais. *Budraitis* — tai asmenvardis, priklausąs žodžio *budrus* šeimai, o *budruma* — tai „pats vidurnaktis", „visų *velnių* sukilimas" (LKŽ). Budraičių praktikuojamas kultas yra tad naktinis ir jų atliekamos apeigos susijęs su *Velino* ir *Kalevelio* sakralumo sfera. Tai mūsų nestebina, prisimenant, kad panašūs naktiniai, slapti ar pusiau slapti kultai dažnai sutinkami įvairiose etninėse bendruomenėse, kur kalvių korporacijos išsiskiria savo magiškais ritualais ir palinkimu į

misticizmą. Šitai konstatavus, reikia vis dėlto pridėti, kad Lasicijaus XVI a. tekstas neabejotinai liudija reikšmingą *Kalevelio* asmenybės degradaciją: iš suvereninio, XIII a. gerai paliudyto dievo jisai, atrodo, bus išsilaikęs XVI a. jau tiktai uždaro korporacinio kulto dievybe.

Mūsų *Kriukio* trumpas aptarimas „kiaulių dievu" būtų visai suprantamas prisimenant, kad *kriukis* reiškia ne tik lazdą užriestu galu, bet ir kiaulės *knyslę*, jeigu antroji definicijos dalis, papildomai nurodanti, kad jo garbintojai tai kalviai-budraičiai, neprieštarautų, bent iš paviršiaus, pirmajai. Susidaro įspūdis, kad autorius, turėjęs informacijų apie budraičius ir jų kultą, dar papildomai pasiteiravo apie *Kriukio* reikšmę ir patyrė, kad šio dievo vardas suteikia jam zoomorfinį pavidalą. Daug aiškiau ir paprasčiau būtų buvę, jei *Kriukis* būtų pristatytas vien tik kaip kiaulių globėjas ir kiaulienos mėgėjas: žinome juk, kad Lasicijaus minimos *Skerstuvės* sutampa su *Vėlinėmis*, kad *Velionio* „peniūkšlas" yra ne tik *sikės*, bet ir aukojamos kiaulės kaulinės dalys. Tad Lasicijaus netikslumas nėra jau toks didelis, ano meto sąlygomis jis net dovanotinas.

IV. Karo dievas

1. Velinas žirgo pavidale

Grįžtant prie pakelėje palikto *Kaulinio Dievo* mito, reikia bandyti išnaudoti dar užsilikusias ar vos tik paliestas šio teksto skaitymo galimybes. Norisi pabrėžti, visų pirma, vieną iš pažiūros keistą reiškinį — *Velnių Karaliaus*, besiruošiančio į dvikovą su savo būsimuoju žentu, pasivertimą į *eržilą:* „tai ne eržilas, ale mano tėvas"; — paaiškina herojui velniūtė (Basan., L.P., II, 121-3).

Toks pasivertimas yra tačiau gana dažnai užregistuotas etnokultūrinis faktas (cf., tarp kitko, Basan., VV, 353-5: ten juodas žirgas pasirodo esąs velnias). Žirgą-velnią galima net atpažinti nuo kitų, paprastų žirgų: „Į žirgą pasivertęsis veln's

ne tur' ant kojų tas karpas, kures šeip kožnas žirgas ant visų keturių kojų iš vidaus pusės tur" (Basan., V.V. 338). Jo zoomorfinis pavidalas atrodo jam toks natūralus, kad net galima abejoti, katras jo pasireiškimas — arkliu ar žmogumi — yra „tikresnis", atspindi jo autentišką prigimtį: visiems žinoma, kad žmogumi pasirodžiusį velnią galima atpažinti pagal tai, kad viena jo koja — „arklinė" (Basan., V.V., 339).

Velino rodymasis žirgo pavidalu skiriasi nuo laikinų velnių „pasivertimų" į ožius, kates, paršiukus ir t.t., atitinkančių magiškai jo veiklos sferai, o patį *Velinį* - laukinį, putojantį eržilą negalima maišyti su gausiais jo tarnais ir palydovais.

Pasakojimas apie *Kaulinį Diedą* įdomūs dar ir tuo, kad jo įžanginis epizodas, iki šiol dar neminėtas, vaizduoja velnių valdovą, prisistačiusį žmogaus pavidale ir padedantį karaliui *laimėti karą* (pagalba kare minima net trijuose mums žinomuose variantuose). Ir tik žūtbūtinėje dvikovoje jis pasirodo savo kariškame aprėde, nesutramdomo eržilo rolėje. Tokį pat karo žirgą sutinkame ir kitame mitiniame pasakojime, kur požemyje gyvenąs vienaakis milžinas *Velnias* padovanoja herojui karo žirgą, kurio pagalba tasai „išmindžioja" priešo kariuomenę, tampa karaliaus žentu ir t.t. (Basan., L.P., I, 143-5).

Karo žirgo — ant kurio Vakarų Viduramžiuose, kaip ir mūsų pasakojime, buvo sėdama tiktai prieš pat mūšį — epifanija apibūdina neabejotinai vieną iš svarbiausių *Velino* funkcijų. Nenuostabu tad, jog Stryjkowskio minimas „arklių dievas" — kurio iškraipyto vardo *Chaurirari* dar niekam kolkas nepavyko išskaityti — yra kartu, pagal autorių, lietuvių laikomas, nelyginant graikų ir romėnų *Marsas*, ir *Karo Dievu* (in Mannhardt, 330).

2. Velinas ir karas

Šitokiame kontekste išsiaiškina ir visa eilė mitinių faktų, kurie, atskirai paėmus, lieka nesuprantami. Gerai žinomas,

pavyzdžiui, yra akmuo, vadinamas *Velnio pėda:* ant jo atsistojęs *Velnias,* sako, išvijęs švedų kariuomenę. (Balys, *Liet. taut. skaitymai,* II).

Kronikų dažnai minimos ir istorikų žinomos *kūlgrindos* — tai žemaičių ir lietuvių prieš kryžiuočius vedamo defenzyvinio karo priemonės: šie, per pelkes ir klampynus po vandeniu išgrįsti akmeniniai takai, klaidžiojantys priešus ir, atvirkščiai, leidžiantys saviesiems atlikti taktines apsupimo operacijas, dažnai vadinami *velniakeliais.* Vieno tokio *Velnio Tako* itin klaidinantis posūkis nuo anų laikų vadinamas *Vaido Vingiu.* Net ir sufolklorintuose pasakojimuose sutinkamas velnias, smiltimis tiesiantis per vieną naktį kelią per ežerą panaitei į bažnyčią važiuoti — tai jau subanalintas velnio karinės veiklos pasireiškimas (Basan., L.P., I, 33).

Dar reikšmingesnis atrodo jėzuitų 1724 m. apyskaitoje (Lebedys, 211) aprašytas „iš pagonystės išlikęs", didžiulis žmonių susirinkimas, vadinamas „*Wialnio Turgialis*", kuris kitaip dar vadinosi „*Žaysle*". Tokie žaidimai, rengiami miškuose ant kalvos, rytojaus dieną po Šv. Petro šventės, — tai ypatinga mums iš kitur žinomų *sambarių* forma — tęsdavosi ištisą dieną ir dvi naktis. „Tuo tarpu visų vyrų prievolė tuose žaidimuose buvo turėti *kirvį*; jais iš pradžių žaisdavo, o paskui pradėdavo tokias kruvinas žudynes, kad kiekvienais metais jie skirstydavosi iš tos vietos, praliejęs daug kraujo ir labai retai be žmogžudystės".

Turint galvoje, kad kirvis per ištisus Viduramžius buvo vienu iš pagrindinių kovos ginklų, kad tokios, labai ilgai išlikusios lietuviškų „turnyrų" tradicijos buvo vadinamos *Velnio turgeliais, Velino* kaip senojo karo dievo funkcijos atrodo neabejotinos.

V. Kelios bendros išvados

Lietuvių mitologijoje nuo seno įsigalėjęs, niekuo neginčijamas tikėjimas, kad *Perkūnas* yra lietuvių karo dievas,

neatitinka nei istorinių mitologijos faktų, nei etnografinių mūsų sugrupuotų duomenų. Tuo labiau, kad daugelį metų gana artimus ryšius išlaikęs su mitologine ir folklorine medžiaga, jokių užuominų apie *Perkūno* karinę veiklą nesu sutikęs. Jis kovoja ir tvarko tiktai velniukus ir muša, kur tik pastebėjęs, kad ir menkiausią gelžgalį — velnio išmonę. Jis yra iš tiesų dieviškos ir žmogiškos tvarkos palaikytojas, savotiškas vidaus — o ne užsienio — reikalų ministeris. Neužmirština, kad ir Romoje *Juppiter Tonans* nieko bendro neturi su karo dievu *Marsu.*

Užtat ir senovės lietuvių religija šia prasme atrodo artima skandinavams, kur *Odinnas* suderina viename asmenyje ir magijos ir karo dievo funkcijas. Paliekant kol kas nuošaliai magiškąją velnio veiklos sferą, mums atrodė svarbu visų pirma išsiaiškinti, iš vienos pusės, santykius tarp *Velino* ir *Kalevelio,* o iš kitos — suderinti *Velino* ir *Velionio* figūras.

Kalevelio pasirodymas XIII amžiaus kronikose atrodo gana suprantamas: jis iš *Velino* paveldi kalvininkystę tuo metu, kai keičiasi ginklavimosi technologija ir didėja joje geležies vaidmuo. Jam, kaip karių luomo dievui, lemta greitai, palyginti, išnykti, lietuvių ponams ir bajorams priėmus krikščionybę. Liaudies tikėjimuose *Velinas,* atrodo, išsilaiko žymiai ilgiau, bet vis labiau rišamas su *vėlių* kultu.

Įdomus šia prasme mūsų žiniomis iki šiol neišaiškintas vėliavos etimologijos klausimas. Gerai žinomas lietuvių kariuomenės išorinis, į akis krintantis bruožas — jų vėliavų gausumas: *insignia Lithuanorum* minimos 1351 m. *Chronicon Dubicense,* estų liaudies epo *Kalevalos sūnus* kalba apie „gausiavėliavius lietuvius" (Pašuta, 245). Nekalbant jau apie tai, kad pagrindinis prūsų religiją Grunau kronikoje aprašantis dokumentas — Videvučio vėliava.

Žodį *vėliava,* padarytą tuo pat principu kaip *broliava,* siūlome tai aiškinti kaip „vėlių būrys, vėlių visuma". Turint galvoje, kad vėlių valdovas yra tuo pačiu ir karo dievas, visai suprantama, kad kiekviena lietuvių gentis žygiuoja į karą su

savo *vėliava*, su visais savo mirusiais, semdama iš jų jėgą ir drąsą.

Pastabos ir nuorodos

(1) J. Basanavičiaus užrašytą L.P., I, 65-72 variantą pasirinkome dėl jo archaiškumo, kitaip sakant, dėl nemažo skaičiaus sunkiai išsiaiškinamų mitologinių problemų. Kiti to paties autoriaus duoti variantai, pavyzdžiui, L.P., II, 82-86; L. P., II, 121-123; L.P., II, 73-85; L.P., III, 41-47 nieko ypatingai naujo neatneša. Personažas, kuriam užrašomas namie nepaliktas sūnus, nepastovus: tai gali būti „juodas vyras", „ponaitis", „raudonas gaidys". Jis dažnai padeda karaliui *karą laimėti*. Velnių karalius, dažnai autonomiškas, atskiras veikėjas, gali vadintis *Liucipieriumi* ar *Juodaknygiu*, jo žmona, jei jis tokią turi, tada bus *Ragana*. Pagrindinis herojui duotas uždavinys — *prajodinti žirgą* arba *eržilą* (priedo dar *kumelę*, jei Velnių karalius turi žmoną). Lazdos vietoje kartais pasirodo kančius ar rykštės. Pasakojimas, po pergalės, pastoviai baigiasi pabėgimu su velniūkšte.

(2) LKŽ: J. Pagal K. Būgą, I,336; II, 161, diedas yra gudiškas XII-XIII a. skolinys pagal atitikmenį *ded-* : *died-* . Toks gudiškas pakaitalas dar nereiškia, žinoma, kad pati institucija irgi yra skolinta: ji galėjo vystytis arba paraleliai — vienos valstybės rėmuose — arba autonomiškai. Tik gilesnės atskiros — lietuvių ir gudų — šių institucijų studijos galės leisti svarbesnį jų palyginimą.

(3) Mažvydui kunigas jau reiškia „krikščionių dvasininką", bet *kunigauti* dar reiškia „viešpatauti", o *kunigė* — „kunigaikštienė". Cf. Lebedys, 206: tėvas jėzuitas rašo, kaip pagonys, dar niekados nematę kunigų, „jį palaikė griežtu, ponų siųstu mokesčių rinkėju".

(4) V. K. Jablonskio studija šia tema.

(5) Pažymėtina, kad į ubagus būdavo kreipiamasi tiek „krikščioniškais", tiek ir „pagoniškais" reikalais. Cf. „kaip ką pavog, reik ubagus numaldauti ir varpus surišti, tada vagį sugaus" (LKŽ. Užv.) Vagystė, kaip žinoma, priklauso burtininkų kompetencijai: Praetorius, in *Mannhardt*, pasakoja tikrą atsitikimą apie burtininkę, maldavusią *Žemeluko*, kad jis padėtų surasti pavogtus jaučius. Cf. taip pat: „Aš užmaldysiu ubagų būrį, kad ta žvaigždelė kristų ant jūrų" (daina) LKŽ: Lkv.

(6) „*Káulinyčia* sėdi po tiltu, neik, pagaus!" LKŽ: Varn. Žodyno redaktoriai be reikalo spėlioja, kad tai būsianti *giltinė:* kiekvienas tautosakininkas, pagal jos pasirinktą gyvenvietę, atpažins joje velnio giminę. Cf. Basan., LP, II, 108-9, kur velniukas, tupėjęs po tiltu, suvalgo turtingojo brolio diedams vežtus, bet išmestus „diedus".

(7) M. Détienne et J.P. Vernant, *La cuisine du sacrifice en pays grec* (Paris: Gallimard, 1979).

(8) op. cit., 67: J.V. Vernant, *A la table des hommes.*

(9) Kumpio kaulai, pavyzdžiui, per Velykas užkasami ant ežios ar keturiuose sodybos kampuose.

(10) J. P. Vernant, *op. cit.,* 63-68.

(11) Bezzenberger, „Eine neugefundene litauische Urkunde vom Jahre 1578", *Altpreuss. Monatschrift,* Bd. 14, p. 459, in Basan., RR, 185.

(12) E. Lemke, *Volksthuemliches in Ostpreussen.* 1884-7, cituojamas in Basan., VV, 11. Cf. Basan., VV, 276.

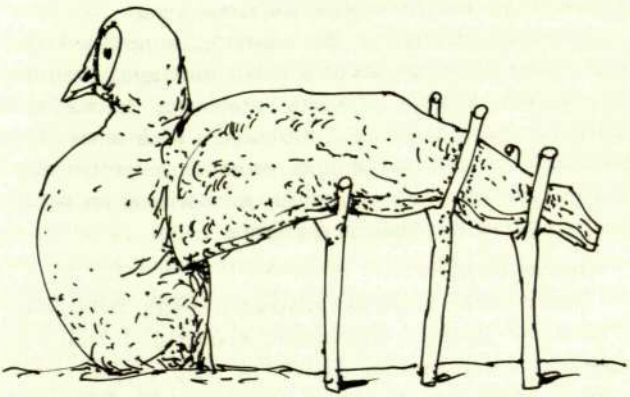

IŠEIVIJOS FILOSOFIJA

ALGIS MICKŪNAS

Praktinis gyvenimas neskatino išeivijos lietuvių rinktis filosofijos profesiją savo ateičiai kurti. Mokytų lietuvių tarpe tėra tik keletas „filosofuojančių". Trys iš jųjų savo galvosena ir įnašu labiausiai išsiskiria. Tai — Juozas Girnius, Antanas Maceina ir Algirdas Greimas. Nors pastarasis nepriskiriamas prie oficialių filosofų, tačiau jo galvosenos ir darbo vystymasis neatskiriamai susijęs su šio šimtmečio filosofinėmis problemomis. Be to, jo įnašas filosofijai jaučiamas visur.

Trumpai apžvelgsime šių mąstytojų sampratų kryptis. Nors visose filosofijose būna kritiškų sunkumų, straipsnyje bus mažiau kritikos, daugiau problemų, kurias mūsų mąstytojai sprendžia savo darbuose. Kiekvienas iš jų darbuojasi šio amžiaus minties rėmuose, nors Girnius ir Maceina remiasi ankstesnių amžių galvosena ir jos pagalba bando išspręsti šiandienines problemas.

Juozas Girnius

Norint atsekti mąstytojo galvosenos centrą, reikia ieškoti jo darbuose glūdinčių pagrindinių klausimų. Į reikšmingo mąstytojo darbus galima žiūrėti ne kaip į juose iškeltų problemų diskusijas, bet kaip į atsakymą į klausimą, kuris gal išvis nebuvo tiesiogiai klaustas. Ir Girniaus darbe glūdi

klausimas, į kurį jo darbas duoda atsakymą, nors jis tokio klausimo nėra tiesiogiai iškėlęs.

Viena iš centrinių šio amžiaus figūrų buvo Karl Jaspers. Jo galvosenoje Girnius atranda ypatingai giliai išreikštas šiandienos kontroversijas. Girniaus darbas *Laisvė ir būtis* yra svarus įnašas, mėginant išspręsti laisvės ir būties gan sunkiai nusakomą sąryšį. Sąryšio problematika iškyla šiame klausime: kaip galima sulyginti absoliučią tiesą, pasiektą vien loginiu būdu, su egzistencine tiesa, kurioje absoliuti tiesa turi atrasti besąlyginį įgyvendinimą ir net pasiaukojimą? Kaip Girnius interpretuoja Jaspersą, absoliuti tiesa turi savo pagrindą būtyje, o būtis nėra pasiekiama, nes ji yra absoliučiai skirtinga nuo visatoje rastų eigų bei dalykų. Kyla klausimas: kaip žmogus gali įgyvendinti absoliučią tiesą, jeigu ji nepasiekiama? Anot Girniaus, Jasperso teigimas, kad žmogus turi pasirinkti egzistencinę tiesą ir ją be jokios abejonės įgyvendinti, yra neužtenkamas. Šiuo atveju žmogus rastų save nepateisinamame stovyje; jo tiesa būtų subjektyvi, neturinti objektyvios atramos.

Jaspers į tai atsako taip: loginės tiesos, randamos filosofijose, skiriasi viena nuo kitos ta prasme, kad skirtingos filosofinės kryptys, prasidedančios nuo skirtingų principų, sudaro skirtingas logikas ir neduoda kitokios atramos kaip tik įsitikinimą, kad vienas arba kitas principas turi vertę tik tokiu mastu, kad jis įgyvendinamas. Jasperso supratimu mes esame priėmę savo tradicijos tiesą, o antra vertus, mūsų egzistencija yra tik ta, kurią mes įgyvendinome. Egzistencija prasideda su mūsų pačių laisvu pasirinkimu „būti". Šis pasirinkimas sudaro žmogaus esmės reikšmę. Šiame teigime Girnius randa Jasperso nepastebėtą prieštaravimą. Jeigu mes esame gimę tradicijos tiesoje ir esame ją įgyvendinę jau nuo vaikystės, tai kokia prasme galima kalbėti apie laisvą pasirinkimą? Be to, tradicija nėra pakankamas mastas, nes ji gali būti blogio pusėje ir iš savęs neduoti kito masto, kuriuo remdamasis žmogus galėtų spręsti, kas esąs gėris. Pasirinki-

mas šiuo atveju turi priimti aukštesnį — absoliutų — mastą. Be tokio masto nėra įmanoma nuspręsti, kurio individo tikėjimas yra tiesos pusėje.

Girniaus kontroversiją su Jaspersu suprasime ir atrasime klausimą, į kurį Girnius nori atsakyti, suvokę abiejų mąstytojų galvosenos rėmus. Jų kontroversija vyksta „po Kanto ir Nietzsches". Kantas teigia, kad logika, net ir absoliuti, neįrodo jokios egzistencijos, o antra vertus, kad esama tuščių kategorijų, sudarančių iliuziją, lyg jos turėtų atramą tikrovėje. Tyliai priėmęs Kanto sprendimą, Nietzsche teigia, kad tarp logikos ir gyvenimo yra neperžengiamas skirtumas, pasirodantis įvairiose formose, o antra vertus, kad visi tradiciniai loginiai „įrodymai" išvis nieko neįrodė apie absoliučią būtį. Reiškia, kad loginė-teoretinė galvosena nėra pasiekusi to, ką buvo pažadėjusi. Pasekmė — teoretinis nihilizmas.

Kita pasekmė: jeigu yra teigimas apie absoliučią tiesą, tai toks teigimas neturi kito pagrindo kaip tik žmogaus norą tikėti į savo „tiesą". Kiekvienas gyvenimas reikalauja kokios nors krypties, o kryptis reikalauja tikėjimo, nepaisant koks tas tikėjimas bebūtų. Kadangi loginės tiesos neturi sąryšio su egzistencija, tiesos turi reikšmę tik tada, kada jos tampa tikėjimu, reikalingu žmogaus gyvenime. Tiesa yra „tikra" tik tada, kada ji pasitvirtina gyvenime. Pavyzdžiui, jeigu žmogui yra reikalingas tikėjimas į tiesą, išeinančią iš dieviško šaltinio, ši tiesa turi reikšmę vien tada, kada žmogus ją įgyvendina. Tikra tiesa yra gyvybiška, pasirodanti žmogaus veikloje, o visa kita sudaro tik tuščias kalbas. Nietzsches išvada: negalint surasti absoliučios tiesos, tiesa, kurią mes tikime ir kurią įgyvendiname, nėra tiesa, bet vertė, pagal kurią mes gyvename ir kuria mes įvertiname save ir aplinką. Vertė, mūsų įvykių įvertinimas mums reikalingu būdu, sudaro mūsų tikėjimo pagrindą.

Turint šiuos rėmus, galima suprasti Jasperso galvojimą, kad tiesa nėra logiškai įrodoma absoliutinė tiesa; visa kita

tiesa turi vertę tik žmogaus egzistencijoje. Jo supratimu, kiekvienas argumentas apie absoliučią tiesą yra paremtas mūsų egzistencijos kategorijomis ir tuo įrodo ne absoliučią tiesą, bet mūsų tikėjimą į mūsų kategorijas. Šį teigimą Girnius irgi turi priimti. Bet jis teigia, kad toks tikėjimas į mūsų pačių kategorijas tampa „stabmeldyste". Kokia gali būti išeitis? Kaip pasiekti absoliučią būtį ir šiuo atžvilgiu jos tiesą, norint surasti joje savo gyvenimui elgesio matą? Girniaus supratimu, Jasperso teorijoje yra kita plotmė, kur jis nurodo, kad nors mes ir vartojame „žmogiškas" kategorijas, jos turi dar kitą prasmę: jos išreiškia ne vien mums suprantamus pasaulio įvykius ir dalykus, bet taip pat turi reikšmės „perteklių". Šis perteklius nėra nukreiptas į pasaulį, bet turi „transignifikacinę" plotmę, sudarančią ženklus — šifrus, kurie nurodo „ką nors kita", ką nors turintį daugiau reikšmės ir šiuo būdu peržengiantį pasaulio ribas. Šie ženklai yra atviri ir sudaro visai kitą galvosenos plotmę. Ši plotmė, pavadinta „samprata", skiriasi nuo visų mokslinių aiškinimų. Pirmoji yra atvira ir atvirai interpretuojama, o pastarieji operuoja uždaromis sąvokomis. Čia Jaspers ir sustoja, nes, jo nuomone, nė viena interpretacija nėra uždara ir išbaigta.

Girniaus nuomone, Jaspers sustoja per anksti. Nors atviri ženklai nurodo kitą, pasaulį transcenduojančią plotmę ir beribę interpretacijų galimybę, ji nėra pasiekiama vien žmogaus jėgomis. Šiuo atveju reikia kito kelio. Aišku, Girnius priima Jasperso teigimą, kad žmogus savo ženkluose yra atviras transcendencijai, bet šis atvirumas turįs būti papildytas iš transcendencijos pusės. Anot Girniaus, šis papildymas pasirodo apsireiškime, kuriame yra absoliuti tiesa, duodanti žmogui samprątą apie jo elgesį ir gyvenimo tikslus.

Girniaus teigime, kad absoliuti tiesa yra prieinama apreiškimo būdu, randame atsakymą į jo darbe glūdintį, bet neklaustą klausimą: ar tiesa ir moralė esą tas pats? Šis klausimas ypatingas ta prielaida, kad be tiesos nėra moralės.

Antra vertus, moralė turi būti įgyvendinta visose gyvenimo plotmėse. Girnius savo knygoje *Idealas ir laikas* rašo, kad žmogus negali vien akcentuoti savo siekimo suprasti apraiškas ir jų laikytis siaurame religingume; jeigu apraiškos sudaro absoliučią tiesą, jos turi būti įgyvendintos visur ir išplitusios visoje žmogaus veikloje. Tokie reikalavimai padeda suprasti, kad į klausimą „ar tiesa ir moralė esą tas pats" atsakoma teigiamai. Jei neturime absoliučios tiesos, ir jei prileidžiame daug tiesų, tada pasirodo daugybė verčių ir moralių, neduodančių masto, pasakančio, kurios iš jų yra geros ir kurios blogos. Tik turint absoliučią tiesą, žmogus turi mastą savo gyvenimui.

Savo darbe Girnius pripažįsta keletą moderniosios filosofijos išvadų. Nepaisant kokią tiesą skelbsime, jei ji nėra įgyvendinta, ji neturi apčiuopiamos tikrovės. Šiuo atveju, jeigu apreiškimo tiesa nėra įgyvendinta, ji pasiliktų vien tik žmogaus teoretinėje plotmėje. Nors galima abstrakčiai teigti, kad absoliuti tiesa ir moralė esą tas pats, toks teigimas turi susijungti su gyvybiškomis žmogaus veiklos ypatybėmis. Tiesa turi egzistuoti kaip vertė.

Antanas Maceina

Remdamasis istorinėmis Sokrato ir Kristaus figūromis, Maceina griežtai atskiria religiją nuo filosofijos. Jo darbe *Filosofijos kilmė ir prasmė* teigiama, kad skirtumas jau matomas šių dviejų figūrų laikysenose. Sokratas neteigia jokių tiesų; jis yra visuomet pakeliui, nustebęs, ieškantis, atviras, tiesus ir nebijantis save pataisyti. Savo buvimu jis išreiškia filosofo elgesį: nei teismo, nei mirties akivaizdoje jis nesudreba; laikosi aukščiausio atvirumo, reikalauja bendro žinojimo, pasiekto bendrose diskusijose. Pats neturėdamas jokių dogmų, jis pasmerkiamas dogmatikų už netikėjimą dievais. Kristus yra šios būsenos ir laikysenos priešas. Jis paskelbia, kad jis esąs tiesa ir šiuo būdu supaprastina bendros tiesos ieškojimą į vieno žmogaus teigimą. Toks teigimas

yra filosofijos paneigimas. Todėl nepaisant „taikos", laikas nuo laiko pasirodančios tarp religijos ir filosofijos, iš esmės religija laiko filosofiją savo pirmu priešu. Nors Kristus skelbia, kad jis esąs tiesos ir gyvenimo kelias, jis savo paskelbtos tiesos nesilaiko mirties akivaizdoje: jis šaukia ir priekaištauja. Priešingai, Sokratas priima savo dalią ramiai, išdidžiai, garbingai ir filosofiškai. Maceinos galvojimu, filosofija, atsiradusi Sokrato mąstyme ir jo būties supratime, baigiasi krikščionybėje; šios dvi srovės nesutinka.

Nors Maceina atskiria religiją nuo filosofijos, jo darbe šis skirtumas nėra griežtai išlaikomas. Norint suprasti šį skirtumą, reikia ieškoti Maceinos galvosenos krypčių ir kaip jis jas nori sutalpinti į vieną „sistemą". Bendrieji Maceinos galvosenos bruožai, kurie taip pat dominuoja ir jo pasirinktose temose, susideda iš šių elementų.

1. Pirmaeilis apmąstymo klausimas yra būtis. Maceinos galvojime šis klausimas turi dvi stadijas, kurias jis stengiasi sujungti. Pirmoji stadija yra scholastinė, o antroji atstovauja šio amžiaus egzistencialistus, ypač tuos, kurie rūpinasi būties problematika. Jų centre — Heideggerio ontologija. Nors Maceinos darbe ši įtaka pasirodė truputį vėliau, jo ankstyvesnieji raštai rodo, kad jam Heideggerio temos bei terminai gan savi. Jo darbuose *Jobo drama, Krikščionis pasaulyje, Bažnyčia ir pasaulis* aiškiai jaučiamas Maceinos scholastiškumas, skiriantis pasaulį į „šią" ir „aną" puses, ir tuo pačiu dalinantis žmogaus gyvenimą į „tikrąjį", „amžinąjį" ir „netikrąjį" bei „paklydusį", pasidavusį šiai pusei gyvenimą. Bet šis scholastiškumas persipina su šių laikų temomis ir net jų išraiškomis. Tokie žodžiai kaip „sukasdienėjimas" pasisavinti iš Heideggerio.

Gyvendamas kasdieniškai, žmogus rūpinasi gyvenimo reikalavimais nesusimąstydamas apie savąją būtį. Anot Maceinos, čia pasirodo žmogaus tikrosios būties užtušavimas ir jo suartėjimas su savo istoriškais laikais kaip „realybe". Tai, ką žmogus sukuria savo pasaulietiškai kasdienybei

istorijos bėgyje, yra priimama kaip „tiesa", kurios rėmuose interpretuojama visata. Tokiu būdu dabartiniai istoriniai įvykiai, kaip, pavyzdžiui, „demokratinės lygybės" samprata, atrodo dabartiniam žmogui kaip aiškus duomuo ir toks žmogus nesupranta, kodėl bažnyčia elgiasi ne demokratiškai, kodėl ji dar turi hierarchiją ir kodėl moterys neturi lygių teisių. Kasdienybė yra istorinė atmosfera, kurioje žmogus esąs paskendęs ir iš kurios jis klusniai ima savo sampratas.

2. Pirmojoje kryptyje prieinama išvados, kad žmogus gyvena savo interpretacijos rėmuose. Interpretacija arba „hermeneutika" ir sudaro antrąją Maceinos mąstymo kryptį. Ši kryptis sudaro vieną iš pagrindinių šių laikų mąstymo būdų. Ji turi tris stadijas. Pirma, interpretacija iškyla „krizių" laikais, kada atsiranda reikalas „išversti" aukšto lygio mintį į žmonių kasdieniškas ir ribotas sąvokas arba išversti tekstus iš vienos tradicijos į kitą. Tai buvo reikalinga, pavyzdžiui, romėnų įstatymų kodų vertime arba aukšto lygio graikų filosofinės galvosenos perdavime į gan žemą Viduramžių krikščioniškos sampratos lygį.

Antroji stadija sudaro šios krypties metodologinį pobūdį, teigiantį, kad interpretacijai reikia „įstatymų", be kurių ji pasidarytų savivale. Tie principai yra: (a) kiekvienas „tekstas" turi specifines prielaidas, be kurių supratimo tekstas negali būti suprantamas „iš pagrindų", ir (b) kiekvienas „tekstas" turi būti suprantamas iš savo, o ne iš interpretuotojo konteksto sampratos. Kitaip sakant, neleidžiama interpretuoti teksto be jame glūdinčio konteksto. Trečioji stadija, vadinama „filosofine hermeneutika", teigia, kad viskas yra interpretuota ir kad interpretacija sudaro būties supratimo pagrindą. Ši kryptis remiasi Heideggerio ir net jo pasekėjų darbais. Maceina daugiau linkęs į trečiąją stadiją, nors jis nesipriešina ir antrajai, kurios rėmuose randamos kasdieniškosios sąvokos. Kasdienybės sąvokoms priklauso ir mokslai, kurių objektai yra dalykiški. Moksliškai kalbant, dalykai nesudaro jokių sunkumų juos suprasti: juos

galima pamatuoti, padalinti ir pakeisti. Bet pagrindiniai žmogaus gyvenimo sampratos „objektai" kaip laisvė, kūryba, būtis, reikšmė, menas ir net filosofija reikalauja interpretavimo.

3. Kadangi interpretacija yra „atvira" ir prileidžia, kad gal nėra „paskutinio žodžio", kuris nors istorinis kontekstas nėra absoliuti bei neperžengiama riba. Norint peržengti ribas, reikia suprasti tuos istorinius darbus, kuriuose buvo pasirodęs toks peržengimas, t.y. reikia suprasti didžiuosius istorinius galvotojus ir jų mąstyseną. Paties Maceinos darbai paremti didžiųjų galvotojų tekstais bei jų interpretacija. Šie teiginiai jau turi prielaidą, kad žmogaus samprata yra laikina bei ribota. Kasdienybė, istoriškumas ir interpretacija sudaro žmogaus laikinumo bei ribotumo išraiškas. Bet ribotumas jau prileidžia galimybę sąmonei jį perlaužti.

4. Perlaužimas pasirodo šio amžiaus filosofinėse sampratose, kuriose atsiranda skirtumo tarp būtybės ir būties patirtis. Šį skirtumą Heideggeris pavadino „ontologiniu" skirtumu. Sekdamas šią mintį, Maceina teigia, kad Heideggeris parodė, jog visa Vakarų filosofinė tradicija buvo paklydusi, nes joje buvo prarastas skirtumas tarp būties ir būtybės. Nors Heideggeris šį klausimą diskutavo ilgai ir išsamiai, anot Maceinos, jis to klausimo galutinai neišsprendė, nes negalėjo parodyti, į ką žmogus transcenduoja, kada jis peržengia savo būtybės ribas.

Į šį klausimą tegalima atsakyti tik supratus interpretacijos ribų pagrindą bei reikšmę. Maceina sutinka su Heideggeriu, kad interpretacijos ribotumo pagrindas yra jos istoriškumas, parodąs žmogaus laikinumą bei mirtingumą. O mirtingumas sudaro žmogaus atsivėrimą „niekam". Būdamas laikinas, žmogus negali pasiekti viską aprėpiančios sąmonės; todėl kiekviena samprata yra istoriškai laikina ir net visuomet glūdi pranykimo akivaizdoje. Žmogaus, kaip laikinos būtybės, suprantančios save nieko akivaizdoje, suvokimas iškelia klausimą, kodėl jis yra būtybė, o ne ne

niekas? Kadangi būtybė, kaip žmogus, pasirodo nieko akivaizdoje, ji neturi savyje reikalingumo. Jeigu ji įgautų reikalingumą, reikėtų ją tada pagrįsti būtyje.

Vartodamas šias Heideggerio ontologines ir egzistencines sąvokas, Maceina stengiasi parodyti ryšį tarp dabarties mąstymo ir scholastinės galvosenos, kurios rėmuose jis pažada išspręsti mūsų „conditio humana". Jo nuomone, egzistencializmas atvėrė dvi pagrindines gyvenimo plotmes: (a) žmogaus teigimą, kad jis gyvena vien šiame pasaulyje, vien žemiškoje kasdienybėje. Šio žemiškumo apraiškos sutinkamos visur, ypač moksle, kuris pažada žmogui sukurti sąlygas, kuriose jis pasidarys savo likimo viešpačiu. Bet tokie pažadai vien užtušuoja žmogaus „kraštutinę situaciją"; (b) tas pats egzistencializmas atveria žmogaus nereikalingumo, jo neužtenkamumo ir nebūties sampratą. Kitaip tariant, jo būtis neglūdi jame, bet turi šaltinį transcendencijoje. Todėl, Maceinos nuomone, Jobo imtynės liudija uždavinį atskleisti transcendenciją žmogaus egzistencijoje ir tuo pačiu parodyti egzistencijos stovį transcendencijos akivaizdoje. Savo nebūtinumo ir „niekiškumo" supratimas sudaro tikrąjį kelią į „anapus".

Pasirėmęs šio kelio reikalingumu, Maceina stengiasi teigti, kad transcendencija, jau pasirodžiusi Heideggerio ontologiniame skirtume, turi būti interpretuota kaip dievybė, apreiškusi savo norus bei reikalavimus ir nustačiusi mūsų esmės ribas. Žmogaus šiandieninės problemos kyla iš to, kad jis esąs praradęs savo esmę, o ne iš to, kad jis jos neturįs. Esmės jis negali panaikinti, nes jis jos nesukūrė. Bėda ta, kad jis yra nuo savo esmės nusigręžęs. Tiesa yra ne modernioje laisvės ir jos kūrybiškumo sampratoje, vedančioje vis tolyn nuo mūsų esmės ir nuo transcendencijos, bet sugrįžime į sampratą, kad iš esmės žmogus esąs dievybės „paveikslas" ir kad net jo institucijos esančios iš tikrųjų vietos, kuriose absoliuti būtis pasirodo žmogiškai suprantamu pavidalu. Ši

būtis yra Maceinos interpretuojama kaip krikščioniška dievybė.

Nors Maceinos apmąstymas remiasi šių dienų problematika ir net neabejotinais svarių mąstytojų teigimais ir „prisipažinimais", jo išvados, galutinis sprendimas nėra visiškai pateisinamas nei egzistencializmu nei hermeneutine filosofija. Pastaroji išvis neprileidžia „galutiniojo sprendimo" net ir turint absoliuto apreiškimą, nes apreiškimas visuomet bus interpretuota laikinė žmogaus samprata ir visuomet liks atvira. Šiuo atveju „krikščioniška" būties interpretacija pasidaro nebūtina ir net savyje turinti įvairių ir istoriškai kintančių interpretacijų. Be to, Maceina neparodo, kodėl reikia, kad būtis būtų interpretuojama kaip dievybė — jo teigimu, ontologiškai kalbant, bedieviškumo negali būti — o ne kaip budizme arba taoizme, kur „būtis" pereina būties ir nebūties ribas. Turėtume sutikti su Maceinos teigimu, kad gyvendamas savo kultūroje, žmogus pamiršta, kad kultūra sudaro ribotą interpretaciją, galiojančią tik laikinai ir priklausančią žmogaus istorijai. Maceinos sugrįžimas į uždarą ir tradicinę būties interpretaciją nuveda jį atgal į istorinę ir laikinę sampratą, kurios ribas jis norėjo peržengti.

Algirdas Greimas

Visai kitokioje plotmėje darbuojasi Greimas. Būdamas šio amžiaus mąstytojas, Greimas grumiasi su mokslinėmis, o ne metafizinėmis sąvokomis, ypač su pažinimo bei metodologijos problemomis. Jo galvojimo išsivystymas pasirodė ne vien tik jo darbuose, bet ir jo bendradarbių bei studentų raštuose, o pastarieji turėjo įtakos ir Greimo galvosenai. Greimo sąvokos nėra vien jo paties raštai, bet sudaro visą galvosenos mokyklą bei kryptį. Atsižvelgiant į tai, Greimas gali būti priimtas į pirmaujančiųjų filosofų eiles.

Greimo galvosena formavosi transformacijose filosofinių bei mokslinių krypčių, kurioms būdinga metafizikos ir ontologijos atsisakymas, nepasitenkinimas psichologiniais ir

imanentiškais žmogaus pažinimo bei sąvokų aiškinimais ir istoriškosios aiškinimo hipotezės atmetimas. Pozityviai kalbant, jo galvosena formavosi kalbinių teorijų ir jų problemų, tyrinėjamų formalistų, de Saussuro, Pragos ir „kalbos lauko" mokyklų erdvėje. Jei šios kryptys išvis turi vientisą tezę, tai gal ji susidarytų iš teigimo, kad galima galvoti reikšmingai apie reikšmę. Šioje tezėje pasirodo aiškus tradicinių mokyklų kaip empirizmo ir racionalizmo atmetimas ir įvedimas į objektyvią nagrinėjimo plotmę viso, kas buvo supaprastinta į kultūrą, turinčią vien subjektyvią reikšmę.

Reikšmė kaip pagrindinė tema iškilo devynioliktojo amžiaus gale ir dvidešimtojo pradžioje. Kas yra svarbu Greimo atžvilgiu, visų pirma pasirodo Husserlio *Logische Untersuchungen,* kur keliami reikšmės klausimai nebe psichologinėje, bet kalbinėje plotmėje. Husserlio argumentai nurodo, kad reikšmė nėra išvedama iš dalykų bei vidinių psichologinių ir fizinių impulsų patirties. Paprasta patirtis rodo, kad yra „nesutapimas" arba „skirtumas" tarp dalykų ir reikšmių. Vienas dalykas, vienas jausmas, fizinis stovis, gali turėti įvairias reikšmes, įvairūs dalykai gali turėti tą pačią reikšmę. Šis nesutapimas liudija, kad tradicinėse teorijose priimtos kategorijos, paremtos išaiškinimu, kad jos esą išvedamos iš gamtinės patirties, pasirodo per siauros suprasti reikšmę. Net galima teigti, kad ir tokios gamtinės kategorijos neįgauna būtinos reikšmės vien iš gamtos patyrimo ir jo apibendrinimų. Paėmus visai paprastus terminus kaip „grupė", „pulkas", „serija" ir t.t., yra aišku, kad jie nėra apibendrinimo produktai, nes jiems nereikia empirinių individų, turinčių tas pačias ypatybes.

Galima parodyti, kad kalboje esančios reikšmės nėra apibendrinimai, bet tik reikšmės, pagrįstos formalizavimu, kur reikšmė priklauso nuo kalbos formalių sąryšių. Pavyzdžiui, naujosios neeuklidinės geometrijos neturi jokio empirinio atramos taško. Jos susideda iš formalių santykių tarp ženklų, kuriais mes galime laisvai operuoti be jokių

empirinių duomenų, psichologinių ir net „mokslinių" prielaidų apie erdvės „realybę". Atidarius reikšmės „autonominę plotmę", nebėra reikalo ją suprastinti į metafizines prielaidas kaip pozityvizmą, empirizmą, racionalizmą ir kitus „izmus". Šis atidarymas turėjo didelės įtakos įvairioms galvosenos kryptims. Kaip Holensteinas savo darbe *Linguistik, Semiotik, Hermeneutik* parodo, iš Husserlio pradinės diskusijos išsivystė rusų formalizmas, Pragos kalbinė mokykla ir pažinimo teorijos.

Šalia kitų, Greimui didelį įspūdį padarė Merleau-Ponty ir jo išvystyta „diakritiška" fenomenologija. Pastarojoje parodoma, kad didžiausia sąryšio tarp subjekto ir objekto problema įgauna galią tik tada, kai žmogus nukrypsta nuo tiesioginės patirties ir pradeda patirties struktūras sukurti bei suformuoti iš abstrakčių kategorijų. Bet patirties analizė parodo, kad nėra įmanoma atskirti subjekto nuo objekto. Abu išsivysto, susiformuoja patirties lauke, kuriama yra ne vienetai, objektai, empiriniai duomenys, bet visa, kas patiriama, glūdi reikšmingų sąryšių kontekste. Kiekvienas žmogaus gestas, turįs reikšmę, esąs neišskiriamai įsivėlęs į reiškinių reikšmių gelmes ir plotmes. Kas tradicijoje buvo vadinamas objektu, pasirodo esąs „mazgas", kuris sukryžiuoja reikšmių lauką. Diakritiškumas reiškia, kad neįmanoma patirti vieneto; kiekvienas vienetas, ar jis būtų spalva, garsas, didelis ar mažas, toli ar arti, patiriami reikšmingais vien dėl to, kad jie yra vienas kito kontekste ir jų savybės iškyla tik skirtume nuo kitų. Mėlyna spalva yra ne vien mėlyna, bet nublukusi, ir ji nublukusi, nes yra susieta su visos aplinkos spalvomis ir jų skirtumais. Reikšmė nesiranda atskirame vienete, bet skirtume tarp vienetų.

Vėlyvesni Merleau-Ponty darbai įgalino žengti dar kitą žingsnį. Jie parodė, kad kalba taip pat operuoja diakritišku principu. Pavieniai žodžiai arba sakiniai neturi reikšmės, nepriėmus sąvokos, kad jų reikšmė yra jų skirtumuose, o ne jų kreipimesi į pavienius objektus. Reikšmė atsiranda tarp

žodžių. Priėmus šią tezę, galima teigti, kad patirties laukas nesiformuoja mūsų vidine reakcija į pozityviai duotus objektus, bet iškyla tik kalbinių reikšmių rėmuose. Toliau kalbant, galima teigti, kad šios sąvokos tinka visoms sritims, kaip, pavyzdžiui, psichologijai arba sociologijai. Kokie bebūtų psichologiniai patyrimai, jie priklauso nuo kalboje išsivysčiusių skirtumų; meilė-neapykanta, baimė-drąsa, bailys-drąsuolis. Tas pats pasirodo ir sociologijoje, kur teigiama, kad koks nors žmogus priklauso „žemutinei" klasei. Pastaroji neturi vieningos reikšmės, nes reikšmė iškyla tik skirtume tarp aukštosios-žemosios klasių. Šioje tezėje randama samprata, kad kiekvienas žodis reikalauja pratęsimo į nesibaigiantį žodžių skyrimą. Šis pratęsimas sudaro kalbos „kūrybiškumą" ir sąmonę, kad pasaulio patirtis yra beribė. Ši plotmė yra „žmogiška", išreiškianti tikėjimą, kad kalba bei sąvokos esą pasaulio „paveikslai", organizuoti sintaksės. Ši samprata dar vis laikoma žmogaus komunikacijos ir interpretacijos pagrindu. Šioje plotmėje operuoja teorijos, turinčios pagrindą „istoriškume" ir ieškančios kalbos prasmės diachronikoje arba istoriniuose kalbos pasikeitimuose. Viena iš tokių teorijų būtų „filosofinė hermeneutika", kurios viena ypatybė yra ta, kad kiekviena tema turi būti diskutuojama jos istorinėje eigoje.

Greimas atmeta tokį istoriškumą, nes teoretiškai jis neturi mokslinio našumo. Greimo semiotikoje istoriški arba diachroniški pasikeitimai nėra tik palaida bala, bet turi nurodomas taisykles, kurios nėra kalbinės išraiškos, ir sąvokų ir jų sąryšių plotmėje nepasirodo be tinkamo metodologinio priėjimo. Apskritai, Greimo galvosenoje istoriškumas yra bereikalingas prasimanymas, nes negalima nurodyti, kada kokia nors reikšmė iškilo ir kada ji dingo. Reikšmei esant priklausančiai ne nuo pavienių žodžių, bet nuo jų sąryšių ir po jais glūdinčių struktūrų, neįmanoma ir net nereikalinga nustatyti laiko ribų, kuriose reikšmės veiktų. Be to, net laiko ir istorijos sąvokos priklauso kalbos

plotmėms ir esą organizuojamos kalbinėmis struktūromis.

Pristatyti visą Greimo komplikuotą galvoseną viename straipsnyje būtų ne vien tik neįmanoma, klaidu, banalu ir net įžūlu, tarytum vienu ypu galėtų būti „išaiškinti" ir gal net „kritiškai" atmesti milžiniški galvotojo darbai. Todėl diskutuosiu tik Greimo filosofinį įnašą, kuris kerta per įvairias filosofijos problematikas ir skirtingas šakas kaip „pažinimo" sąvokas, ontologines interpretacijas ir net mokslines „tiesas", susiduriančias su pagrindinėmis filosofijos temomis. Šios temos iškyla jau nebe klausimuose apie „būtį" bei „egzistenciją", bet sampratų sąlygų, be kurių nebūtų nei galvosenos, nei galvosenos objekto, nei sąmonės nei būties, analizėje.

Nors paviršutinės filosofinės problemos yra buvusios įvairios ir net atsidūrusios įvairiuose priešingumuose, jose vis pasirodydavo „tylių" sutapimų. Kiekvienoje filosofinėje teorijoje, nepaisant kokioje plotmėje ji kėlė klausimus, ar ontologinėje, ar pažinimo teorijoje, ar politiniame galvojime, visuomet iškilo sąryšio tarp trukmės ir pastovumo, tarp pasikeitimo ir nekintamumo problematika. Šis sąryšis buvo išreiškiamas įvairiausiais būdais: visata kinta, bet įstatymai nekinta, pažinimo duomenys kinta, bet kategorijos, kuriomis mes surišame duomenis, nekinta; tokios kategorijos esą įgimtos visiems. Visada buvo ieškoma kokios nors atramos „realybėje" surasti trukmės „pagrindą" pastovume, nepaisant kaip tas pastovumas buvo teoretiškai grindžiamas: objektyviais įstatymais, vidinėmis mūsų kategorijomis, dievišku planu, matematiniais dėsniais, ir jei dar nesurastais, tai ateityje surasimais „išaiškinimais", apimančiais visatą. Šie bandymai rasti „vietą" pastovumui ir suprasti būdus, kaip jis esąs surištas su trukme, neturėjo pasisekimo, ne vien dėl to, kad atsirado istorijoje daugybė teorijų, bet ypač dėl to, kad, viena vertus, nė viena teorija negalėjo išaiškinti tylių „sutapimų", antra vertus, negalėjo parodyti savo plotmėse, kaip gali atsirasti kitokios teorijos, turinčios kitokias

sąvokas, kurios netinka pasiūlytoje teorijoje. Pastaroji visuomet pasirodo turinti per mažai „dalių" kitose teorijose priimtų sąvokų išaiškinimui. Kiekvienas toks mėginimas jau turi priimti kitų sąvokas kaip visiems suprantamas. Iš kur atsirastų toks supratimas, pasirėmus vien „išaiškinamąja" teorija? Pasirodo, kad yra perteklius, kuris visuomet glūdi „užnugaryje" ir turi galimybę peržengti ir tuo pačiu pagrįsti teoretines bei aiškinamąsias kontroversijas.

Greimo semiotika sudaro teoretinę galvosenos plotmę, kurioje būtų galima suprasti tokį perteklių ir parodyti, kaip tradicinės problemos gali ištirpti ne atmetus jų tezes, bet perkėlus tas tezes į ženklų sąryšių lauką. Visi tradicinių teorijų reikmenys bei komponentai yra kalbose, ženklų sistemose, nepaisant kaip tie ženklai bebūtų suprasti, išaiškinti ir interpretuoti. Kitaip tariant, žmogus gyvena ženkluose ir jo samprata bei jo pasaulis tolydžio nesiskiria nuo jo ženklų. Juose yra ir trukmė, ir pastovumas, ir beribis „kūrybiškumas", leidžiąs pratęsti ir net „pakeisti" sąmonę bei pasaulio „vaizdą". Kas yra ypač svarbu Greimo teorijoje, tai neišskiriamas sąryšis tarp trukmės ir pastovumo, randamas nei sąmonėje, nei „realybėje", bet ženkluose. Greimui nereikia ontologinių prielaidų, nepaisant, kaip jos bebūtų išreikštos: materialistiškai, idealistiškai, psichologiškai ar dvasiškai. Visų tokių prielaidų reikšmės ir samprata priklauso nuo ženklų sąryšių ir juose atsiradusių hierarchinių santykių. Tokie ženklų sąryšiai gali būti pastovūs, o, esant pasikeitimams, galima surasti pasikeitimų taisykles.

Greimo teoretinis įnašas šiam filosofijos pakitimui į semiotiką nėra nei abstraktus, nei nutolęs nuo konkrečių kalbinių duomenų. Priešingai, jo galvosena išsivystė, tyrinėjant įvairias literatūras, mitologinius duomenis, teoretinius tekstus ir juose rastas reikšmių plotmes, hierarchijas ir sąryšius bei skirtumus. Greimo nuomone, „tekstas" yra mikrokosmas kalbos makrokosme, ir išsiskiria iš visos kalbos savo uždarumu (cloture), sudarančiu racionalų reikšmių

sąstatą, pasirėmusį apibūdinimais, priklausančiais tekstui ir sudarančiais jo specifinį pobūdį. Savo darbe *Strukturale Semantik* jis nurodo, kad tekste pasirodo pasikartojantys (pastovūs) elementai, sudarą informacijos perteklių. Ši pertekliaus samprata šiandien jau yra pasidariusi vienu iš svarbiųjų pagrindų informacijos teorijose. Pasikartojantys elementai leidžia koduoti ir perkoduoti, tai yra apriboti „informalų chaosą". Tokių elementų perteklius vienu ypu „supaprastina" (apriboja ir išrenka reikiamus apibūdinimus) ir tuo pačiu „praturtina" (perduodamas informaciją ir jos priėmimą kodų būdu). Tekste perteklius pasirodo pasikartojimu ekvivalentiškų arba tų pačių semiologinių elementų kaip gramatinių, modalinių kategorijų, turinčių hierarchinius sąryšius.

Trumpai tariant, tekstas yra komplikuota „krūva" makrokosme, sudaranti savo skirtumais nuo „natūraliosios kalbos" antrinę modeliuotą sistemą. Remiantis jos modeliuota struktūra, galima teigti, kad ji yra organizuota hierarchiškai pasikartojančiais kodais. Toks „modeliavimas" sudaro galimybę, pateiktą Greimo darbe *Maupasant*, ištirpdyti interpretavimo unikalumą, randamą tekste ir parodyti metodologinius rėmus, peržengiančius tekstą. Analizė įgauna dvi kryptis: galima (a) pradėti nuo riboto elementarinių struktūrų kiekio ir sekti jas per jų kylantį komplikuotumą iki pat kalbos paviršiaus išraiškų, ir (b) pradėti interpretavimo plotmėje, teksto išraiškose, ir apibūdinti bei rasti platesnę plotmę, sudarančią ir valdančią teksto kompoziciją. Pastaroji pasirodo esanti platesnė už tekstą ir sudaro rėmus, kuriems tekstas priklauso. Teksto specifiškumas yra aktualizavimas pagrindinės arba imanentiškos semiotinės organizacijos, ir, aišku, semantinių ir sintaktinių struktūrų kaip konkrečių vartojimų nustatytame reikšmių sąryšių pasaulyje įgalinimas.

Greimo semiotikos moksle reikia suprasti procesus tarp dviejų polių, kurie sudaro reikšmes: (a) „ab quo" plotmę, kuri yra abstrakti ir sudaranti pagrindinę seminę organizaciją

— mažiausią vienetą, kuris talpina reikšmę — logiškai ir konceptualiai išvystytos gramatikos (sintaksės ir morfologijos) pagalba. Pradedant šia abstrakčia plotme, reikalinga (b) tęsti darbą per įvairias naujų veiksmų infleksijas, klasių modeliavimus, laiko ir erdvės kompozicijas, iki „žmogiškų" veiksmų ir tokiu būdu pasiekti „ad quem", paviršiaus plotmę, susidedančią iš teksto semantikos. Pastaroji pasirodo nebeturinti loginės bei konceptualinės esmės, bet atrodo žmogiška, pretenduojanti į visas žmogaus sąvokas, vaizdus ir viso pasaulio „spektaklius". Ši plotmė yra semantinė ir sintaktinė, projektuojanti įsitikinimą neišsemiama žmogaus kūryba ir kalbos lankstumu. Savo darbe *Du sens I* Greimas nurodo, kad šioje plotmėje cirkuliuoja žmogaus vertės, verčių objektai kaip konkrečios bendruomenės „logikos" ir istoriškų epochų ir beletristinių krypčių funkcijos. Jeigu reikėtų pavaizduoti šių dviejų plotmių grafinį sąryšį, jis atrodytų taip:

Semantinis passulis ir jo semiotinis uždavinys

Imanentiška visata	Išreikšta visata
Uždara	Atvira
Neistoriška	Istoriška
Supaprastinta	Komplikuota

Šių dviejų plotmių nustatymas ir tarp jų randamų sąryšių parodymas Greimui sudaro ypatingai praplėstus rėmus, kurių plotmėje galima suprasti, atskleisti ir daug moksliškiau išspręsti tradicinius teoretinius pažinimo klausimus bei kontroversijas. Jo darbe paaiškėja, kad tradiciniai sprendimai, rėmęsi ar „objektyviais" ar „subjektyviais" pažinimo bei ontologijos „aiškinimais", yra per siauri, ir kad šie aiškinimai bei juose pateigti sąryšiai yra koduojami semiotiniuose sąryšiuose.

Išvados

Nėra abejonės, kad išeivija gali džiaugtis mūsų mąstytojais ir jų įnašais. Kiekvieno įnašas skirtingas, turintis kitokius

išeities taškus. Maceinos ir Girniaus įnašai turi reikšmės išeivijos katalikybei, susiduriančiai šiandien su dabarties filosofijomis ir jų problemomis, ypač tomis, kurios turi sąryšį su būties klausimu. Jų plati šio klausimo Vakarų tradicijoje ir dabartyje samprata parodo lygį, kuriame kiekvienas mąstytojas, keliantis būties klausimą, turi rungtis. Jie taip pat parodo, kad „rungtynės" dar nėra pasibaigusios.

Greimo svarus įnašas, jaučiamas mokslinėje plotmėje, yra dar tik jo įtakos pradžioje. Iš visų ženklų atrodo, kad ši įtaka turės dar daug pasekmių, ne vien lietuviškosios mitologijos atstatyme, bet taip pat dabartinių pažinimo klausimų išsprendime. Aprėpti jo darbo dar nėra įmanoma, nes jis dar neužbaigtas, nors jau pastatyti rėmai, kuriuose galima įžvelgti, kaip vystysis kiti jo darbai.

EGLĖ JUODVALKĖ

ji sapnuoja mergaites
putliom šlaunim
kaip vokiškos dešros
su duobutėm keliuose

ji sapnuoja kažkieno
pageltusius
dantis drėkstančias
lūpas

pabudusi bijo
užmigti vilki
ilgais sijonais ne-
valgo trykštančių vaisių

ji kalba neseniai surastu
balsu kaip sūris subrandintu
kaip vynas išlaikytu

(paslėpiau jį kai
buvau svetima kai
niekas netiko nei
tėvo marškiniai nei
brolio batai nei
motinos švarkas su
aksomine apykakle bet
nešiojau visus kaip
savo veidą)

tiek metų stovėjęs
jos balsas tamsus ir suodinas
jis tepa
— tik artimi draugai
ima ją po
ranka nepaisydami
paišinų dryžių

vėjas nupūs
vanduo nuplaus
kvepės pušų sakais
pavasario saule
juokiasi ji be
kartėlio
ir į patamsėjusį balso medį
trina aliejų

Onai Norkutei Juodvalkienei
Antanui Juodvalkiui

mano gimtinė mano
senstančios motinos rytas
tamsėjančių drobių
vaizdai

Petrapilio badas žemaitės
mokyklinės ašaros tėvelio
galanterija Šiauliuos
bendrabutis Kaune Benediktinų
gatvėje krauju
rašytas meilės laiškas čigonės
išburta kelionė iš
kurios negrįš

mano gimtinė mano
senstančio tėvo darbai
nebevikrus studento-svečio
dalgis Jurgišky per
šienapjūtę žalias
korporanto aksomas tarnyba
cukraus fabrike Panevėžy
slaptosios spaudos
platinimas vos
pakeliami kailiniai vėliau
geltonoj skrynioj Zarasuose
40 metų laukę
sugrįžimo

mano gimtinė mano
vasarų tirpstantys mėlynių
ledai kopose Mičigano
valstijoj lėlės ant
Pėrišo gatvės namo
laiptų balti ligoninių
kambariai paklode naktį
slepiama knyga žibin-
tuvėlis mokinių piktos
pravardės

mano gimtinė ir
visa jungianti dai-
na Aukštaitijoje
Žemaitijoje ir Indianoje

tėvų portretus kaip
auskarus įkabinau į
ausis

tai viskas ką tikro turiu

mano gimtinė sidabro
penklitis Čikagos numizmatiko
lentynoje

mano gimtinė tėvų
atminties plytos
lentos stiklas drobė

jie suverpė išsaugotas
virves voratinklius
sudilusią megztinių
vilną saulės spindėjimą
plaukų sruogas ir
išaudė dukterį

motina mokė kalbos gimdė
jai senelius gausią Norkų
Gedgaudų Juodvalkių giminę
kumpanosę žemaitę prosenelę
dievotas netekėjusias
tetas

tėvas kūrė jai
Lietuvą steigė politines
partijas tiesė kelius
statė miestus kėlė
trispalvę virš
Gedimino pilies

gimtinės niekada nemačiau
kai pravėriau akis ji
jau buvo kita

tėvų portretus kaip
auskarus įkabinau į
ausis tai
viskas ką
tikro turiu

bet ir jie blunka

TRYS REGINIAI ASPAZIJAI

PRANAS VISVYDAS

I

Pats nežinau kodėl, įsižiūrėjęs
į paauksuotą reginį tolybėj,
linksniuoju vardą mylimos moters,
nors ji nebuvo niekuomet Aspazija.

Blakstienų properšoj žuvėdros
pakyla, leidžiasi kaip raidės.
Palydi burlaivio skiltelę dulsvas
jaunystės draugės siluetas.

Ir jam išnykus, jau tamsėjančioj
terasoj pasirodo žilas Liūdesys —
toks iš paviršiaus doras dėdė.
Pristūmęs rausvą taurę, sako: še,
vienuži, atsipūsk ir nemąstyk,
išgersime gaivaus senolių ryžto.

Ar aš galiu su juo vaišintis,
nesusilaukęs Apolono papeikimo?
Pasiūlymas juk skamba draugiškai,
ir vynas žėri patrauklia varsa.
Nepasitikėjimą užgniaužti noriu,
bet sąmonėj, lyg žiogas saujoj,
suspurda klausimas Aspazijai:
Kodėl mane baugina svečio akys?

Kodėl jis ragina be perstojo:
Ištuštink! Sąmonę papuošim laurais,
įsteigsim naują džiugesio valstybę
ir nugalėsim proto dinozaurus?

Ji neatsako. Blėsta nykios frazės.
Žuvėdrų nesimato jūroj. Nei raidžių.
Tik rūpestingas dėdė Liūdesys
man priekaištauja įžeistu balsu:
Neprisišauksi mylimos Aspazijos,
ne ji, bet aš su tavimi esu.

II

Šuoliuodama ji bėgo nuo žvalios
akies per proskiną. Pusiaukelėj,
nespėjusi pasiekti girios glėbio,
sukniubo nuo taikliausio šūvio.

Pusiaukelėj ir mes, kaip visados
šuoliuodami per laikmečio ražienas,
pasiekti bandome saugesnę lomą.
Ir nepavykus, vakarykščiais žodžiais
prikaišiojam dienoms, kurių kaitra
ir šiandien mums ataidi šūviais.

Pažvelk, Aspazija, medžioklės geismas
prie vaikiško tikėjimo jau perdegė
kaip lempos katodo siūlelis paluby
ir nebešvies ant paveldėtų knygų.

Ji žiūri į mane globėjos žvilgsniu.
Ant lūpų blyksteli antikinė šviesa:
Rimtai rašyti apie taiką trokšta žmonės;
prie sakinio vėl sakinį, prie žodžio dar
svaresnį žodį prideda, per jėgą supina
varguoliams įspūdingai vaizdžią poringę
apie didybę plušančio žmogaus, kurio
pasaulį tebevaldo įnoringas Viskas.

Ji tai pasako, neištarusi nei žodžio.
Jos mintimis alsuoja gėlė ir daiktai.
Terasoje patogiai supas Liūdesys,
murmėdamas: Po šūvio su manim esi.

III

Tuomet išskridome iš praeities į ateitį —
pro ūkanas į sužaliavusį gamtovaizdį,
kur amžinos gyvybės mantija plazdėjo,
ir nuo viršūnių švietė čiulbesys. Taika
nebuvo niekad taip arti tarp mylimųjų,
ir niekam nerūpėjo, kad gražaus pavasario
kelionę retkarčiais sudrumsčia nuojauta,
kad mes vėliau, į prieblandą patekę,
iš ateities į nežinią turėsim kristi
lyg Hoelderlino vandenys uolų pakriūtėj.

Mes klausėmės: diena su lūkesčiu ant stalo
tarp trupinių tyleno. Įsigilinę išgirdom
molekulių ir hieroglifų neišspręstą ginčą,
išgirdom eterio dvelkimą ir ląstelių ūksmą,
taip pat ir kraujo vis didėjantį tam-tam,
Elados anapestams ir daktiliams tilstant.

O ji šypsojosi nebyliai kaip dievaitė.
Kakta ir skruostai marmuro tiesa švytėjo.
Iš laiko ūkanų išniro šventiška procesija.
Su vėliavom, su būgnais, su trimitais
prie aukuro žygiavo vyrai, moterys, vaikai,
jų tarpe rūpestingas svečias dėdė Liūdesys,
ir nykstantis jaunystės draugės siluetas. . .
Įkvėptas apeigų, ir aš Aspazijos esybei
aukoju graudulingą veršį, nors jaučiau —
be reikalo: netroško ji manos aukos.

KAŽKAS, KAŽKAS...
IR TRIUKŠMAS APLINK SAVE

Vasara. Per atostogas daugiau laiko skaityti, tai viena iš geriausių vasaros dovanų. Ypatingai, jei tarp daugelio knygų, kurios tik leidžia maloniai praleisti laiką, atsiranda pora giliau įsiskverbiančių į mintis, paliekančių gilesnius pėdsakus. Šią vasarą taip man teko su dviem mūsų išeivijos romanais. Jie buvo abu pakankamai įdomūs, kad sukeltų norą įspūdžiu pasidalinti su kitais.

Pradėjus skaityti Jono Tiškevičiaus *Kelias B35* romaną, iš pradžių pagalvojau, kad tai bus viena prisiminimų knyga, iš tų, kurios dabar yra užplūdusios išeivijos prozą. Po kelių puslapių paaiškėjo, kad autorius bando surasti savitą toną ir struktūrą, nedarydamas jokių kompromisų.

Romano siužetas labai paprastas — pirmuoju asmeniu pasakojama vidinis stovis septyniasdešimties metų žmogaus, važiuojančio greitkeliu B35 tolyn nuo didmiesčio į nedidelio miestelio senelių namus. Kelionė trunka dvi valandas.

Įdomi yra Tiškevičiaus romano struktūra. Vairuojant automobilį, pasakotojas stebi prabėgančią krašto panoramą, krašto, į kurį jis atplaukė laivu prieš trisdešimt penkis metus. Greit prabėgančios dabarties detalės perpinamos antrąja struktūrine dimensija — laivo kelionės mintimis. Jose daug baimės ir klausimų artėjant prie nepažįstamos tikrovės. Jose ir trečioji struktūrinė dimensija, pasakotojo išeivių lagerių

prisiminimai. Fragmentais jie atskleidžia tik tai, kas svarbiausia, žmogaus, totaliai aplinkybių manipuliuojamo, tragiką. Kelionėje į Ameriką jis atgauna žmogaus-individo privilegijas. Naujajame pasaulyje jam bus teisė pasirinkti, kas jis bus. Paskutinėje kelionėje į senelių namus jis tikrai žino, kas jis yra. Nors jis myli savo šeimą ir nėra joje nereikalingas žmogus, jis pasirenka būti vienas svetimųjų tarpe. Tam, kad būtų tyla ir laikas rasti atsakymą į klausimą: kas išliko iš gyvenimo, kad įprasmintų artėjančią mirtį.

Ne vien Jono Tiškevičiaus romano struktūra įdomi. Pirmą kartą skaičiau romaną, kuriame pasamonės srautas tikrai atskleidžia charakterį, ne vien iliustruoja jo istoriją. Nustebino tai, kad neradau romane mums įprastų stereotipų. Nėra čia sukarikatūrintos Amerikos. Nėra saldžios nostalgijos. Nėra savęs gailesčio. Pasakotojas neteisina ir nekaltina kitų elgesio, bando suprasti save. Parašyti romaną per vieno charakterio sąmoningumo prizmę — nelengvas uždavinys. Pagunda visuomet prikaišioti jį avantiūromis, stebinančiomis skaitytoją. Tai pigiausias išeities taškas. Laimei, autoriui pavyko to išvengti.

Nežinau kiek *Kelias B35* palies skaitytojus. Jis nėra lengvas skaityti, nes nėra patogių rodyklių atskirti tris romano dimensijas. Kalba nėra puošni nei egzaltuota, neornamentuota kalba. Svarbiausia gal tai, kad romanas priverčia skaitytoją kolaboruoti su autoriumi. *Kelias B35* veda ne vien į charakterio, bet ir į skaitytojo intymųjį „aš".

Antrasis romanas, Liudo Miškinio *Siloë tvenkinys,* iš pradžių atrodo gan konvencialus. Dar vienas jauno žmogaus bandymas surasti save, sumaišytas su jaunojo Wertherio kančiomis ir t. t. Dvidešimt vienų metų lietuvis studentas iš Čikagos negrįžta iš atostogų Meksikoje. Jo dingimas romane lieka neišaiškintas. Ar jis žuvo, ar pasirinko kitą tikrovės variantą, atsisakė žaisti žaidimą, kurio taisyklės buvo nustatytos kitų, skaitytojas, užvertęs paskutinį puslapį, nežino. Tiesiogiai romane jis nepasirodo. Liudas Miškinis,

atrodo, domisi personažu kaip paslaptim. Kiek dingusį Vytautą pažino jam artimiausi žmonės?

Vytauto charakteris atskleidžiamas trijų žmonių — jo motinos, jo profesoriaus (Vytautas studijavo psichologiją) ir jo geriausio draugo Lino. Pasakojimų tonai nevienodi. Motinos tonas ramus, neisteriškas, ji pasitiki, kad sūnus suras savo kelią. Kiek galėjo, tiek ji jam davė etinių principų ir lietuviškų tradicijų pagrindą. Per jos pasakojimą rašytojas pristato vieną galimybę paaiškinti Vytauto pabėgimą. Auklėjimo centre buvo pareigos jausmas ir iš jo buvo daug laukiama. Žinodamas, kad visų lūkesčių jis negalės patenkinti ir jausdamas, kad jis, nors ir nenorėdamas, motinai prasikalsta, jis pabėga.

Profesoriaus pasakojimas šaltai racionalus — analitinis. Jam įdomus Vytauto atvejis kaip pavyzdys psichologinės problemos, kai jaunas žmogus turi sukurti savo identitetą dviejų skirtingų kultūrų susikryžiavime. Galbūt įtampa tarp dviejų polių privedė jo studentą prie krizės. Galbūt baimė, kad jis visados bus fragmentuotas, nei tikras lietuvis, nei amerikietis, nuvedė jį ieškoti kažko jam visai svetimoje kultūroje, kurioje jam nėra jokių kelrodžių. Tai būtų esminis savo tikrojo „aš" suradimo bandymas.

Paskutiniame variante kalbos registras visai kitoks. Linas kalba žaismingai, ironiškai, jo kartos improvizuota kalba. Linas laisvas, bent taip jis mano, nuo visų principų. Reikia tik žinoti žaidimo taisykles — nieko per daug neimti į galvą ir išmokti įtikinančiai meluoti. Jam nesuprantamas jo draugo nesugebėjimas būti laisvam, noras nedaryti kompromisų, nors jie apmokami netokia jau didele kaina. Vytauto likimas jam nekelia daug klausimų. Be abejo, vieną dieną jis grįš. Jis gi nemoka tikrai „cut loose" ir jam reikia, kad kas nors jį saugotų. Per Lino pasakojimą Miškinis iškelia vieną iš mūsų jaunosios kartos problemų — nesugebėjimą gyventi autentiškai nei mūsų išeivių bendruomenės gan siauruose rėmuose, nei už jos ribų.

Tris pasakojimus jungia centrinis romano įvaizdis — Siloë tvenkinys. Tai idėja iš Gaston Bachelard, prancūzų filosofo ir esteto, girdėto filosofijos kurse. Vytautas gan dažnai ją kartodavo. Kiekvienas žmogus turi turėti savo gyvenime vietą, į kurią jis gali pasitraukti, kai jam reikia ramybės. Ten jis gali nusiplauti akis ir vėl praregėti gyvenimą tokį, koks jis yra: pilną priešingybių, konfliktų ir praradimų, bet kartu ir žavinčiai paslaptingą, pilną mažų stebuklų, iššaukimų žmogaus kūrybiniam polinkiui. Gal Vytautas pasiliko Meksikoje ieškoti Siloë tvenkinio?

Daug kas stebina Liudo Miškinio romane. Sugebėjimas įtikinamai naudoti įvairius kalbos registrus, nuosekliai tinkančius personažams. Bandymas aiškinti jaunosios kartos problematiką be iš anksto nustatytų pozicijų. Vytautas, kuris romane nepasirodo, lieka su skaitytoju. Ne tai svarbu, kad nežinome, kas pagaliau atsitiko. Svarbu, kad norime argumentuoti su rašytoju, kad dalyvaujame problemos sprendime.

Prozai, ypatingai romanui, yra nemažai definicijų. Henry James teigė, kad romane reikia rasti daugiau negu paprastą informaciją, faktai turi atskleisti charakterių komplikuotą psichologiją ir konfliktus tarp charakterių ir jų idėjų. Mūsų laikais romanistas Anthony Burgess romano paskirtim teigia arba naują prozos techniką, arba naują žmogaus žvilgsnį į pasaulį. Visi romano specialistai pripažįsta romanui būtiną centrą: atskleidimą privačios ar viešos moralinės tiesos, ryškiau negu tai yra egzistavę.

Jono Tiškevičiaus ir Liudo Miškinio romanai nėra tobuli, nes nėra tobulų romanų. Jie tik bando mūsų išeivijos prozoje ieškoti naujų kelių, nusikratyti jau seniai nudėvėtų stereotipinių rūbų. Ir tai jau labai daug. Man buvo malonu skaityti išeivijos prozaikų romanus, pristatančius kelius, kurie veda į mūsų išeivijos ateitį.

Buvo gera vasara.

Spalio popietėje už lango krinta rudens išmarginti medžių

lapai. Žinau, kad neskaičiau mūsų naujų romanų. Neegzistuoja Jonas Tiškevičius ir *Kelias B35*. Neegzistuoja nei Liudas Miškinis ir *Siloë tvenkinys*. Vasaros iliuzijos. O gal nevien iliuzijos. Ateityje skaitysiu mūsų naujus romanus. Ir mano tikėjimas išeivių proza pasitvirtins.

Ilona Gražytė-Maziliauskienė

Rasa Gintautė, *Rasos istorija arba baimė skristi lietuviškai* (Čikaga: VERRA, 1990), 890 p.

Roland Barthes yra parašęs visą knygą apie tekstų skaitymo malonumą *(Le plaisir du texte)*. Skaitymo malonumui apibūdinti jis panaudojo terminą „jouissance". Tai žodis, kuris prancūziškai (kaip ir malonumas lietuviškai), be kitų asociacijų, turi kartu žaidimo ir seksualinio pasitenkinimo konotacijas. Atsižvelgiant į šį reiškinį atrodytų, kad išeivijos feministinės kritikės Ilona Gražytė-Maziliauskienė ir Violeta Kelertienė turėtų cypti iš džiaugsmo, sulaukusios tokios knygos, kaip Rasos Gintautaitės (turbūt slapyvardis) *Rasos istorija arba baimė skristi lietuviškai*. (Be abejo, antrasis pavadinimas — tiesioginė aliuzija į garsųjį Erica Jong romaną *Fear of Flying)*.

Rasos istorija bene menkai užmaskuota Rasos Gintautaitės autobiografija. Prisimename, kad dar 1984 m. Vytautas Kavolis apgailestavo, jog mūsuose autobiografijų, ypač moterų, esą per mažai. Matyt, jo žodžiai nukeliavo tiesiai į Gintautaitės imlias ausis, ir ji sukūrė seksualinį (kurio jis neprašė) ir intelektualinį (kurio kaip tik prašė) autobiografinį romaną, aiškinantį, kaip atsiranda jauna moteris, išlaisvinta nuo lietuviams stereotipinio elgesio. Kad suprastume Rasos būtį, reikia pradėti nuo jos motinos. Motina Birutė Gintautienė savo laiku manė maištaujanti prieš lietuvišką establismentą, bet jos maištas susidėjo iš to, kad tekėdama už Rasos tėvo ji atsisakė tradicinio lietuviško mergvakario, į kurį sueitų 400 jai nepažįstamų moterų paragauti napoleonų,

smalsiai stebėti ištaigingų dovanų, kritikuoti nuotakos skonį ir pan. Maištas tuo ir baigėsi. Kai Birutė susilaukė Rasos, ji kažkaip natūraliai grįžo į eilinius lietuviškus miesčioniškus įpročius ir dukrą augino taip, kaip ji pati buvo auklėjama. Užtat Rasa labai greitai pajuto, ką reiškia dvikalbiškumas ir dvikultūriškumas, tuo papuldama į priešingybių sūkurius. Tėvai ir lietuvių kolonijos nariai Rasai diktavo lietuvišką vertybių sistemą, kuri iš jaunos moters reikalauja, kad ji būtų drovi, kukli, pasyvi. Kita vertus, amerikiečių aplinka pripažįsta tik moters veržlumą, savęs išaukštinimą, savireklamą. Paaugusi Rasa turi polinkį į radikalizmą, nes ji užjaučia visus pasaulio vargšus ir nuskriaustuosius. Universiteto aplinka ją stumia į aktyvizmą, ji padeda įsteigti išprievartautoms moterims pagalbos centrą, įsimyli į savo profesorių, kuris cituoja Marksą ir bando ją patraukti į jaunų anarchistų judėjimą. Tačiau Rasos lietuviška patirtis jai kliudo priimti jo ideologiją (jis pameta ją), lietuviškas mąstymo būdas jai nesiūlo jokio metodo, kaip ji galėtų integruoti savo polinkius, kurie yra kilnūs ir humaniški, į lietuvišką veiklą ar net kultūrą.

Rasa yra protaujanti, ieškanti moteris. Nors ji labai nori veikti lietuviškoje sferoje, kelio jai nėra ir neatsiranda. Jos pasaulėžiūros formavimuisi įtakos turi labai įvairios lietuvės moterys — Žemaitė, Šatrijos Ragana, Bitė, Marija Gimbutienė, Liūnė Sutema, Vidmantė Jasukaitytė, jau minėtos lietuvės feministės-santarietės. Didelį įspūdį jai padaro Vytauto Kavolio knyga *Sąmoningumo trajektorijos* (1986). Per ją ji atranda savus lietuvių kultūros istorinius modelius — Biliūną, Čiurlionį, Nyką-Niliūną, augintinius ir kitus. Bet Rasa, tikrąja tos sąvokos prasme, yra perskeltas žmogus. Ji jaučiasi šizofreniškai traukoma dviejų priešingų jėgų, nes lietuviškieji modeliai jai nesuderinami su pasauliniais modeliais, kuriuos jai siūlo jos kursai universitete, amerikiečiai draugai. Apskritai visa tai, kame jinai randa atgarsį savo idealams ir rūpesčiams, eina į tiesioginį konfliktą su

lietuviškomis vertybėmis. Jos tėvai norėtų, kad ji susipažintų su kokiu santariečių sūnumi, bet nuvykus į Tabor farmą, ji susipažįsta tik su keliomis įdomiomis merginomis, nes visi vyrukai arba jau vedę, arba inžinieriai, o inžinieriams, kaip ir visiems griežtųjų mokslų atstovams, Rasa alergiška. Rasa ir toliau draugauja su amerikiečiais, nesurasdama savo jungiško *animus* lietuvių tarpe.

Romane Rasai priešpastatoma teigiama herojė Rūta Vlikaitė (tėvas Jonas Vlikas Lietuvoje buvo agronomas). Net malonu skaityti, kaip Rūta neturi jokių žalingų problemų, kurios taip vargina Rasą. Kol Rasa blaškosi po įvairius nebaigtus projektus ir užmojus, Rūta baigia Pedagoginį Lituanistikos institutą, išrenkama į PLB valdybą ir išteka už savo ilgamečio tautinių šokių partnerio Gintaro Liulos. Tačiau Rasa, kuriai tėvai amžinai perša Rūtą kaip pavyzdį, niekina Rūtos siaurumą ir lengvai prisitaikančią dvasią.

Rasa norėtų veikti lietuviškame pasaulyje, bet šis 1990 m. po truputį byra ir nesiūlo jai nei naudingos, nei įdomios veiklos alternatyvų. Rasa rašinėja prozą, ji norėtų sukurti Didįjį lietuvių romaną, išsakyti savo gyvenimo ir vilčių turinį, bet ji nuolat puola į nevilties dėl dviejų priežasčių. Viena, ji žino esanti išimtis, kad lietuviai negamina daug tokių jaunuolių kaip jinai, bent jai lietuvių tarpe nepavyksta surasti sau bendraminčių. Antra, ją kankina vidinė kova dėl kalbos. Rasa jaučia didelę giminystę rašytojai Žemaitei, nes kaip Žemaitė Rasa vargsta su lietuvių kalba, žinodama, kad ji niekados jos neišmoks užtenkamai gerai. Lietuviškai rašyti ji sugebėtų, bet lietuvių kalba jos romanas skamba neįmanomai blankiai, palyginus su tuo, ką ji vaizdžiai ir lengvai gali išreikšti angliškai.

Rasos vargai su lietuvių kalba ir sąlygoja, kodėl šį romaną Mackaus fondas atsisakė išleisti ir kodėl jis atsidūrė leidyklos VERROS svetingose rankose. Romanas prasideda vien lietuviškai, tačiau kai Rasa pradeda lankyti mokyklą, jau pradeda atsirasti vis daugiau ir daugiau angliškų

išsireiškimų. Eventualiai kartu su Rasos amerikonėjimu galima susekti net tą momentą, kai Rasa nustoja galvojusi vien lietuviškai. Dar kartais, kai ji prisimena lietuviško sąmoningumo modelius arba kai į jos sąmonės srautą užklysta fragmentai iš lietuvių poezijos, kuri jai buvo sava idėjomis ir išraiškos būdu, tekste kartu atsiranda ir lietuvių kalba. Jos įtaka Rasoje pastebima kartais savaitėmis ar net mėnesiais (tas pats įvyksta ir po Rasos išvykų į lietuviškus susibūrimus, ar tai būtų stovyklos ar seminarai), o vis dėlto ilgainiui lietuvių kalba romane blėsta, ji pasitaiko vis rečiau, kol visai išnyksta. Paskutiniai 200 romano puslapių parašyti vien angliškai.

Faktiškai romano *Rasos istorija* tema tik tarp kitko yra lietuvaitės Bildungsromanas. Tikroji tema yra kalba, jos ženklų kultūrinė reikšmė, jos vartosenos rėmai ir ribos. Dar vaikystėje Rasa jautri dvikalbiškumui ir abiejų kalbų, lietuvių ir anglų, funkcijoms. Kodėl Mama kartais kalba lietuviškai, o kartais angliškai su tais pačiais žmonėmis? Kokios taisyklės valdo išraiškos priemones? Ką kalbos naudojimas faktiškai reiškia? Rasa klausosi ir seka kalbą savo aplinkoje ir bando suprasti ekstralingvistines kalbos asociacijas. Ji suvokia, jog kalba ne tik išreiškia kažkokį, dažniausiai pragmatišką turinį, bet ji taip pat nurodo santykį tarp kalbėtojų. Kai lietuvis su lietuviu kalbasi lietuviškai, reiškia, jog jie jaučia solidarumą vienas kitam ir savo bendrai tautybei. Tačiau kai lietuvis su lietuviu kalbasi angliškai, nors abu moka gerai lietuviškai, Rasa nusprendžia, kad tai reiškia, jog bent vienas iš jų nebejaučia lietuvių tautai solidarumo, arba, kas praktiškai dažnai pasitaiko, svetimos kalbos trukdymas atsiranda dėl konteksto priežasčių, pvz., kai kalbama apie matytą anglišką filmą, pats kontekstas jau sugestijuoja, kad apie filmą būtų kalbama angliškai. Lengviau pasiduoti jau išdirbtam žodynui ir išsireiškimams, negu kurti visiškai naujus. Taip Rasa analizuoja kalbos vyksmą / procesą savo aplinkoje — šeimoje, bendraamžių tarpe, santykiuose su vyresniais.

Tačiau Rasa gerai supranta ir Jacques Lacano dėsnį, jog ne tik sąmonė, bet ir pasąmonė išsireiškia kalba. Rasos konfliktas tarp lietuviškumo ir augančios amerikietiškos aplinkos įtakos remiasi kalbos vartojimu. Lietuvybės trauka ir atmetimas atsispindi ir net įvyksta Rasos kalboje. Faktiškai ji skaitytojo dėmesio į tai neatkreipia, tai paliekama pačiam skaitytojui suvokti ir išsiaiškinti. Rasos dvasiniam pasauly kova vyksta kalbos priemonėmis ir ji pati jaučia, kas kuriuo metu yra nugalėtojas. Ji norėtų pergalę pakreipti į lietuvių kalbos pusę, bet aplinka laimi prieš jos norus. Tekstas pats pailiustruoja, kaip jos lietuvių kalba darosi vis skurdesnė, o anglų kalba vystosi vis poetiškesnėmis, sudėtingesnėmis formomis.

O aplinka laimi todėl, kad Rasa pradeda jaustis sukaustyta lietuvybės apribojimais. Romane tai išryškinama sudėtingomis metaforomis ir įvaizdžiais. Lietuvių konservatyvumas ir netolerancija kito žmogaus skirtingiems įsitikinimams (Rasos liberalioms idėjoms ir radikaliems sprendimams) įvaro Rasą į tam tikrą gardą. Kai Rasa dar tebegalvoja lietuviškai, jos įvaizdžiai, pritaikomi jai pačiai, yra naktinė peteliškė, prismeigta adata perlo galvute, arba skruzdėlė, įlydyta į gintaro gabalą. Šios statiškos metaforos vaizdžiai atkuria tą paralyžių, kurį jos šeima ir lietuvių visuomenė joje sukelia. Kai Rasa pasiduoda angliškam pasauliui, kuris jos sąmonėje atstovauja laisvę ir kosmopolitiškumą, simboliai taip pat pasikeičia į peteliškę (dienos ir šviesos padarą), laisvai skrajojančią ir nutupiančią tai ant aguonos, tai ant pakalnutės žiedo. Reiškia, ta kalba ir tam pasauly Rasa turi galimybę ragauti įvairių ir skirtingų skonių ir atspalvių ir ji gali skristi (atsiminkime knygos antrąjį pavadinimą — baimė skristi lietuviškai). Rasos šizofreniškoje būsenoje skridimas įmanomas tik angliškai. Lietuvių kalba ir skridimas — viena kitą neigiančios sąvokos, nes pagal Rasos patyrimą lietuviškai galima eiti tik pėsčiomis. Taip jos lietuvių kalba šlubuodama keliauja per *Rasos istorijos*

puslapius, o anglų kalba šokinėja, skrajoja ir skraido, paliesdama debesis ir kildama saulės link.

Freudo teorijoje skridimas, sapnai apie skridimą buvo susieti su žmogaus seksualiniais jausmais. Jau minėta, jog *Rasos istorija* kataloguoja Rasos dvasinį išsilaisvinimą nuo jį supančių varžtų, bet kartu knyga neapleidžia ir jos psichologinio išsilaisvinimo. Kai išsiskiriame su Rasa, jai yra 39 metai ir, kaip ta jos pasąmonės peteliškė, ji yra ragavusi daug ko. Bandydama įtikti tėvams, ji mėgino užvesti santykius su lietuviais vyrais, tačiau ją atbaidė jų ribota (ar net neegzistuojanti) vaizduotė. Ir skridimu (freudiška prasme) Rasa patyrė, kad lietuviai atsilikę bei nejaučia jokios būtinybės atsižvelgti į moters jausmus ar norus. Tad galų gale Rasa pasiduoda savo gyvenimo srovei: kol tėvai gyvi, ji nusprendžia neieškoti sau pastovaus gyvenimo draugo. Taip ir išsiskiriame su Rasa, nesužinoję jos tolimesnės ateities, bet pagal kalbos liudijimą integruotis į lietuvių visuomenę jai nepasiseks.

Donatas Rickus, *Sinergistika* (Chicago: VERRA, 1990), 400 p.

Kadaise 1985 m. leidykla VERRA išleido Antano Rekašiaus plokštelę. Tai buvo tik pradžia. Plokštelių — klasikinių, pop ir rock — buvo ir daugiau. Paskui, kaip visi žinome, išeiviją užplūdo nauja literatų banga. Tai jau nebe pensininkai, kaip buvo buvę ligi to laiko, bet jauni, iškalbingi ir produktyvūs rašytojai. Užplūdo jie nelauktai, ir Mackaus fondas nebepajėgė jų visų išleisti. Tada pagal visus ekonominės technikos vystymosi dėsnius, VERRA perėmė avangardines pozicijas ir šiuo metu leidžia novatoriškiausius veikalus. VERROS devizas: ir tiesa jus išlaisvins.

Knyga, kurią čia recenzuojame, galėjo būti sukurta tik po visų reorganizacinių rietenų. Romanas parašytas jaunesnės kartos atstovo Donato Rickaus (ar ši pavardė yra derivatyvas iš senos lietuviškos vaistažolės — ricinos, tiksliai galėtų pasakyti tik Grafo Pipiro gydytojai). Savo parapsichoanasociologišku, fenomenohermeneutiniu, filosemantiniu pjūviu Rickus atriekia dabartinės 1990 išeiviškos *tranche de vie*, tikrą ir autentišką skerspjūvį mūsų nebemerdinčios, poindustrinės (bet dar ne pomodernistinės), išeiviškos, tačiau iš fenikso pelenų atgimusios, dirbtinai turistinių kelionių į Lietuvą įseminuotos jaunesnės kartos (ne, čia nekalbama apie veislinius bulius, o apie A. J. Greimo semus — prasminius vienetus), taigi turistinės kelionės į Lietuvą įseminavo (nors bala žino, gal tai buvo Lituanistikos seminarai, kurie įseminarino?), kaip ten bebūtų, kažkas išjudino, uždegė ir technospalvom įekranizavo 1985 metų jaunesnę kartą, o Rickus juos pasmeigė ant savo plunksnos galo. Pasmeigė, bet kas, jeigu Rickus naudojo 5600 serijos Kaypro kompjuterį, — kur ta pasmeigta karta tada kabo? Turbūt sukasi kur nors kompjuterio žarnose. Jeigu paprastas žmogus turi 18 pėdų žarnų, tai kiek jų gali turėti kompjuteris? Oi, galva neišneša, gal keiskim temą.

Taigi, taip, aha, vadinasi, reiškia, Rickaus tema kaip tik yra tų kairiškų (ne kairiųjų) kelionių į Vilnių variantas, tik jis rašo jas ne iš piršto išlaužđamas, bet tiksliai, sakytume, tiesiog statistiškai, pasiremdamas naujom trimeikiškom, pakeltom į trisedšimtą laipsnį anketom, o žinome, ką politanalinis mokslas gali, oho! Taigi Rickaus duomenys jį priveda prie Rickaus Pirmosios Taisyklės, būtent: jeigu 22 1/2 lietuvio vyksta į Lietuvą, kaip inversiškas Kolumbas, jie ją atranda, bet paskui, o tai daug svarbiau, jie parsiveža ne 17 ir ne 25, bet lygiai 22 1/2 Lietuvos ir kaip Kolumbas kiaušinius jas sustato ant stalo. Paskui ima operuoti Rickaus Antrasis Dėsnis: po pusės metų tos Lietuvos, kurios nepagamintos iš lapsinio gero yra susitraukia, o vis dėlto, brangieji,

nesibaiminkite — kai kurios jų išlieka ir tai kaip tik *jos* įtakoja tą įseminuotą kartą. Rickaus romanas, nes tai iš esmės yra romanas, nors skamba kaip statistikos lentelė, taigi tai romanas, skirtas aprašymui to, kas tuose keliauninkuose vyksta, kai kelionės įspūdžių ir adrenalino sukeltas nervinis pakrikimas atsistato į savo normalias neuraškėmiškas vėžes. Įvyksta patologiškai visai neįdomi kartų (in)diferenciacija arba, trumpai tariant ir Rickaus sudėtingų argumentų nekartojant, nuo 1959 m. iki 1985 m. vykusių kelionių į Vilnių pasekmes „jaunimas" (gimęs po 1937 metų) išgyveno skirtingai nuo senimo (gimusio iki 1937 metų). Kaip keliones išgyveno tie gimę lygiai 1937 metais, Rickaus nenustatyta, matyt, vienas Tamošius iškreipė visas statistikas, supūdė visą bušelį gerų sultingų obuoliukų. Nepaisant šio trūkumo, kaip 13-to aukšto nebuvimo Keltuvo viešbuty, Rickus sėkmingai įrodo, jog Lietuvoje paskutiniai idealistai yra vyresni negu 45 metų, po tam tikro sunkaus, tamsaus, miškingai kraštą alinančio laikotarpio paskelbta, kad gamybiniai neišvengiamai yra per daug tokio broko, tas modelis daugiau nebus gaminamas ir *vsio*. O emigracijoje-egzilėje-tremtyje-išeivijoje (toliau ši sąvoka bus trumpinama į EETI) įvyksta gana priešingas reiškinys: naivus idealizmas pasireiškia tik žmonėse (dažniausiai moteryse, t. y. jeigu jos iš viso yra žmonės, kuo Kęstas Reikalas kartais abejoja — atsiminkime liaudies, aišku, plačios tėvynės liaudies išmintį — *Baba ne čeloviek),* taigi naivus idealizmas pasireiškia tik žmonėse, nesulaukusiuose 48 metų.

Kaip Rickus pagrindžia savo tezę? Deja, mūsų informacija ne nauja. *Akėčių* kritikas J. Pseudoaleksandravičius jau spėjo tai išaiškinti triprasmiška struktūra. Pagal jį, yra trys išeivių kategorijos, apie kurias iš viso verta šnekėti *et c'est tout,* konstatuoja jisai. Kalbėdamas apie vyriausią kartą, jis priima kanauninko Drungno Mykolo savaitinio pamokslo premisą, kad ji jau išsikėlusi į reorganizuotą rojų ir savo Naujienomis žmonių šioj ašarų pakalnėje nebevargina. O

Rickaus dezignuota vidurinioji karta daugiausia laiko praleidžia golfo laukuose arba prie baro. Net ir grįžę iš Lietuvos jie vis tiek patenkinti gali visą vasarą Marketparke savo sklypo žolę manikiūro žirklutėmis karpyti.* Anot dr. Antradomavičiaus, šios kartos žmonės nuostabiai ir medicinos mokslui neišaiškinamai turi imunitetą prieš susirgimą Lietuva ir laiko, kad jiems užtenka penkių dienų pabuvoti anam siurrealistiškam pasauly. Tikrovė yra čia ir ji juos patenkina. Šios srovės atstovai knygoje Kazys ir Primiera nėra stereotipiniai išeiviai. Kaip jau rašyta kitose recenzijose, stereotipiniai išeiviai yra neprisitaikę prie krašto, kenčia dėl to, savo kančią skandina alaus ir scotcho stiklinėse ir pan. Kazys ir Primiera, priešingai, valgo kukurūzus ant dailių plastmasinių smeigtukų, jautieną kraujuose paplūdusią ir, kai anūkai nevizituoja, tarpusavy kalbasi tik angliškai.

Kontrastas jiems, ir tikresnėmis spalvomis nutapyti, yra intelektualai Rimas ir Danutė. Jie ko gero santariečiai, besidomintys Kultūra, kur ji bepasireikštų, lankantys parodas Jaunimo centre ir Čikagos Meno Institute, operą — lietuvišką ir lyrinę, turintys Kaminsko ir Sondeckio plokštelių, tačiau jie yra tik kultūromanai, gyvenantys kitų kūryba ir besidžiaugiantieji ja, bet niekuo patys neprisidedantys prie vertybių kūrimo. Gal todėl į šią galeriją dar įrikiuotas ir poeto Vasario portretas. Hollywoodiškai aukštas, tamsus ir santūrus, Vasaris žiūri į savo amatą pernelyg rimtai, kurdamas paradigmas bei metaforas išeiviškai egzistencijai, išreikšdamas vidiniai laisvo žmogaus sąmoningumą. Tačiau savo įkvėpimą Vasaris ima iš prieškario laikų, iš slaptos, mistiškos beveik pagoniškos ištikimybės priesaikos, duotos jo numylėtiems Aukštaitijos beržams vieną mėnulio apšviestą naktį prieš paliekant gimtinę amžinai (romane ta scena atkurta ilgu rekursu į praeitį). Taigi, pagal visą išvystytą

*Tai pastebėjo lankytojas iš rytų istorikas Benediktas Mačiuika. Iš pokalbio 1989 m. rugpiūčio 13 d.

sistemą, Vasaris turi nenutrūkusį santykį su Lietuvos gamta ir žeme, su jos mitologija ir priešistorinėmis būtybėmis, kurios apgyvendina jo poetinę erdvę. Akivaizdu, kad Donatas Rickus pats identifikuojasi su poetu Vasariu, nes jis taip subtiliai, beveik kaip Pasternakas savo garsiam romane, išgyvena jo pakilius kūrybos momentus ir taip vaizdžiai sugeba sugestijuoti poeto dvasines gelmes. Tai unikalus šviesaus intelektualo vaizdas išeiviškos prozos diapazone, jos seniai pasigendame.

Jeigu ši vidurinioji karta tebesiorientuoja į tokią Lietuvą, kurios nebėra, ir bando išreikšti savo santykį su atsiminimų ir įsivaizdavimų tikrove, tai iš savo pusės jaunesnioji karta santykį su gyvuoju kraštu išgyvena betarpiškai ir savitai. Nors Rickus romane nepavaizduoja generacijos, kuri savo akstiną randa lietuviškoje veikloje čia (o tokių yra), jis daugiausia vietos skiria tiems jaunesnės kartos nariams, kurie Lietuvą myli iš arti. Pagrindiniai veikėjai — Asta, Vidas ir Marius — visokiais komplikuotais manevrais praleidžia kaip įmanoma daugiau laiko Lietuvoje. Jie gyvi ne alsuodami amerikietišką smogą, bet tyrą lietuvišką orą (kažin ar čia metafora?), tokiu būdu jie yra įveikę ne tik normalią alienaciją amerikietiškai aplinkai, bet yra sau patenkinamai radę tam tikrą gyvenimo prasmę. Kadangi šis romanas polimonologinis, svarbiausi veikėjai gauna balsą ir individualiuose tekstuose patys pasireiškia. Perspektyvų žaismas — Lietuvos prozoje seniai įsitvirtinusi techninė priemonė, naudota jau 1972 m. Vytauto Martinkaus *Akmenyse* bei vėliau, ir vien dėl to sudėtingiau, Algimanto Bučio *Tik priešas tavo priešams*. Tad sveikintina tendencija, kad pagaliau ir mūsų prozaikai pasivijo šiose, rodos, nesoclenktynėse.

Įvairiais intertekstuališkais įtarpais Rickus suderina savo tekstą su A. Škėmos *Balta drobulė*. Bet šį kartą veikėjai *teigiamai* išgyvena Garšvos alienaciją. Garšva negalėjo sulipdyti savo gyvenimo skeveldrų, o Rickaus veikėjai yra

priėmę susvetimėjimą kaip žmogaus natūralią egzistenciją ir savo vidiniu gyvenimu išsikelia iš jo; jų gyvenimo tikrasis vyksmas ir gyvybiškai svarbūs jausmai vyksta kitoj plotmėj. Įsidėmėkime, kad čia yra nebenužemintųjų karta. Tiesa, jie skaito Mackų, bet atmeta jo pesimistines nuotaikas, nes jie su Liūne Sutema yra apsigyvenę Mėnulio gatvėje, kur jiems žydi nemetaforiškos saulėgrąžos. Tai Naujoji Žemininkų generacija.

Kai vidurinei kartai tikrovė neabejotinai yra Amerikoje, Astos, Vido ir Mariaus tikrasis gyvenimas vyksta kažkokiam iliuzoriniam galimam pasauly, kurį kiekvienas savo tekste definuoja savaip. Gaila, kad čia nėra vietos jiems visiems detaliai apibūdinti, tačiau reikia konstatuoti, jog Donatas Rickus savo stilistiniais sugebėjimais mūsų neapvilia.

Kitas tematinis aspektas, kurį Rickus vysto lygiagrečiai su naujos kartos definicija ir išskirtinai pabrėžia, liečia artimus santykius, kuriuos šie veikėjai tarpusavy išdirba. Keista, bet šiam romane meilės tematika arba visai neegzistuoja, arba ji nustumta net ne į antrą planą, o gal tik į trečiąjį. Veikėjai paveikti Naujosios Skaistybės ir elgiasi kaip vienuoliai (net neįdomu skaityti). Užtat šiam tradicine prasme neaistringame kūrinyje *draugystė* jungia Astą, Vidą ir Marių į aktyvų ir efektingą vienetą. Vienas iš kito gaudami šiltą, nesavanaudišką bičiulišką paramą, jie išsilaiko prieš šio krašto tuštybę ir beprasmybę.

Blogos įtakos romane surinktos į ciniško psichologo figūrą. Robertas Andriušis-Andrews totaliai persisunkęs amerikietiška dvasia (tai liudija jo pastovus kokaino vartojimas ir keisti išpuoliai prieš bičiulišką trijulę), o vis dėlto jis mėgsta stebėti šiuos naujo lietuviško sąmoningumo eksponatus. Stebėti ir griauti. Robertas yra tiek susitelkęs į save kaip dėmesio centrą, jog jis domisi tik tuo, kas tiesioginiai liečia jį patį. Šiuo metu tai yra gyvenimo vidurio krizės, ir Robertas viską aiškina tik savo to momento teorija. Trijulei jis bando įtaigoti, jog jos išvystytas artumas ir bendrų

idealų pojūtis nėra nieko kito, kaip elegantiškas bandymas pabėgti nuo mirties ir žinojimo, kad yra mirtis. Nesvarbu, kad Astai tik 26 metai. Pagal Robertą, „gyvenimo vidurio krizė gali prasidėti nuo 25 metų ir tęstis net iki 55 metų" (306 p.). Kita Roberto siūloma teorija bene įžvalgesnė: jis pastebi, kad dalis šių tėvynės aficionadų kenčia nuo kaltės komplekso, — kažkur jų praeity likimas lėmė jiems būti laimės kūdikiais ir dėl to, kad jie lengvai gyveno ir gyvena, kas nors — brolis, sesuo, draugas — kentėjo ar net žuvo. Tokio likimo paglostymo jie lengvai negali priimti, tad jie yra paženklinti žmonės, jaučią dvigubą atsakomybę turėdami gyventi už save ir už ką nors kitą. Jie negali hedonistiškai ir beprasmiškai žaisti kaip kiti, kai ant jų nerūpestingo tako krenta šešėlis iš praeities, nors tas šešėlis ne nuo jų veiksmų priklausė. Bet toks yra grupės paaiškinimas. Pats Robertas tik apibūdina sindromą ir bando jį išjuokti, nes jam rūpi pavilioti Astą sau. Roberto pastangos sugriauti grupės pasiektą „sinergistiką" (bičiuliškai išvystytą, nuo visų narių priklausomą energiją) lydimos nesėkmės, jis negali šių žmonių paliesti, moraliai jie per vieningi ir stiprūs jam ir jo pinklėms.

Ir tai tiesa: Asta, Vidas ir Marius ir kiti į juos panašūs net ir buitines problemas sprendžia kitaip. Jie atsisako dirbti nelietuvišką darbą. Imdami pavyzdį vienas iš kito, jie dirba lietuviškose redakcijose, lietuviškuose darželiuose, naujame Mokslo ir Tyrimų centre, daug valandų jie paaukoja nemokamam darbui po įvairias kolonijos įstaigas. Be to, jie tiesiog reikalauja, kad lietuviškos visuomenės institucijos remtų jų veiklą ir energiją ir juos išlaikytų. Knyga baigiasi neįtikėtina veiklos ir solidarumo scena, kurios sąžiningai negalima skaitytojui išduoti. Bet viena aišku, kad šių veikėjų motto yra gyventi intensyviai, nesvarbu kokia kaina. Jie yra „Me" generacijos, lietuviškai sudvasintos, variantas.

Violeta Kelertienė

Post - scriptum paaiškinti, kodėl „Kažkas, kažkas. . . . . ir triukšmas aplink save". Išeivių proza gali būti išdidi Marium Katiliškiu. Žemė, į kurią įaugę mūsų šaknys, nebuvo niekad tikresnė negu jo romane *Miškais ateina ruduo.* Ir niekas taip skaudžiai neišreiškė egzilo traumos kaip Antanas Škėma *Baltoje drobulėj.* Abu rašytojai jau iškeliavę į amžinybę. Daug triukšmo aplink mus. Irzlios, sentimentalios, didaktinės prozos. Daug tuščio triukšmo. Tikime, vieną dieną iš jos iškils naujieji mūsų romanai.

Ne, tai ne mūsų sugalvota idėja. Ačiū Stanislovui Lem ir jo neparašytų knygų recenzijų rinkiniui *A Perfect Vacuum.*

Iš tikrųjų, kodėl ne? Jei romanai ieško recenzentų, kodėl recenzentai negali ieškoti romanų?

ISTORIJA IR DABARTIS

LIETUVIŲ VEIKLA IR GYVENIMAS AMERIKIETIŠKOJ APLINKOJ

Šio pokalbio tikslas yra mesti žvilgsnį į aplinkybes, kurios lemia ir lems išeivių gyvenimą, pradedant nuo čia gimusių lietuvių hamletiško „būti ar nebūti" sprendimo ir baigiant specifinėm išeivių veiklos formom.* Nepretenduoju, kad mano analizė bus išsami. Nesiūlau viską jungiančios tezės. Žadu tik apibūdinti aplinkos įtakos formas ir pasekmes. Tai darau didžia dalimi remdamasis asmeniškais įspūdžiais bei patyrimais.

Pradėkim nuo tos aplinkos įtakos, kuri lietuvių išeivijos gyvenimui yra viena iš svarbiausių ir neabejotinai pati neigiamiausia. Tai ta jėga, kurią vadinam nutautimu, sulydymu lydomajam katile. Neseniai Amerikos piliečiai turėjo progą stebėti grandiozinį spektaklį — Laisvės statulos atnaujinimo šventę. To spektaklio tikslas buvo pažymėti Ameriką kaip laisvės kraštą, kaip milijonų imigrantų svajonių išsipildymą. Per tas iškilmes žodžiai „laisvė" ir „imigrantas" buvo pakartotinai linksniuojami. Už šių žodžių slypėjo potekstė, tyliai skelbianti amerikietiškos sistemos pranašumą. O ta sistema štai kaip veikia: Amerika įsileidžia imigrantus ir jiems suteikia pilnas piliečių teises bei daugumai lig tol neįsivaizduojamas laisves. Tie nauji atvykėliai stengiasi skubiai nutausti, varžydamiesi tarp savęs kuo greičiau įsisąmoninti amerikietiškas vertybes ir tapti pilnakraujais amerikiečiais. Vienybėj — tautų sulydyme — stiprybė, skelbia Amerikos sistemos prižiūrėtojai.

Šio modelio logika sunkiai užginčijama, jo pranašumas — milijoną kartų įrodytas tų imigrantų, kurie savo energija, darbštumu ir kūrybingumu iškėlė Ameriką į pasaulio galingiausią valstybę. Tas modelis atrodo natūralus ir teigiamas amerikiečiui — nebent jis būtų tautinės mažumos, nenorinčios asimiliuotis, narys. Mums amerikie-

*Skaityta 1986 m. Santaros-Šviesos suvažiavime.

tiškas sulydymo modelis pasižymi savo subtiliu ardomuoju mechanizmu — tautinės mažumos žūsta ne nuo stalinistinio tipo kaulus traiškinančių smūgių, o laisvės bei meilės glėby ar, kaip amerikiečiai sako, „being killed with kindness".

Tipiško nutautusio amerikiečio perspektyvoje lietuvių išeivių bandymas išlaikyti savo tautinį identitetą yra visiškai svetimas dalykas. Jis šiaip ne taip dar gali suvokti, kodėl ispanų kilmės amerikiečiai nenutausta. Ispaniškoji Meksika juk taip arti, o lydomasis katilas perkrautas, nespėjama visų ispaniškai kalbančių į jį sugrūsti. Tačiau bandyk paaiškinti tam žmogui, kad esi lietuvis, nors ir Amerikoj gimei, ir bandai lietuviu likti. Vasaros stovyklos, Lietuvių Bendruomenės suvažiavimai, šokių šventės, jaunimo kongresai — visa tai tam žmogui sunkiau suvokti negu pasakojimai apie gyvenimą kokioj egzotiškoj šaly, nes jie vyksta jo paties krašte, gal net jo paties kaimynystėj ir atrodo tokie keisti, nieko bendro su jo patirtim neturintys, bereikalingi.

Tiems iš jūsų, kurie gyvanate Čikagoje ar Klevelande ar Detroite, skirtumai tarp tų dviejų pasaulių — amerikietiško ir lietuviško — galbūt neatrodo tokie radikalūs, nes Jungtinių Amerikos Valstijų šiauriniuose didmiesčiuose — senosios industrijos centruose — etniškumo įtaka miesto kultūrai kadaise buvo didelė ir ji ligi šiol nėra išnykus. Tačiau, nuvažiavę į miestą, kur etninių rajonų seniai nebėra, pamatysite, kad lietuvybė yra nesuvirškinama sąvoka.

Turbūt kai kam iš jūsų nei šilta, nei šalta, kaip kiti amerikiečiai į jus žiūri. Nusigręžiat nuo peršamos nutautimo sistemos ir darot savo. Jeigu mums labai rūpėtų kitų nuomonės apie mūsų veiklą, tai mes šitokių suvažiavimų nelankytumėm. Tačiau negalima paneigti, kad nelietuviška aplinka turi nepaprastai didelę psichinę įtaką čia gimusiems lietuviams. Tai matyti jau vien iš pasaulio lietuvių jaunimo kongresų, kurie yra tapę jaunimo identiteto ieškojimo ekspedicijomis. Jaunimas suvažiuoja daryti tą anksčiau minėtą hamletišką sprendimą. Apsidžiaugiam, kad daugumas kongrese dalyvaujančių pasirenka kritiškam gyvenimo kryžkely „būti" lietuviais, bet prisiminkim, kad jie sudaro jaunimo mažumą. Deja, lietuvių jaunimo masės apsisprenžia lietuviais nebūti.

Pažvelkim į tai, kas amerikietiškoj aplinkoj paveikia lietuvio jaunuolio apsisprendimą. Prie nutautimo temos ilgiau sustota. Apie ją verta padaryti dar pora pastabų. Pirma, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad prie greitesnio išeivijos nutautimo prisideda jaunų lietuvių išsikėlimas iš etninių rajonų šiaurinių JAV didmiesčių. Persike-

liant iš tokios Čikagos ar Klevelando į Washingtoną ar Memphis, apleidžiamos didelės lietuvių kolonijos ir atsiduriama aplinkose, kuriose etniška patirtis vargiai ar randa kokio pozityvaus atgarsio iš draugų bei bendradarbių.

Antra, norint geriau suprasti tautinių grupių sulydymą Amerikoje, reikia į tai žiūrėti kaip į kultūrų konkurenciją. Tai nelygios varžybos, nes Amerikos kultūros skleidėjų resursai yra šimteriopai didesni, negu lietuvių kultūrininkų ištekliai. Masinės komunikacijos priemonės, auklėjimo sistema ir taip toliau skleidžia amerikietišką kultūrą. Be to, Jungtinių Amerikos Valstijų kultūrinis kraitis daug didesnis negu lietuvių. Skaičius lietuvių, iškilusių pasaulio moksle, mene ar populiarioj kultūroj yra menkutis, palyginus su Amerikos kūrėjų skaičium. Todėl mano kartos lietuvių tarpe varžybas tarp amerikietiškos ir lietuviškos kultūros pakartotinai laimi pirmoji.

Net ir tuomet, kai nėra konkurencijos tarp kultūrų, laimi Amerikos kultūra. Pažvelkim į amerikiečių ir lietuvių kultūrų vertybes. Iš amerikietiškos kultūros lietuvis jaunuolis gali pasisemti tokias vertybes: laisvę, demokratiją, toleranciją kitaip galvojančiam, teisingumą. Iš lietuviškos kultūros lietuvis jaunuolis gauna darbštumo, išsilavinimo troškimo, šeimyniškumo, dorovės ir gal net religingumo sąvokas. Galbūt nevisi norėsite sutikti, kad mano suminėtos lietuviškos vertybės tikrai lietuviškos. Į tai tegaliu atsakyti, kad jos yra vertybės, kurias aš asmeniškai paveldėjau iš tėvų ir iš lietuviškų organizacijų, kurioms priklausiau. O šeima ir organizacijos čia gimusiam lietuviui išeiviui įkūnija didesnę dalį to, ką vadinam kultūra. Ar amerikietiška kultūra laimi dėl to, kad jos skleidžiamos vertybės yra kažkuo geresnės? Turbūt, kad ne. Ir vienos ir kitos kultūros vertybės yra svarios ir teigiamos, viena kitą papildo. Jaunuolis, gyvendamas Amerikoj, gali iš lietuviškame gyvenime gautų vertybių išjungti tautinį elementą ir tapti grynu amerikiečiu. Čia ir yra viena iš amerikietiškos sistemos pranašumų — jinai pakankamai lanksti pasisavinti tai, kas geriausia iš kitų kultūrų.

Iš to peršasi išvada, kad jauni lietuviai liekam lietuviais ne dėl lietuviškų vertybių ir tikrai ne dėl to, kad lietuvių kultūra būtų pranašesnė už amerikiečių kultūrą. Jei liekam lietuviais, tai turbūt dėl to, kad jaučiam primityvų kraujo ryšių traukimą. Vieniems tas traukimas stipresnis, kitiems silpnesnis. Pastariesiems reikia racionalių argumentų ir lietuviškų draugų bei kitokios įtakos, kad jie nuo lietuvybės nenusigręžtų.

Amerikietiškos aplinkos įtaka lietuvių išeivijai nesiriboja vien nutautimu. Kitos amerikietiškos aplinkos įtakos, kurių efektus matom ar matysim išeivijoj, ateina iš naujojo patriotizmo ir su juo susijusio blaivesnio požiūrio į Sovietų Sąjungą, karjerizmo, nacių gaudymo akcijos ir naujųjų imigrantų bangos. Vienos kryptys teigiamai paveikia mūsų gyvenimą, kitos neigiamai. Kiekviena verta mūsų dėmesio.

Atrodo, kad dabartinė lietuvių jaunimo karta yra drąsesnė negu ankstesnės kartos. Jos drąsumas turbūt kyla iš to, kad Amerikos jaunimas ir apskritai Amerikos visuomenė geriau negu betkada per praėjusį dešimtmetį apie save galvoja. Naujasis patriotizmas vyrauja Jungtinėse Amerikos Valstijose. Amerikos mazochistinis laikotarpis, kurį pagimdė lemtingas Vietnamo karas, jau praeityje. Lietuviams tai sudaro palankesnę dirvą politinei veiklai. Amerikos publikos dėmesys nebėra sukoncentruotas į savo krašto tikras ir tariamas ar išgalvotas ydas. Galima karts nuo karto atkripti jos dėmesį į Sovietų Sąjungos imperiją. Tokioj aplinkoj žymiai lengviau kelti Lietuvą liečiančius politinius klausimus ir, jei neįskaitom OSI įtakos, lengviau būti lietuviu.

Tačiau šių dienų Amerikos jaunimu galima nusiskųsti, kad nors drąsesnis ir patriotiškesnis, jis taip pat daugiau savanaudiškas, jam svarbiau už viską pelninga karjera. Prieš dešimt metų jaunimas, būdamas daugiau linkęs į radikalizmą ir idealizmą, ryžosi išeiti iš savo siauro rato ir siekti vadovaujančių pozicijų. Dabar jaunimas atrodo daugiau abejingas vadovavimui ir aplamai visuomeninei veiklai. Tai šiek tiek paveikia ir lietuvius. Paimkim pora pavyzdžių. Kai aš buvau moksleivis ateitininkas, Moksleivių Ateitininkų Sąjungos centro valdybos pirmininkas buvo 19-os metų amžiaus studentas. Šiandien Moksleivių Ateitininkų Sąjungai vadovauja moteris, kurios sūnus yra gimnazistas. Štai akivaizdus kontrastas: kai aš lankiau gimnaziją, mūsų ambicija niekad nebūtų leidus mums išsirinkti pirmininką turintį daugiau negu 30 metų amžiaus.

Antras pavyzdys — tai JAV Lietuvių Jaunimo Sąjunga. Kelerius metus iš eilės ta sąjunga ničnieko neveikė: įvairiose kolonijose prieš dešimtmetį ar daugiau įsteigti skyriai buvo išmirę, suvažiavimai nebebuvo šaukiami, net nebuvo centro valdybos. JAV Lietuvių Bendruomenė, su kuria Jaunimo Sąjungą saisto didelio brolio — mažo brolio ryšiai, neseniai iš desperacijos ėmėsi iniciatyvos sąjungą atgaivinti, ją priglausdama arčiau prie Bendruomenės. Prieš dešimt

metų tai irgi nebūtų galėję įvykti, nes tuometinė Amerikos Lietuvių Jaunimo Sąjunga tebeturėjo jai ištikimų jaunų vadų ir jaunimas nebuvo linkęs atsisakyti kad ir mažiausios dalies savo autonomijos. Dabar lietuvių spaudoj nepasirodė jokių pasipriešinančių balsų iš jaunimo tarpo.

Šie du pavyzdžiai gali būti šiokie tokie kelrodžiai į lietuvių išeivijos ateitį. Iš jų galim padaryti išvadą, kad šių dienų jaunimas savo brendimo laikotarpiu mažiau linkęs apsiimti vadovavimu negu ankstesnė jaunimo karta ir kad, jei jis toliau eis ta kryptim, tai pasekmės lietuvių išeivijos ateičiai nebus džiuginančios.

Amerikietiškoji aplinka daro ir kitą neigiamą poveikį lietuvių jaunimui. Tai OSI siautėjimas. OSI neigiamai paveikia lietuvių veiklą ir lietuvių savigarbą. Apie pirmąją daugiau pakalbėsiu vėliau. Abipusė retorika dėl OSI nacinių karo nusikaltėlių yra tiek įkaitusi, kad sunku žinoti, kur kieno teisybė. Aišku tik, kad lietuviai jaučiasi esą smerkiami kaip tauta ir smerkiami tokiu epitetu, kuris Amerikos leksikone yra pats šlykščiausias, būtent nacis. Būtų lengviau tuo epitetu atsikratyti ar bent jo perdaug neimti į galvą, jei žinotume, kad viskas iš piršto išlaužta, kad lietuvių-žydų santykiai visada buvo korektiški, kad jokie lietuviai žydų nešaudė. Deja, nebent būtume visiškai akli tiesai ir istorijai, žinome, kad taip nebuvo. Todėl, kai dar vieno lietuvio pavardė atsiranda *New York Times* ar *Washington Post* straipsnyje apie naujai įtartus žydų naikintojus, vienas iš pirmųjų klausimų, kurie norom nenorom ateina į galvą, yra toks: „O gal jis tikrai žydus žudė?" Aplamai, gyvendami Amerikoj, lietuviai turi kamuotis su menkavertiškumo jausmais — juk Lietuvos kultūriniai bei politiniai laimėjimai gana menki prieš Amerikos. OSI tą menkavertiškumą stiprina ir lietuvių vardą kitų amerikiečių tarpe juodina.

Per anksti žinoti, ar OSI bus smarkiai sužalojus jaunų lietuvių psichiką. Atrodo, kad jaunimas stipriai angažuojamas įsijungti į veiklą prieš OSI ir kad tai tapo pirmaujanti jaunimo visuomeninės veiklos išraiška. Galima spėti, kad tautinės neapykantos yda, kuri būdinga rytų Europos tautoms ir jų išeivijoms, giliai įleis šaknis kai kurių jaunų lietuvių pasąmonėse žydų adresu. Mūsų laimei, tiesioginė OSI įtaka lietuvių visuomenei bus trumpalaikė, nes tariami naciai per dešimt ar dvidešimt metų išmirs.

Ilgalaikę įtaką Amerikos lietuviams gali turėti visai skirtingas reiškinys. Tai naujieji Amerikos imigrantai. Dabartinė imigrantų

banga yra antra pagal didumą Amerikos istorijoj. Pernai beveik 650,000 žmonių legaliai imigravo į Ameriką. Prie to reikia pridėti nelegaliai Amerikon atvykusių skaičių, kuris, pasak kai kurių žinovų, kasmet siekia pusę milijono žmonių. Bent 75 nuošimčiai legalių imigrantų yra azijatai ar ispanų kilmės žmonės. Pastaroji grupė sudaro didelę daugumą nelegalių ateivių. Tų imigrantų gimimų koeficientas aukštesnis negu Amerikos baltųjų rasės narių. Pranašaujama, kad 2020 metais juodųjų, azijatų ir ispanų kilmės žmonės Amerikoj sieks 35 nuošimčius, palyginus su 20 nuošimčių dabar. Kaikurie bijo, jog JAV pietvakarių valstijos ir Florida taps ispaniškuoju Kvebeku, kur įsigalės separatistinė politika, nukreipta prieš anglosaksišką Ameriką.

Sunku pasakyti, ar šios pranašystės išsipildys. Jungtinių Amerikos Valstijų Kongresas pernai beveik priėmė įstatymą, kuris būtų smarkiai pristabdęs nelegalią imigraciją. Be to, reikia prisiminti, kad nors dabartinė imigrantų banga siekia istorines ribas, santykis imigrantų su čia gimusiais Amerikos piliečiais buvo daug didesnis praeity, negu jis yra dabar. Didžiausioji imigrantų banga — arti devynių milijonų žmonių — pasiekė Amerikos krantus tarp 1900 ir 1910 metų. Įsidėmėtina, kad nors kas dešimtas žmogus Amerikoj 1910 metais buvo jon atvykęs prieš nedaugiau kaip dešimt metų, lydomasis katilas vis tiek pajėgė visus ateivius sulydyti. Tai nereiškia, kad ispaniškasis Kvebekas Amerikos pietuose jokiu būdu negali atsirasti, o tik parodo, kokią galingą nutautimo jėgą reikėtų įveikti, kad tai įvyktų.

Lietuviams dera būti jautriems šiam imigracijos klausimui dėl poros priežasčių. Vieną dieną politinės audros Rytų Europoj ir Sovietų Sąjungoj gali priversti tūkstančius lietuvių ieškoti prieglobsčio Amerikoj. Jiems kelias į Jungtines Amerikos Valstijas gali būti uždarytas, jei imigrantų kvotą užpildys azijatai ir ispanų kilmės žmonės.

Be to, ispaniškasis Kvebekas Amerikos pietuose galėtų tiesiogiai paveikti lietuvių išeivijos gyvenimą. Amerikos vadai, norėdami užkirsti kelią separatizmui, galėtų įvesti multikultūrinę politiką, panašiai kaip dabar yra Kanadoje. Nėra klausimo, kad Kanados valdžios pastangos per praėjusį dvidešimtmetį patenkinti prancūzų kilmės gyventojus davė teigiamų rezultatų ir Kanados lietuviams. Kaip tautinė mažuma, Kanados lietuviai susilaukia daugiau pagarbos negu Amerikos lietuviai ir net gauna įvairias valdžios subsidijas.

Priešingai, ispanų ir azijatų antplūdis Amerikon ir vienos ar kitos tų imigrantų grupės atsisakymas nutausti galėtų iššaukti amerikiečių reakciją prieš etnikus, kuri kenktų ir lietuviams. Amerikos istorijoj tokių reakcijų jau yra buvę. Dabar kai kurie amerikiečiai, susirūpinę ispanų kalbos įsigalėjimu valdiškose mokyklose, valdiškose institucijose ir darbovietėse, bando pravesti papildymą Amerikos konstitucijai, kuria anglų kalba būtų pripažinta oficialia Amerikos kalba. Tačiau Amerikos publikos apklausinėjimai rodo, kad daugumas yra ambivalentiški naujiesiems imigrantams, nepaisant aukšto imigruojančių skaičiaus ir neišspręstos nelegalių imigrantų problemos. Tai įrodo arba žmonių apatiją, arba tolerantiškumą, ar gal po truputį ir vieno, ir kito. Iš to galima padaryti išvadą, kad be dramatiškų permainų Amerikos visuomenė nepradės diskriminuoti prieš etnikus.

Tenka abejoti, kad viena ar kita radikali galimybė — stipri multikultūros politika ar atvira diskriminacija prieš etnikus ir etninę veiklą — taps realybe. Tačiau galima spėti, kad ispanų ir azijatų kilmės imigrantų banga turės apčiuopiamą įtaką išeivių gyvenimui. Galbūt naujoji imigrantų banga laimės tam tikras lengvatas, kurias JAV valdžia turės siūlyti ir kitom etninėm grupėm, įskaitant mūsų. Ar galbūt naujieji imigrantai taps Amerikos politinių vadų bei spaudos dėmesio centru ir ankstesnių imigracijų etnikai bus nustumti toliau į šalį. Taigi sunku pasakyti, ar naujosios imigracijos efektas lietuviams išeiviams bus neigiams ar teigiamas. Užtat mums reikia atidžiai stebėti imigracijos procesą ir bandyti jį nukreipti, kiek tai įmanoma, mūsų naudai.

Šalia tų aplinkybių, kurios specifiškai priklauso Amerikos lietuvių gyvenimui, reikia paminėti vieną aplinkybę, kuri yra bendra visiems lietuviams, nepaisant kuriam krašte jie gyventų. Tai laiko tėkmė. Kiekvieni nauji tarybinės Lietuvos gyvavimo metai po truputį daugiau aptemdo nepriklausomos Lietuvos atstatymo viltį. Tik pagalvokim: moderni Lietuvos valstybė teegzistavo 22 metus, o prieš kelis mėnesius Lietuva pradėjo 47-us nepriklausomybės netekimo metus. Kuo toliau, tuo mažiau svarbus atrodys nepriklausomos Lietuvos laikotarpis net patiems lietuviams. Tai nereiškia, kad jo svarba sumažės iki nulio. Jis liks reikšmingu momentu mūsų istorijoj, tokiu kaip Vytauto Didžiojo laikai, kaip XIX amžiaus tautinis atgimimas. Tačiau nepriklausomybės laikotarpis pagaliau nustos būti tas pagrindinis mūsų politinės veiklos emocinis bei intelektualinis variklis, nustelbiantis visas kitas veiklos priežastis.

Ateis diena, kada veiklą grįsim nebe nepriklausomybės atstatymo reikalavimais, o laisvo apsisprendimo principu. Tam dar nepribrendo laikas, nes nepriklausomybės atstatymo vilčių traukimas tebėra stiprus lietuvių išeivių tarpe, ypač tiems, kurie gimė ir augo laisvoj Lietuvoj.

Apibūdinus įvairias aplinkybes, kurios paveikia išeivijos gyvenimą, dera trumpam pažvelgti į dabartines ir ateities lietuvių veiklos kryptis. Kai kuriais atžvilgiais išeivija sugeba atsispirti nutautimo vilionėms. Pavyzdžiui, atrodo, kad per praėjusį dešimtmetį ideologinės lietuvių organizacijos turėjo palaipsniui silpnėti ir kad turėjo įvykti jėgų konsolidacija, privedanti prie didesnio veiklos vienodumo. Tokioj aplinkoj bendrinės organizacijos, kaip Bendruomenė ir Jaunimo Sąjunga, turėtų palaipsniui stiprėti. Tačiau tos veiklos suvienodinimas, jei jis išvis vyksta, yra gana lėtas procesas. Jaunimo ideologinės organizacijos, kaip atrodo, nesilpnėja. 1985 metų vasaros gale įvykęs ateitininkų 75-ių metų jubiliejinis kongresas buvo nuostabus tuo, kad pritraukė daug šimtų žmonių Čikagoje. Išeivijos ideologinis įvairumas įrodo visuomenės gyvybingumą.

Pažymėtini laimėjimai kultūrinėj srity. Vienas yra lituanistikos katedra ir joje ugdomi jauni lituanistikos žinovai. Antras — Ateities leidykos neseniai išleistas keturių jaunų poetų eilėraščių rinkinys. Trys iš jų gimę išeivijoj. Yra ir daugiau prošvaisčių — tai Čikagoj augusios nei trisdešimties metų neturinčios lietuvaitės romanas paaugliams, tai kelių jaunų Kanados lietuvių šeimų plokštelė vaikams. Jie visi maži triumfai prieš nutautimą. Jie ypač džiugina tuo, kad įrodo, jog kultūrinė estafetė perduodama naujai kartai.

Prie pozityvių reiškinių reikia priskaityti Lietuvių katalikų federacijos naują leidinį anglų kalba *The Observer* ir naują pabaltiečių žurnalą *Baltic Forum* bei naujus politinius veiksnius Baltic American Freedom League, Coalition for Constitutional Justice ir Americans for Due Process. Šie nauji leidiniai bei organizacijos paženklina išeivijos sugebėjimą reaguoti į šių dienų reikalavimus. *The Observer* stengiasi pasiekti nutautusias lietuvių mases. Coalition for Constitutional Justice ir Americans for Due Process buvo įkurti užkirsti kelią OSI politikai. *Baltic Forum* leidėjai ir naujų veiksnių vadai grindžia savo veiklą tautybių bendradarbiavimo principu. Kiekvienai iš tų naujų organizacijų priklauso įvairių tautybių žmonės.

Antra medalio pusė rodo gana rimtų problemų. Aplamai jauniems išeiviams būdingas intelektualinis sustingimas lietuviškoj veikloj. Jaunesnė karta lietuvių spaudos neskaito, yra abejinga lietuviškų klausimų gvildenimui. Paklausa tiems jauniems lietuviams, kurie kuria lietuviškai, ateina daugiau iš vyresniųjų negu iš kūrėjų bendraamžių. Angliškai leidžiami žurnalai kaip *Bridges* ir *The Observer* neužpildo spragų jaunų lietuvių intelektualų gyvenime. Jie pabrėžia informacijos teikimą, ne svarbių su lietuvybe susijusių klausimų nagrinėjimą. Jie auklėja tą žmogų, kuris mažai apie savo kilmę žino, ne tą, kuris perėjęs lietuvybės kursus namuose ir šeštadieninėj mokykloj.

Kitas šešėlis mūsų veikloj yra planingumo stoka. Tai problema ne tiek socialinėj ar kultūrinėj veikloj, kiek politiniam gyvenime. Mūsų politinė veikla yra arba reaktyvinė, gynybinė, trumpalaikė, arba taikoma į tokius tikslus — kaip nepriklausomybės atstatymą — kurių netolimoj ateity nėra jokių vilčių pasiekti. Kampanija prieš OSI yra geras gynybinės veiklos pavyzdys. Jeigu Coalition for Constitutional Justice, Americans for Due Process ir kitiems veiksniams pasiseks po ilgos, daug resursų reikalaujančios kovos su OSI pravesti savo siūlomus pakeitimus nacių gaudymo procese, ką būsim pasiekę? Būsim apgynę lietuvių vardą ir išgelbėję kelių ar keliolikos žmonių gyvybes. Tai savaime svarbūs pasiekimai. Tačiau ką būsim laimėję, ko anksčiau neturėjom? Geriausiu atveju sugrąžinsim padėtį į status quo ante, kuris egzistavo prieš OSI įkūrimą. Tuo tarpu būsim sunaudoję didelę dalį mūsų ribotų resursų.

Galbūt mūsų veikla yra trumpalaikė ir reaktyvinė dėl to, kad mes, sąmoningai ar nesąmoningai, nedaug tesitikim. Neseniai vienas ilgametis Lietuvių Bendruomenės veikėjas lietuvių spaudoj suabejojo jau kelinti metai iš eilės skelbiamos Baltic Freedom Day reikšme. Anot jo, toji šventė tesudaro progą pabaltiečių išeivių vadams nusifotografuoti su prezidentu, paviešėti Baltuosiuose Rūmuose. Ta Kongreso priimta ir prezidento pasirašyta proklamacija nieko konkretaus nežada, kad būtų priartintas Pabaltijo laisvės atstatymas.

Kaip tyčia, po to straipsnio pasirodymo įvyko pabaltiečių atstovų susitikimas su Prezidentu Reaganu, kuriame jis pasirašė Baltic Freedom Day rezoliuciją ir davė konkretų pažadą, būtent, kad jis sekančiam pasimatyme su Gorbačiovu iškels Pabaltijo kraštų pavergimo ir rusifikacijos klausimus. Tai išeiviams turėtų būti

sensacija. Tačiau lietuvių spaudoj tas prezidento pažadas buvo vos viena dviem eilutėm pažymėtas, lyg jis būtų mažareikšmis. Kodėl? Ar tik ne todėl, kad mes, išeiviai, iš to pažado nedaug tesitikim? Galvojam sau: gal ir pažadėjo, bet ar tikrai pažadą ištęsės? O jei ištęsės, tai turbūt tik prabėgom užsimins Gorbačiovui ir tam užsirūstinus dėl įžūlaus klausimo, skubės prie kitų, Amerikai svarbesnių reikalų.

Toks samprotavimas iš dalies pagrįstas realiu galvojimu. Ko galima tikėtis iš vyriausybės, kurios prezidentas pasauliui skelbia, kad Sovietų Sąjunga yra blogybės įsikūnijimas, bet kurios Teisingumo departamentas paaukoja amerikiečių pilietines teises ant JAV-Sovietų Sąjungos bendradarbiavimo aukuro? Ko tikėtis iš prezidento, kuris pasirašo Baltic Freedom Day rezoliucijas, bet kuris 1981 metų gale tylėjo, nors ir žinojo, kad lenkų valdžia ruošėsi smogti demokratiniam Solidarumo sąjūdžiui? Ko galima laukti iš prezidento, kuris viena ranka prašo milijardų dolerių apsiginklavimui prieš sovietus ir kita ranka ne tik siūlo sovietams parduoti Amerikos grūdus, bet dar ir su nuolaida? Dėl šitų paradoksų mūsų konservatyvi lietuvių visuomenė turėtų niršti. Tačiau, vietoj piktų balsų kakofonijos, vyrauja šventa tyla. Skundžiamasi tik dėl OSI, bet ir tai kaltė priskiriama ne prezidentui, ne jo vyriausybei, o Teisingumo departamentui, lyg jis būtų autonomiška institucija. Lietuviai turbūt remia Reaganą, nes jie tvirtai tiki, kad už jį geresnio neras. Nelengva tokiam galvojime atskirti blaivumą nuo menkavertiškumo jausmo.

Pasiūlyti gražiai skambančių sprendimų mūsų problemoms lengva. Įvairūs paskaitininkai kaip tik tai gana dažnai padaro. Politinėj veikloj turėtume išvystyti plačių pažinčių tinklą, kuris išeitų iš mūsų rytų europietiškos kaimynystės ribų. Turėtume sudaryti kuo platesnes koalicijas, pavyzdžiui, net su Amerikos negrais. Turėtume steigti politinės akcijos komitetus valstijose, kur lietuvių užnugaris stiprus. Reikėtų įkurti profesionalų vedamą lietuvių informacijos centrą Washingtone. Trumpai tariant, lietuvių politinės veiklos tikslas turėtų būti įtakos siekimas vien tam, kad būtume įtakingi.

Jeigu tai būtų mūsų pagrindinis veiklos principas, tai OSI kontroversija ko gero nebūtų iškilusi. Įtakinga lietuvių visuomenė būtų darius poveiki OSI tuomet, kai ta įstaiga buvo steigiama, būtų padėjus nustatyti jos veiklą kitokia kryptimi, atitinkančią tuos reikalavimus, kuriuos iš gynybinės pozicijos dabar bandom įpiršti.

Netrūksta ir siūlymų kultūrinėj veikloj. Reikėtų įvesti moderniausias mokymo priemones lituanistinėse mokyklose, rašyti daugiau romanų mūsų paaugliams, kurie atspindėtų jų gyvenimą išeivijoj, dažniau iškviesti kultūrininkų iš Lietuvos bei puoselėti kultūrinius ryšius tarp Lietuvos ir išeivijos, stiprinti esančius kultūrinius židinius ir steigti naujus.

Visus tuos siūlomus sprendimus suminėjus, lieka tik juos įvykdyti. Deja, tie siūlymai politinėj veikloj nevykdomi, o kultūrinėj veikloj tik iš dalies įgyvendinami ir tai su labai ribotu pasisekimu. Kultūrinės veiklos nesėkmes lengviau suprasti. Jų pagrindinė priežastis, kaip anksčiau pabrėžta, yra amerikietiška aplinka. Nutautimas ir mirtis lietuvių kultūros nešėjų, puoselėtojų ir paprastų vartotojų eiles kasmet retina. Vis dėlto ta kultūra palieka tam tikrus pėdsakus. Galime didžiuotis įvairiais kultūriniais paminklais kaip *Lietuvių enciklopedija*, Lietuvių Fondu, lituanistikos katedra, bei dideliu skaičium čia kūrusių menininkų ir rašytojų, kurių įnašas išliks lietuvių tautos kultūros kraityje.

Ne taip lengva nustatyti mūsų politinės veiklos silpnybių priežastis. Manytume, kad nutautimo proceso paveikta išeivija pereitų iš kultūrinės veiklos barų į lietuvių kalbos žinojimo nereikalaujančios politinės veiklos laukus. Taigi, mūsų kultūrinei veiklai silpnėjant, politinė veikla turėtų, bent laikinai, stiprėti. Deja, taip nėra. Sprendžiant iš pokarinės išeivijos, lietuviai, kaip taisyklė, yra privatūs žmonės, nemėgstą išeiti iš savo kiemo. Tarp kitko, tas uždarumas, nors ir įvairiais aspektais nesveikas, yra viena priežastis, dėl kurios išeivija palyginus lėtai nutausta. Lietuviai išeiviai toli gražu nelinkę daryti koalicijas su negrais; juos net sunku įtikinti, kad reikia su latviais ir estais sėdėti prie vieno stalo. Lietuviai pergyvena jiems daromas skriaudas ir užsispiria tų skriaudų neužmiršti, bet jie nežino ir nesidomi tuo, kas dedasi jų kaimynystėj.

Lietuvių palinkimą į uždarumą patvirtina Lietuvos nepalanki geopolitinė padėtis. Ko verta ta politinė veikla, jie samprotauja, jei Lietuvos laisvės prošvaisčių nebematysime savo gyvenime? Nepriklausomybės laikotarpis privačiuose pokalbiuose vis dažniau apibūdinimas, prisimenamas kaip stebuklas, o ne kaip istorinė būtinybė.

Tikrų, ne tik ant popieriaus gražiai skambančių sprendimų neįstengiu atrasti. Tai ypač galioja politinei veiklai, susietai su Lietuvos klausimu, nes mes ir geriausiu atveju labai mažai įtakos galime turėti. Galbūt geriausias sprendimas yra esamos padėties

blaivus atpažinimas ir prisitaikymas prie jos, kiek galint išeivijos naudai pakeičiant jos kryptį.

Baigiant noriu pabrėžti, kad nors išeivijos ateitį regiu netokią jau laimingą, nežiūriu į ją su desperacija, be jokių vilčių. Nors ir bus skaudu gyventi visuomenėje, kuri palaipsniui silpnėja, bet kartu bus įdomu stebėti ir dalyvauti to kitimo procese, ieškoti ir rasti naujų atsakymų į savo identiteto klausimą, derinti lietuvišką kultūrą su amerikietiška kultūra. Mano ir kitų išeivių pagrindinė veikla ateityje — ta ašis, ant kurios išeivijos gyvenimo ratas suksis — bus ieškojimas.

Viktoras Nakas

METMENŲ ŠIMTININKAI:

$100

117) Audronė Misiūnienė
118) Vytautas Saulius

$50

Petras Jurkštas
K. J. Kemežys
Ričardas Lizdenis
Audronė Misiūnienė
Halina Plaušinaitienė
J. Vidmantas

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

APIE LITERATŪRĄ, LAIKĄ IR SAVE

Tomas Venclova, *Tekstai apie tekstus.* (Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985).

Pagal „Autoriaus žodį" pradžioje išeitų, kad yra du Tomai Venclovai: vienas „neįkandamas", literatūros mokslininkas, ir kitas „įkandamas" — šios knygos ir tikriausiai *Lietuvos pasaulyje* (1981) Venclova, norintis šį bei tą platesniam skaitytojų ratui išeivijoje ir Lietuvoje papasakoti apie literatūrą, laiką ir save. Tiesa, yra dar trečias Venclova, poetas (ir poezijos vertėjas), bet jisai, pagal 1978-ųjų metų pokalbį su Čikagos lietuviais sutinkant jo knygą *98 eilėraščiai*, turbūt irgi neįkandamas: „mano eilėraščiai yra sunkūs. . . Todėl mano rinkinys gali atrodyti nesuprantamas, nepriimtinas, gal net tuščias" (*Lietuva pasaulyje*, p. 178). Jei taip, tai šioje knygoje turim prieš save tik tą su mumis visais mielai bendraujantį Venclovą, atrodytų, atliekamą nuo jo profesijos ir pašaukimo.

Bet iš tiesų tai šis mūsų Venclova lieka savimi kaip pilnutinis tekstas, tik atskiestas šiltu paprastumo vandeniu. Rašydamas apie Donelaitį, Maironį, Trečią frontą, Milašių, Proustą, „vargšę Françoise Sagan" ir kitus kūrybinės plunksnos žmones, jis yra struktūralizmu ornamentuotos generacijos augintinis — kritikas. Įžanginėse pastabose PEN konferencijoj apie Lietuvą, jos tautosaką, arba straipsnyje apie lietuvių tautos kilmės mitologiją, jis scenon išeina kaip prakalbinis publicistas su protėvių rašalu dėmėta istoriko toga. Kalbėdamas apie bet ką, jis lieka persmelktas poezija, nuspalvinančios sakinį įvaizdžiais (apie Maironio eilėraščius: „ir šiandien gyvas malonumas skalauti gerklę jų garsais", p. 46), už humoro kaukės besislepiančio pykčio (rašydamas apie trečiafrontininkų sarkastiškas pastabas palyginant su komunistų akmeniniu nuožmumu: „Vienas dalykas — karnavalo atmosferoje pradurti keletą balionų. . . visai kas kita būti kalėjimo prižiūrėtoju", p. 66) ir prieš humorą mandagiai besilankstančios retorikos (apie medžio įvaizdį Radausko poezijoj, p. 77: „o medis įgyja kiek daugiau

gyvybės, negu jam Dievo duota"). Tokiu tekstu jis ir pristato save, tikėdamasis, kad gal jame rasime „vieną kitą nebanalią mintį ar pastebėjimą".

Randame. Venclova turi originalumo talentą ta prasme, kad įžiūri kitų nepastebėtus aspektus klausimuose, kur interpretacinės normos, atrodytų, jau yra nusistovėjusios. Pavyzdžiu gali būti pastaba (p. 26), kad Lietuvos didžioji kunigaikštystė buvo anachronistinis organizmas, panašus į daug ankstyvesnio, tautų kraustymosi laikotarpio valstybes tuomi, kad joje tilpo nestabilus „pagoniškų ir krikščioniškų kraštų konglomeratas". Panašų laiko plotmių persikryžiavimą Venclova įžiūri tiek istorijoj, tiek ir literatūroj. Tai leidžia jam suvokti, pavyzdžiui, kad Daukantas garbina lietuvių praeitį ne tiek iš su faktais nesiskaitančio patriotizmo, kiek dėl to, kad jis kuria nelyg meninį „idealų tekstą", aprašantį pirmykščią idealią būseną, tarsi esančią anapus istorinio laiko, kurioje žmogus su gamta dar nebuvo išsiskyrę (p. 31). Grynai meno srityje šitoks požiūris į laiko tėkmę veda prie labai įdomių pastabų apie Donelaičio „dažninį" mitologinį laiką (p. 22-23), t.y. archetipinius gestus, nuolatinių pasikartojimų principą jo *Metuose*, santykiaujantį su naujesniu, kryptinguoju laiku dabartinėje lietuvių literatūroje. Iš struktūralistų paveldėtas Venclovos sugebėjimas mąstyti apie kūrybą ir epochą kaip apie dviejų to paties teksto elementų produktyvų santykį leidžia jam sakyti apie trečiafrontininkus, kad, nepaisant jų kairumo, jie tikrai buvo Lietuvos nepriklausomybės vaikai ir savo siekiais išreiškė to laiko energingą norą pasakyti savo žodį ir kartu internacionalizuoti, globalizuoti lietuvių poeziją, ir kad tuomi:

> *bardami ir pašiepdami nepriklausomą Lietuvą, trečiafrontininkai vis dėlto buvo jos dalis, sutapo su jos esmingomis tendencijomis. Be abejonės tą gerai juto komunistai: iš čia jų nepasitikėjimas ir neapykanta* (p. 68).

Panašių tikslų siekė ir Trečiojo fronto nusmerktieji keturvėjininkai; Venclova čia vėl atpažįsta paviršiumi labai skirtingų srovių gilų vidinį panašumą. Iš kitos pusės, Venclova sako, kad ir klasiškas, „belaikis" Radauskas buvo nepriklausomybės epochos Lietuvoje pavyzdys, tokiu likęs ir išeivijoje, kur parašė daugumą savo knygų. Galima būtų net pridėti, kad šis niekad apie tremtį tiesiogiai nerašęs poetas buvo vis dėlto gal pats tikriausias ano laiko kultūros

įsikūnijimas, taigi, kitame laike ir vietoje, nežiūrint viso savo *kosmopolitizmo, tobulas tremtinys.*

Radauskas, pasaulio pilietis ir užkietėjęs nepriklausomybės laikų lietuvis, gali ir aplamai pasitarnauti centriniu simboliu to, kaip Venclova supranta lietuviškosios raštijos visuotinės kultūros srovėje. Jis nuolatos dosniai stengiasi įstatyti lietuvius rašytojus į lyginamuosius tarptautinius rėmus, tuo būdu juos lyg „pakeldamas" iki pasaulinės literatūros plotmės arba, tiksliau, nušviesdamas jų individualų ir tautinį įnašą iš visuotinos perspektyvos. Šitaip stebimi trečiafrontininkai Venclovai tampa verti palyginimo su Brechtu, Aragon, Leger kaip lietuviški atstovai to europietiško ekspresionizmo, ar modernizmo, ar aplamai to laiko „kairizmo", paskatinusio net ir Bronį Railą savo laiku kalbėti apie Europos „sifilizaciją" (p. 68) vieton civilizacijos. Bradūno *Maras*, nors ir prabėgomis, prisimenamas Camus *Maro* kontekste (p. 86), kas, aišku, įveda Bradūną į daug erdvesnius namus, nelyg į Saint Stefano katedrą iš mažos bažnyčios po lietuviškais klevais. Panašiai ir Radausko lietuviškumą Venclova apibrėžia, Mandelštamo išsireiškimu, kaip „pasaulinės kultūros ilgesį", sugretindamas jį su plačių Vakarų švyturiais ir „kitais vienaragiais — Valéry, Wallace Stevens'u, Bruno Schulz'u" (p. 84). Į šitą „supasaulintą" lietuviškos žodžio kultūros grandį Venclova gražiai įjungia ir svetimtaučius, pavyzdžiui, jo paties gerą draugą Josifą Brodskį, lygindamas jį su Vilniaus baroko poetais: Motiejum Sarbievijum, Danieliu Naborowskiu, Konstantinu Širvydu ir šiuos savo ruožtu lygindamas su Vakarų baroku, pvz. John Donne (p. 166). Vystydamas mintį, kad Brodskio „Lietuviškame divertismente" aprašytas Vilnius yra keistai negyvas, be judesio ar „gilumos matmens", Venclova tuoj pat įstato sąvąjį šį įspūdį į visuotinės literatūros rėmus:

> *Plėtojama* ištvirkusio, prakeikto, entropinio miesto *tema — beje, labai dažnai literatūroje, susijusi su Baudelaire'o, Laforge'o, Eliot'o, taip pat su Slučevskio, Annenskio, Zablockio vardais* (p. 171).

Gerame straipsnyje apie Virginia Woolf jisai nesiriboja vien tik rašytojo žodžio dimensija, bet praplečia ją ir į tapybą:

> *Analogiją gal netgi leistina išplėtoti. Joyce — literatūros Picasso (aštrus, be galo išradingas, netelpąs vienos srovės rėmuose).*

Proust — literatūros Braque (estetas, ieškąs klasikinės tobulybės). Tuo tarpu Woolf — kas nors iš „mažųjų" kubistų, pavyzdžiui, Juan Gris (ramesnis, kasdieniškesnis ir drauge teorinių kubizmo principų labiau apibrėžtas, negu Braque ir Picasso). (p. 198-9).

Atrodytų, lyg Venclova stebi kultūros srovę, įvairių tautų į ją įnašus ir įvairias jos apraiškas kaip apskritą visumą, vientisą savo įvairumu. Jis tartum apčiuopia už esančių faktų glūdinčią jų santykiavimų struktūrą, kuri ir išaiškina jam pasaulį.

Pasaulį supratęs žmogus į ką nors tiki. Taigi, ir Venclova turi savo intelektualinį, o ir poetinį *credo*, išreikštą, pavyzdžiui, tokiais žodžiais, kaip: „Poezija virsta sąžinės ir sąmoningumo reikalu, nevilties ir ištikimybės aktu" (p. 92), arba: „Svarbiausias eilių tikslas — įveikti neviltį, nugalėti entropiją" (p. 151), arba vėl, charakterizuojant Albert Camus etiką, kad tai: „Atvira, sunki, patraukli vienatvės ir solidarumo etika" (p. 205). Iš visos Venclovos poezijos irgi dvelkia panaši dvasia: peržengęs per paskutinę nevilties ribą, žmogus išsilaisvina ir gali su tamsia ramybe pašvęsti save idealo tarnybai. Šitoks moralinis stoicizmas, atrodo, yra tipiškas žmogiškoms vertybėms užsiangažavusių Rytų Europos intelektualų bruožas. Jie mat didžiojo Šėtono mokiniai.

Geri mokiniai dažnai ir patys tampa mokytojais: tai ištiko ir Venclovą. Aukšto lygio poetas, jis nepatenkintas dairosi, kur čia nukišti šį laurų vainiką, kad jis netrukdytų jam būti literatūros mokslininku, taigi kritiku, aiškintoju, mokytoju (nors ir pasislėpusiu nuo mūsų, vargšų, už „neįkandamumo" skraistės). Bemokslininkaudamas, suvokęs pasaulį kaip semiotinę visumą, jis jau nori būti ir tautos kultūros ir likimo komentatorium, arba, kaip jis apie Česlovą Milašių sako, „epochos įrankiu" (p. 149). Tiesa, Venclova tuo ir panašus į Milašių, nes tasai irgi nesiskubina būti poetu, geriau mėgdamas kalbėti apie savo vaikystę taip, kad iš to išeitų komentaras aplamai apie gyvenimą. Galima galvoti apie Venclovą ir kaip apie savotišką Kavolį, nes jie abu turi panašių literatūriškai — kultūrinių interesų, abu linkę žiūrėti į kūrybinį žodį kaip į kultūros tekstą. Juos beskaitant, kitą kartą net norisi prašyti Kavolio, kad nerašytų daugiau apie literatūrą, o Venclovos — apie kultūrą bei istoriją, bet, žinoma, iš to nieko nebus, o jei jie abu ir nustotų, mes irgi kažką vertingo prarastume. Mat visvien pirmiausia jie yra žodžio gynėjai, kurie suvokia, kad kultūros dimensijas pasiekusi gimtoji kalba yra tautos išlikimo laidas, nes, kaip Venclova sako: „kalba

neseka istorijos, ji pati yra viena iš jėgų, suteikiančių istorijai mastą ir pavidalą" (p. 160).

Tarp straipsnių apie atskirus autorius įdomus yra „Erdvė ir laikas Kristijono Donelaičio ‚Metuose' ", kur teisingai pastebima gamtovaizdžių vertikali ašis visose *Metų* dalyse ir jos sąryšis su moraline dimensija. Taip pat gera pastaba (p. 20) apie fizinės erdvės nevienalytiškumą kaip apie archaiško mąstymo bruožą. Užuomina apie Jurijaus Lotmano topologinį aparatą kaip *Metų* analizės įrankį įdomi, bet kartu ir mįslinga, nes nieko daugiau apie Lotmaną ir nepasakoma (p. 20), tarum plačiajai visuomenei visi Lotmano darbai būtų, savaime aišku, gerai pažįstami. Tačiau nors straipsnis apie Donelaitį įžvalgus, jis lieka kažkaip neišvystytas, nepilnas. Gal būtų geriau buvę prieš spausdinant pasinaudoti proga prie jo dar pasėdėti, išdirbti visas užuominas į išbaigtą sistemą.

Straipsnis „Trys Jurgio Baltrušaičio tekstai" įdomiai ir teisingai pastebi Baltrušaičio „achroniškumą" ir „ritualinį" monotoniškumą (p. 50) ir kad Baltrušaitis yra „normiškiausias" rusų simbolistų poetas, labiausiai atitinkantis „vadovėlinę" simbolizmo sampratą (p. 59). *Teisinga ir Venclovos mintis, kad Baltrušaičio „poetinis* pasaulis, deklaratyviai paslaptingas, iš esmės yra gana tvarkingas ir racionalus" (p. 56). Straipsnis apie Trečiąjį frontą parašytas su ypatinga šiluma ir dalyko žinojimu.

Iš kitos pusės, straipsniai apie Maironį, Kėkštą ir kontroversinis straipsnis apie Radauską iš tiesų menkoki, ne per įdomūs kaip kritika ir perdaug publicistiški savo pobūdžiu. Straipsnis apie Jasmantą („Metafizinis poetas", p. 97-102) manding smarkiai perdeda Jasmanto poezijos vertę, priskiriant jam kažkokį „būties daugialaipsnės hierarchijos" pojūtį (p. 99), kurio dėka santykyje su žmogum, „dinamiškame ir paradoksaliame", asmeniškai ir žmogiškai gyvas Dievas išsilukštena iš nebylaus ir bedugnio *Gottheit*. Šis Venclovos įžvelgimas pats savyje, tiesą pasakius, daug įdomesnis negu Jasmanto poezija ir geriau tiktų tokio masto poetui kaip, sakykim, Rainer Maria Rilke.

Galima pridurti, kad kadaise dar Lietuvoj 1968-1971-ų metų laikotarpyje rašyti straipsniai apie Proust, James Joyce, Virginia Woolf ir galų gale net Françoise Sagan yra tikrai gerai nusisekę, daugeliu atžvilgiu įdomesni, gilesni, daugiau profesiškai kompetetingi negu kai kurie vėlesni „lietuviškieji". Nežinia, kuo tai paaiškinti. "Autoriaus žodyje" Venclova sako, kad per knygoje apimtą

penkiolika metų pasikeitė ir jo pažiūros, ir pats sugebėjimas rašyti. Nesinorėtų galvoti, kad tai nuosmukis, bent jau talento rašyti — gal greičiau reikalas tas, kad per daug ir per skubotai rašoma apie per daug dalykų, per daug rūpinamasi didžią daugumą to, kas buvo po įvairią periodiką išbarstyta, sušluot į dar vieną knygą, tartum lentynos užpildymas būtų svarbesnis daiktas, negu atidus, atsargiai apgalvotas mąstytojo žodis apie literatūrą. Kada Venclova rimtai susikaupia prie savo darbo, malonu žiūrėti, kaip gražiai išsilukštena jo didelis talentas ir inteligencija, kaip auga straipsnis vertingą įnašą tautos kultūrai. Apie savo poeziją Venclova kartą pastebėjo: „svarbu parašyti gerai, o ar daug — ne taip svarbu" (*Lietuva pasaulyje*, p. 182). To dėsnio jis, atrodo, laikosi ir savo profesiniuose literatūros mokslo straipsniuose. Tiktų jis ir čia, kur kreipiamasi į platesnį skaitytojų ratą.

R. Šilbajoris

DU NAUJOSIOS LIETUVOS ISTORIJOS TOMAI

Pagaliau susilaukėme ir antrojo *Naujųjų laikų Lietuvos istorijos* tomo. Pirmasis pasirodė 1977 m., taigi beveik prieš dešimtmetį. Abu juos sudėjus į krūvą (543+840=1383 puslapiai) susidaro impozantiškas veikalas, kokio ligi šiol berods neturėjo nei vienas Lietuvos istorijos laikotarpis. Aplamai tai bene stambiausia mūsų istoriografijos knyga po garsiosios Teodoro Narbuto devyntomės lietuvių tautos istorijos lenkų kalba, kuri pasirodė beveik prieš pusantro šimtmečio (Vilniuje 1835-1841 m.). Jis užbaigė lietuvių tautos nutikimus Zigmanto Augusto viešpatavimu, ant kurio karsto jis sulaužęs savo istoriko plunksną, manydamas, kad toliau apie lietuvių tautą nebėra kas rašyti. O štai po ranka turime monumentalų Prano Čepėno veikalą tik apie du tolimesnės lietuvių tautos istorijos laikotarpius: tautinį atgimimą (I-sis tomas) ir Lietuvos nepriklausomybės atstatymą (II-sis tomas).

Reikia tiesiog stebėtis, kiek daug šaltinių ir istorinės literatūros autorius surankiojo, rašydamas šį veikalą. Gaila, pats Pranas

Čepėnas miręs 1980 m., nebesulaukė II-jo tomo pasirodymo. Jį galutinai spaudai parengė Albina Sirutytė-Čepėnienė ir Ina Čepėnaitė-Užgirienė. Joms ir visiems kitiems prisidėjusiems prie šio veikalo pasirodymo priklauso ne tik leidinio sumanytojo dr. Kazio Griniaus fondo, bet ir visų mūsų, Lietuvos istorijos mylėtojų, pagarba ir padėka. Techniškai veikalas apdorotas labai rūpestingai, aprūpintas vardų ir dalykų rodyklėmis, tvarkingai ir estetiškai įrištas.

* * *

Pagal tradicinį mūsų supratimą tautinis atgimimas sutampa maždaug su *Aušros, Varpo* ir *Tėvynės sargo* laikais. Taip jį suprato Mykolas Rōmeris savo klasiškoje studijoje lenkų kalba (*Litwa,* 1908 m.), kurią dar ir šiandien reikia laikyti pačiu geriausiu veikalu mūsų atgimimo istorijai. Taip jį suprato ir Maironis, tikrasis mūsų tautinio atgimimo dainius. Taip jį supranta ir Mykolas Biržiška, kuris tautinį atgimimą aptaria kaip liaudies tapimą tauta, kas maždaug įvyko po baudžiavos panaikinimo.

Visiškai kitaip tą tautinį atgimimą supranta Pranas Čepėnas. Visame stambiame savo veikalo tome, kuris užvardijamas tautiniu atgimimu, tautiniam atgimimui jis tepaskiria vieną nedidelį skyrelį (p. 263-286), o pačiai *Aušrai* tik tris puslapius, apie *Varpą* ir *Tėvynės sargą* atskirai visiškai nekalbėdamas. Nekalba Čepėnas atskirai nei apie didžiuosius mūsų aušrininkus ir varpininkus (Basanavičių, Šliūpą, Kudirką, Vaižgantą, Maironį ir kt.). Užtat šalia įžanginio skyrelio apie tautą aplamai čia rasime plačius skyrius apie Lietuvos gyventojus, jos lenkinimą ir rusinimą, apie Rusijos valdžią Lietuvoje, apie bažnyčias ir švietimo klausimus, spaudos draudimą, neproporcingai stambų skyrių apie 1905 m. revoliuciją Rusijoje ir Lietuvoje, apie Valstybės dūmą ir apie ūkį bei kultūrą Lietuvoje prieš Didįjį karą. Daugumas tų klausimų beveik nieko bendro neturi su tautiniu atgimimu. Greičiau tai atskiros problemos, kurios XIX-ame amžiuje atsirado Lietuvoje. Istorija tikrąja to žodžio prasme nėra atskirų problemų rinkinys, bet tam tikras judėjimas, procesas, evoliucija ir revoliucija. Istorija, tariant L. Karsavino žodžiais, yra tam tikra dauginga vienovė.

Vieno krašto arba vienos tautos istoriją galima palyginti su medžiu, kuris turi daug šakų, lapų, žiedų ir vaisių, bet negali turėti

daugiau kaip vieną liemenį. Kas yra tas kurio nors krašto ar tautos liemuo, ašis, aplink kurią ir sukasi to krašto arba tos tautos istorija? Ilgą laiką buvo galvojama, kad valstybė yra toji ašis, aplink kurią sukasi visa krašto istorija. Žlugo valstybė, pasibaigė ir tautos istorija. Dėl to ir Narbutas savo, kaip istoriko, plunksną sulaužė ant paskutinio Jogailaičio ar Gediminaičio karsto. Dėl to daug kas ir Lenkijoje 1795 m. galvojo, kad su Lenkijos valstybės žlugimu žlugs ir lenkų tauta ir kalba ir kad dabar reikės pasidaryti rusu, prūsu arba austru.

Tačiau XIX amžiuje kaip tik ir imta suvokti, kad su valstybės žlugimu dar nebūtinai viskas pasibaigia, kad dar yra tauta, kuri taip pat gali turėti savo istoriją, kad tauta gal net kartais svarbesnis *istorijos veiksnys negu valstybė, kad tauta yra ta ašis, aplink kurią* sukasi krašto istorija. Tai kas, kad žlugo senosios vengrų, čekų ar lenkų valstybės, dar tebėra gyvos jų tautos, kurios veda toliau kovą už savo laisvę. Ypač gražiai toji laisvo žmogaus laisvoje tautoje idėja pražydo 1848 m. tautų pavasario vardu, kurį prisimine ir mūsų Maironis, tik apgailestaudamas, kad tokio pavasario vis dar tebelaukia Lietuva. Iš tikrųjų tautų pavasario idėja buvo labai gyva ir ano meto Vilniuje, tačiau lenkų, o ne lietuvių tautos šlovei.

Lenkų istorikai neturėjo jokio vargo rašydami savo XIX amžiaus tautos istoriją. Visiškai be piktos valios įtraukė į ją ir Lietuvos istoriją, ir niekas dėl to Lietuvoje neprotestavo, nes jeigu savo kilme lietuviai ir skyrėsi nuo lenkų, tai kaip tauta arba nacija ji buvo viena su Lenkija (gente Lituanus, natione Polonus). Užtat nėra labai tikslu vadinti *Aušros* ir *Varpo* gadynę tautinio atbudimo ar atgimimo gadyne. Tiksliai šnekant lietuvių tauta negalėjo nei atbusti, nei atgimti, nes ji, bent politiškai, dar niekados nebuvo gimusi. Kaip iš lietuviškos liaudies, kuri politiškai nevaidino jokio vaidmens senojoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, susižiedė lietuvių tauta, kuri aiškiai paėmė likimą į savo rankas ir ėmė bartis ne tik su rusais, bet ir su lenkais — štai toji ašis, aplink kurią sukosi visa XIX a. Lietuvos istorija.

Man atrodo, P. Čepėnas nepakankamai išryškino tą momentą, dėl to jo I-sis tomas greičiau yra XIX amžiaus skersinis pjūvis, o ne pati to amžiaus istorija. Atskiroms problemoms jis pateikia labai daug ir gražios medžiagos, atskirus faktus dažniausiai nušviečia teisingai, kartais ir labai detaliai, tačiau jo pirmajam tomui trūksta

tos ašies, aplink kurią viskas galėtų suktis. Iš čia turbūt atsirado ir kai kurios disproporcijos, ir atitinkamų akcentų stoka. Jau minėjome, kaip juokingai mažai vietos jis paskyrė *Aušrai* ir *Varpui*. Ar ne keista, kai *Aušrai* skiriama lygiai tiek pat vietos, kiek ir lietuvių teatrui Amerikoje? Arba visai lietuvių literatūros istorijai nuo Mažvydo ligi Kalėdų Kaukės maždaug tiek pat erdvės, kiek ir pirmosioms lietuvių dailininkų parodoms. Skersinį pjūvį darant, o ne įvykių raidą aiškinant, turbūt panašios disproporcijos neišvengiamos.

* * *

Daug geriau istorinį procesą P. Čepėnas pagavo antrajame savo *Naujųjų laikų Lietuvos istorijos* tome, kuris apima tik trumpą maždaug aštuonerių metų laikotarpį (1914-1922). Atskirai ir gana išsamiai aprašoma Mažosios Lietuvos istorija, kuri tik vėliau įsijungė į bendrą Lietuvos gyvenimą (p. 721-796). Istorikui šis laikotarpis daug dėkingesnis, nes Lietuvos nepriklausomybės iškovojimas ir jos įtvirtinimas nepaisant visų didelių kliūčių buvo toji pagrindinė tema, apie kurią sukosi visas ano meto Lietuvos gyvenimas. Visako centre buvo 1917 m. Vilniuje išrinkta 20 asmenų Lietuvos taryba, kuri privedė kraštą prie Vasario 16 d. Nepriklausomybės paskelbimo. Po to jau kaip Lietuvos Valstybės taryba (nuo 1918 m. liepos mėnesio) ji paruošė laikinąją konstituciją, sudarė laikinąją vyriausybę ir kelias kitas vyriausybes, kol pagaliau susirinko Steigiamasis seimas, kuris padėjo galutinus pagrindus nepriklausomai Lietuvos valstybei.

Nors labai dažnai keitėsi kovų dėl nepriklausomybės priešai, nors vyriausybių amžius kartais buvo matuojamas ne metais, bet savaitėmis, nors nesutarimai tarp kairės ir dešinės buvo be galo aštrūs, vis dėlto Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės troškimas buvo toks stiprus, kad jis nugalėdavo visas išcentrines tendencijas. Tai labai gerai matytis iš P. Čepėno veikalo. Įdomu, kad ir V. Kapsuko vadovaujamas revoliucinis sąjūdis neturėjo didelio pasisekimo, nors jo užpakalyje stovėjo visa Raudonoji armija. Vėliau ir tarybiniai istorikai turėjo pripažinti, kad Kapsuko vyriausybė padariusi dvi pagrindines klaidas: neatsižvelgusi į

valstiečių reikalus ir per maža dėmesio teikusi lietuviškajam nacionalizmui ir lietuvių kalbai.

Pirmojo tomo įžangoje P. Čepėnas kalbėjo: „Rašydamas šį istorijos tomą stengiausi būti įmanomai objektyvus, vis prisimindamas prof. A. Janulaičio dar 1937 m. spaudoje pareikštą pageidavimą, kad lietuviams yra reikalinga objektyvi Lietuvos istorija" (I t., p. XIII), Berods toks turėtų būti kiekvieno istoriko siekimas. Tačiau praktiškai tai kartais labai sunkiai duodasi pasiekiama, ypač rašant kovų dėl Nepriklausomybės istoriją. Nors Lietuva ir laimėjo nepriklausomybę, tačiau taip apkarpytą ir taip sužalotą, kad ji greičiau rikiavosi ne į laimėjusiųjų, bet į nuskriaustųjų valstybių gretą. Tuo ji iš esmės skyrėsi nuo Latvijos ir Estijos, kurios savo nepriklausomybe buvo visiškai patenkintos. Ypač skaudus Lietuvai buvo Vilniaus ir rytinių žemių netekimas, nekalbant jau apie istorinės Lietuvos didybę, kurios daug kas taip pat negalėjo pamiršti. Suprantama užtat, kodėl Čepėnas patį didžiausią savo istorijos skyrių su 184 bibliografinėmis nuorodomis pašvenčia Vilniaus problemai (p. 571-671).

O vis dėlto ir tą visą skyrių perskaičius nepasidaro visiškai aišku, kodėl Vilnius ir Rytų Lietuva pasiliko Lenkijos respublikos rankose. Lengviausia, žinoma, suversti visą bėdą ant Pilsudskio ir Želigovskio, kurie sulaužė Suvalkų sutartį ir pasigrobė Vilnių ir trečdalį Lietuvos. Bet juk ir Pilsudskis, ir gen. Liucijonas Želigovskis buvo tos pačios Rytų Lietuvos žemės sūnūs, kaip ir didelė dauguma „sukilusių divizijų" kareivių. Kažkas gana teisingai yra išsireiškęs, kad didžiausia ano meto Lietuvos nelaimė buvo ta, kad Pilsudskis per daug mylėjo Lietuvą. Galima būtų ir kitaip pasakyti: per daug buvo lietuvių, kurie buvo per daug įsimylėję Lenkiją. Žinia, per didelė meilė gali greitai pavirsti didele neapykanta.

Maždaug tas ir atsitiko su lietuvių-lenkų santykiais. Vienas lenkų publicistas, apie tuos santykius rašydamas, prisiminė pasikalbėjimą tarp magneto ir geležies, kurį davė Nietzsche, aiškindamas savo artimo ir tolimo meilės filosofiją:

— Sakyk, klausė magnetas, kodėl tu manęs taip nekenti?

— Todėl, atsakė geležis, kad tu mane per daug trauki (*P. Lossowski, Po tej i tamtej stronie Niemna,* 1985, p. 243).

P. Čepėnas nesigilina į visą lietuvių-lenkų santykių kompleksą. Jis duoda daugiau mažiau tradicinį Suvalkų sutarties ir jos sulaužymo aiškinimą, neatkreipdamas dėmesio į prof. Alfredo Senno iškeltas abejones dėl pačios Suvalkų sutarties sampratos. Įdomu, kad vėliau ir pats gen. Želigovskis dėl tos „sutarties" apkaltino kaip tik ano meto lenkų politikos vadovus. Jis 1929 m. įrašė į savo dienoraštį: „Suvalkų traktatas. Kenksmingiausias, betikslis ir nesuprantamas ministro Eustachijaus Sapiegos ir Witoso vyriausybės manevras. Sudarė jį visiškai tam netikęs pulk. Mackiewicz. Tas traktatas lyg koks košmaras ir ligi šiol tebeslegia Lenkiją, ją visą laiką kompromituodamas. . . Ligi šios dienos niekas negali pasakyti, kam jis buvo reikalingas, ko norėta tuo pasiekti". Vienu atveju Želigovskis buvo teisus: toji „sutartis" dar labiau užnuodijo lietuvių-lenkų santykius, nors iš esmės Vilniaus klausimas Suvalkuose nebuvo ir negalėjo būti sprendžiamas, nes Suvalkų derybos nebuvo tarpvalstybinės derybos.

Aplamai Vilniaus klausimo nei tada, nei vėliau gražumu negalima buvo išspręsti. Jokios Lietuvos-Lenkijos derybos, joks trečiųjų valstybių tarpininkavimas, joks tarptautinis forumas negalėjo ir prie geriausių norų surasti abi puses patenkinančio sprendimo. 1920 m. Vilniaus klausimą išsprendė jėga, lygiai kaip ir 1939 m. tą sprendimą panaikino jėga. Ne visados jėgos sprendimas yra neteisingas sprendimas. Ką istorija taip baisiai buvo sugadinusi, galima buvo tik jėga atitaisyti. Manau, tik tuo pagrindu galima sunormuoti Lietuvos-Lenkijos santykius. Istorija žino ir daugiau tokių pavyzdžių.

* * *

Kai kur Pranas Čepėnas, turėdamas po ranka tokį didelį istorinių šaltinių ir literatūros arsenalą, galėtų būti drąsesnis ir kritiškesnis, nepasitenkindamas tik daugmaž tradicinėmis koncepcijomis. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Vasario 16 d. Lietuvą, jis galėjo kelti įdomų ir visiškai legalų klausimą: o kas toji Lietuva buvo, koks jos ryšys su istorine Lietuva, ką reiškė žodis „atstatymas" Vasario 16 d. akte? Be abejo istorikui nevalia savo samprotavimus perkelti į jo aprašomą laikotarpį. Turbūt dauguma Vasario 16 d. akto signatarų tik ir galvojo apie istorinės Lietuvos atstatymą (ypač

Basanavičius), bet jau Steigiamojo seimo konstitucijos autoriai aiškiai suprato, kad Vasario 16 d. Lietuva beveik nieko bendro neturėjo su istorine Lietuva, kad tai buvo visiškai naujas politinis ir socialinis organizmas. Ne visados populi yra vox Dei. Ne visados ir šiandien daugumos pusėje yra teisybė, nors kai kas, pavyzdžiui, ir norėtų balsų dauguma nuspręsti, katras, mindauginis ar jogailinis, Lietuvos krikštas vertas pripažinimo.

Galėjo P. Čepėnas būti kritiškesnis ir Steigiamojo seimo atžvilgiu. Kažin ar reikia tik „didžiuotis į šį seimą išrinktų atstovų politiniu subrendimu, valstybiškumo ir demokratinių idėjų supratimu bei dideliu darbingumu", kaip rašo P. Čepėnas (II t., p. 699). Kažin ar kartais ir A. Dambrauskas-Jakštas neturėjo pagrindo, aptardamas Steigiamojo seimo atstovus kaip 112 Lietuvos karalių. Ypač kai pagalvoji, kaip labai priklausomą nuo savęs seimas norėjo padaryti valstybės prezidentą ir vyriausybę.

Kalbėdamas apie Steigiamojo seimo priimtos konstitucijos 85 paragrafą, P. Čepėnas iškėlė įdomų dalyką, būtent, kad tuo paragrafu buvo legalizuojama ir bažnytinė metrikacija. Tačiau tas pats Seimas visiškai „pamiršo" įsteigti ir kitą, civilinę metrikaciją, kuria galėtų naudotis nebažnytiniai žmonės. Visai teisingai Čepėnas padarė iš to išvadą, kad tokiu būdu buvo gerokai pažeidžiamas sąžinės laisvės principas (p. 696). Bet ar tai kaip tik ir neliudijo apie to Seimo atstovų politinį nesubrendimą? Lietuva buvo beveik vienintelė Europos valstybė, kur nebuvo civilinės metrikacijos. Panašiai atsitiko ir su privalomu tikybos dėstymu mokyklose. Suprantama užtat, kodėl nei valstiečiai liaudininkai, nei socialdemokratai nebalsavo už tą konstituciją.

Vincas Trumpa

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Bulotaitė, Mykolas Drunga, Zina Morkūnienė, Ramutė Plioplytė, Stasė Vaškelienė, Vytautas Vepštas, Lina Žilionytė

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

5,-

ALp(LKA)1742
1986, Nr.52

L.arch.

88.Z91.102